This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Digitized by Google

Bt. from H. Davey. May [illegible]. for 3/-

First variety.

109 (i)

23642 e.21

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

C. CRISPUS

SALLUSTIUS;

ET

L. ANNÆUS

F L O R U S.

BIRMINGHAMIAE:
Typis JOANNIS BASKERVILLE.
MDCCLXXIV.

Digitized by Google

BODLEIAN
24 5 1915
LIBRARY

Digitized by Google

C. CRISPI SALLUSTII

BELLUM CATILINARIUM,

SIVE DE

CONJURATIONE CATILINÆ.

CAPUT I.

OMNIS homines, qui sese student præstare ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora; quæ Natura prona, atque ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est: animi imperio, corporis servitio magis utimur. Alterum nobis cum dis, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius esse videtur, ingenii, quam virium opibus gloriam quærere; et quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxume longam efficere. Nam divitiarum et formæ gloria, fluxa atque fragilis est: virtus, clara æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vine corporis, an virtute animi res militaris magis procederet. Nam et prius quam incipias, consulto: et ubi consulueris, mature facto opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio veget.

II. Igitur initio reges (nam in terris nomen Imperii id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur, sua cuique satis placebant. Postea vero quam in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii, et Athenienses, cœpere urbes atque nationes subigere, lubidinem dominandi causam

 belli

Digitized by Google

belli habere; maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculo atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, ut in bello, valeret, æquabilius atque constantius sese res humanæ haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneres. Nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum ubi pro labore desidia, pro continentia et æquitate lubido atque superbia invasere; fortuna simul cum moribus inmutatur. Ita imperium semper ad optumum quemque a minus bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque somno, indocti, incultique, vitam sicuti peregrinantes transigere: quibus profecto contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque juxta æstumo, quoniam de utraque siletur. Verum enimvero is demum mihi vivere, atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris aut artis bonæ famam quærit. Sed in magna copia rerum, aliud alii natura iter ostendit.

III. Pulchrum est bene facere Reipublicæ: etiam bene dicere haud absurdum est. Vel pace, vel bello clarum fieri licet. Et qui fecere, et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur res gestas scribere: primum, quod facta dictis sunt exæquanda: dehinc, quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malivolentia et invidia dicta putant: ubi de magna virtute atque gloria bonorum memores, quæ sibi quisque

facilia

Digitized by Google

facilia factu putat, aequo animo accipit: supra ea, veluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique, studio ad Rempublicam latus sum ibique mihi advorsa multa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute; audacia, largitio, avaritia vigebant. Quae tametsi animus adspernabatur, insolens malarum artium; tamen inter tanta vitia, inbecilla aetas ambitione corrupta tenebatur: ac me, cum ab reliquorum malis moribus dissentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quae caeteros, fama, atque invidia vexabat.

IV. Igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, et mihi reliquam aetatem a Republica procul habendam decrevi; non fuit consilium secordia atque desidia bonum ocium conterere: neque vero agrum colendo, aut venando, servilibus officiis intentum, aetatem agere: sed a quo incepto studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas Populi Romani carptim, ut quaeque memoria digna videbantur, perscribere: eo magis quod mihi a spe, metu, partibus Reipublicae animus liber erat. Igitur de Catilinae conjuratione, quam verissime potero, paucis absolvam. Nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate. De cujus hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

V. Lucius Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo, pravoque. Huic ab adolescentia bella intestina, caedes, rapinae, discordia civilis, grata fuere; ibique juventutem suam exercuit. Corpus patiens inediae, vigiliae, algoris, supra quam cuique

 credibile

Digitized by Google

credibile eſt. Animus audax, ſubdolus, varius, cujus rei libet ſimulator ac diſſimulator, alieni adpetens, ſui profuſus, ardens in cupiditatibus: ſatis loquentiæ, ſapientiæ parum. Vaſtus animus, inmoderata, incredibilia, nimis alta ſemper cupiebat. Hunc, poſt dominationem L. Sullæ, lubido maxima invaſerat Reipublicæ capiundæ: neque id quibus modis adſequeretur, dum ſibi regnum pararet, quidquam penſi habebat. Agitabatur magis magiſque in dies animus ferox inopia rei familiaris, et conſcientia ſcelerum: quæ utraque his artibus auxerat, quas ſupra memoravi: incitabant præterea corrupti civitatis mores, quos peſſuma ac diverſa inter ſe mala, luxuria atque avaritia vexabant. Res ipſa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, ſupra repetere, ac paucis inſtituta majorum, domi militiæque, quomodo Rempublicam habuerint, quantamque reliquerint: ut paullatim inmutata, ex pulcherruma et optima peſſuma ac flagitioſiſſuma facta ſit, diſſerere.

VI. Urbem Romam, ſicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani, qui, Ænea duce, profugi, ſedibus incertis vagabantur; cumque his Aborigines, genus hominum agreſte, ſine legibus, ſine imperio, liberum atque ſolutum. Hi poſtquam, in una mœnia convenere, diſpari genere, diſſimili lingua, alii alio more viventes, incredibile memoratu, quam facile coaluerint. Sed poſtquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, ſatis proſpera, ſatiſque pollens videbatur; ſicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta eſt. Igitur reges, populique finitimi bello tentare. Pauci ex amicicis auxilio eſſe: nam cæteri, metu perculſi, longe a periculis aberant.

At

Digitized by Google

At Romani, domi militiæque intenti, festinare, parare, alius alium hortari; hostibus obviam ire; libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis, atque amicis auxilia portabant: magisque dandis, quam accipiundis beneficiis amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, Reipublicæ consultabant. Hi vel ætate, vel curæ similitudine, Patres adpellabantur. Post ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis, atque augendæ Reipublicæ fuerat, in superbiam, dominationemque convertit; inmutato more, annua imperia, binosque Imperatores sibi fecere. Eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum.

VII. Sed ea tempestate cœpere se quisque magis extollere, magisque ingenium in promtu habere. Nam regibus boni quam mali suspectiores sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum brevi creverit: tanta cupido gloriæ incesserat. Jam primum juventus simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat: magisque in decoris armis, et militaribus equis quam in scortis atque conviviis libidinem habebat. Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat: sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat. Se quisque hostem ferire, murum adscendere, conspici, dum, tale facinus faceret properabat: eas divitias; eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant: laudis avidi, pecuniæ libe-

Digitized by Google

rales erant: gloriam ingentem, divitias honeſtas volebant. Memorare poſſem, quibus in locis maxumas hoſtium copias Populus Romanus parva manu fuderit, quas urbes natura munitas pugnando ceperit, ni ea res longius nos ab incœpto traheret.

VIII. Sed profecto Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas, ex lubidine quam ex vero celebrat obſcuratque. Athenienſium res geſtæ, ſicuti ego æſtumo, ſatis amplæ magnificæque fuere; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi ſcriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Athenienſium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia. At Populo Romano numquam ea copia fuit: quia prudentiſſimus quiſque negotioſus maxume erat: ingenium nemo ſine corpore exercebat: optumus quiſque facere, quam dicere; ſua ab aliis benefacta laudari, quam ipſe aliorum narrare, malebat.

IX. Igitur domi militiæque boni mores colebantur. Concordia maxuma, minuma avaritia erat: jus bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat. Jurgia, diſcordias, ſimultates cum hoſtibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant: in ſuppliciis Deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat, æquitate, ſeque Remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo; quod in bello ſæpius vindicatum eſt in eos, qui contra imperium in hoſtem pugnaverant,

Digitized by Google

rant, quique tardius revocati, prælio excesserant, quam qui signa relinquere, aut pulsi, loco cedere ausi erant: in pace vero beneficiis magis, quam metu imperium agitabant, et, accepta injuria, ignoscere, quam persequi, malebant.

X. Sed ubi labore atque justitia Respublica crevit; reges magni bello domiti; nationes feræ, et populi ingentes vi subacti; Carthago, æmula imperii Romani, a stirpe interiit: cuncta maria terræque patebant: fortuna sævire ac miscere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, iis otium, divitiæ optandæ aliis, oneri miseriæque fuere. Igitur primo pecuniæ, dein imperii cupido crevit: ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas subvertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere, edocuit: ambitio multos mortalis falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud in lingua promtum habere; amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo æstumare; magisque vultum, quam ingenium, bonum habere. Hæc primo paullatim crescere, interdum vindicari. Post, ubi contagio quasi pestilentia, invasit; civitas inmutata, imperium ex justissumo, atque optumo, crudele, intolerandumque factum.

XI. Sed primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus, æque sibi exoptant: sed ille vera via nititur; huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet; quam nemo sapiens concupivit.

Digitized by Google

cupivit. Ea quæ venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat, semper infinita, insatiabilis est; neque copia neque inopia minuitur Sed, postquam Lucius Sulla, armis recepta Republica bonis initiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros cupere: neque modum neque modestiam victores habere; fœda, crudeliaque in civis facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem majorum luxuriose, nimisque liberaliter habuerat: Loca amœna, voluptaria, facile in otio ferocis militum animos molliverant. Ibi primum insuevit exercitus Populi Romani amare, potare; signa, tabulas pictas, vasa cælata mirari; ea privatim ac publice rapere; delubra deorum spoliare; sacra profanaque omnia polluere. Igitur ii milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent.

XII. Postquam divitiæ honori esse cœpere, et eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus, paupertas, probro haberi, innocentia pro malivolentia duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria, atque avaritia cum superbia invasere: rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua; nil pensi, neque moderati habere. Operæ pretium est cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissumi mortales, fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant; neque victis quidquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant.

Digitized by Google

eripiebant. At hi contra, ignavissumi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quæ fortissumi viri victores hostibus reliquerant: proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti.

XIII. Nam quid ea memorem, quæ, nisi iis, qui videre, nemini credibilia sunt; a privatis compluribus subversos montes, maria constructa esse, quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiæ; quippe, quas honestè habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed libido stupri, ganeæ, cæterique cultus non minor; incesserat viros pati muliebria; mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi caussa, terra marique omnia exquirere; dormire prius, quam somni cupido esset; non famem, aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antecapere: hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus, haud facile lubidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quæstui, atque sumtui deditus erat.

XIV. In tanta tamque corrupta civitate, Catilina id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tamquam stipatorum catervas habebat. Nam, quicumque inpudicus, adulter, ganeo; manu, ventre, pene, bona patria laceraverat; quique alienum æs grande conflaverat, quo flagitium, aut facinus redimeret; præterea, omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua perjurio, aut civili sanguine alebat; postremo, omnes quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, ii Cati-

linæ

Digitized by Google

linæ proxumi, familiaresque erant. Quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam ejus inciderat; quotidiano usu, atque illecebris, facile par, similisque cæteris efficiebatur. Sed maxume adolescentium familiaritates adpetebat: eorum animi molles, et ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur: nam uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere; aliis canes atque equos mercari: postremo neque sumtui, neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios, fidosque faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent; juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat.

XV. Jamprimum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, alia hujusmodi contra jus, fasque. Postremo, captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus, præter formam nihil umquam bonus laudavit; quod ea nubere illi dubitabat, timens privignum adultum ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur caussa fuisse facinoris maturandi. Namque animus inpurus, Diis, hominibusque infestus, neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vexabat. Igitur colos ejus exsanguis, fœdi oculi: citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie, vultuque vecordia inerat.

XVI. Sed juventutem, quam, ut supra diximus, inlexerat, multis modis mala facinora edocebat; ex illis testes signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere. Post, ubi

Digitized by Google

ubi eorum famam, atque pudorem adtriverat, majora alia imperabat; si caussa peccandi in præsens minus subpetebat; nihilominus insontes, sicuti sontes, circumvenire, jugulare. Scilicet; ne per otium torpescerent manus, aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis, sociisque confisus Catilina, simul, quod æs alienum per omnis terras ingens erat: et, quod plerique Sullani milites, largius suo usi, rapinarum et victoriæ veteris memores, civile bellum exoptabant; obprimundæ Reipublicæ consilium cœpit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompejus in extremis terris bellum gerebat: ipsi Consulatum petundi magna spes: Senatus nihil sane intentus: tutæ, tranquillæque res omnes; sed ea prorsus obportuna Catilinæ.

XVII. Igitur circiter Kal. Junias L. Cæsare, et C. Figulo Coss. primo singulos adpellare: hortari alios, alios tentare; opes suas, imparatam Rempublicam, magna præmia conjurationis docere. Ubi satis explorata sunt, quæ voluit, in unum omnis convocat, quibus maxuma necessitudo, et plurimum audaciæ inerat. Eo convenere Senatorii ordinis Publius Lentulus Sura, Publius Autronius, Lucius Cassius Longinus, Cajus Cethegus, Publius et Servius Sullæ Servii filii, Lucius Varguntejus, Quintus Annius, Marcus Porcius Læca, Lucius Bestia, Quintus Curius: præterea, ex equestri ordine, Marcus Fulvius Nobilior, Lucius Statilius, Publius Gabinius Capito, Cajus Cornelius: ad hoc, multi ex coloniis et municipiis, domi nobiles. Erant præterea complures paullo occultius consilii hujusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia, aut alia necessitudo: cæterum juventus pleraque,

Digitized by Google

pleraque, sed maxume nobilium, Catilinæ inceptis favebat: quibus in otio vel magnifice, vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quam pacem, malebant. Fuere item ea tempestate, qui crederent Marcum Licinium Crassum non ignarum ejus consilii fuisse: quia Cnejus Pompejus, invisus ipsi, magnum exercitum ductabat; cujusvis opes voluisse, contra illius potentiam crescere: simul confisum; si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore. Sed antea item conjuravere pauci contra Rempublicam, in quibus Catilina fuit. De quo quam verissume potero dicam.

XVIII. Lucio Tullo, Marco Lepido Coss. P. Autronius, et P. Sulla, designati Consules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. Post paullo, Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat Consulatum petere; quod intra legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus; quem ad perturbandam Rempublicam inopia, atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina, et Autronius, circiter Nonas Decembris consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januarii L. Cottam et L. Torquatum Consules interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in Nonas Februarii consilium cædis transtulerant. Jam tum non Consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curia signum sociis dare; eo die, post conditam urbem Romam pessumum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit.

XIX. Postea

Digitized by Google

XIX Poſtea Piſo in citeriorem Hiſpaniam quæſtor pro Prætore miſſus eſt, adnitente Craſſo; quod eum infeſtum inimicum Cn. Pompejo cognoverat: neque tamen ſenatus Provinciam invitus dederat: quippe fœdum hominem a Republica procul abeſſe volebat: ſimul, quia boni complures præſidium in eo putabant: et jam tum potentia Cn. Pompeji formidoloſa erat. Sed is Piſo, in provinciam, ab equitibus Hiſpanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occiſus eſt. Sunt qui ita dicant, imperia ejus injuſta, ſuperba, crudelia, barbaros nequiviſſe pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeji veteres, fidoſque clientes, voluntate ejus Piſonem adgreſſos: numquam Hiſpanos præterea tale facinus feciſſe, ſed imperia ſæva multa antea perpeſſos. Nos eam rem in medio relinquemus. De ſuperiori conjuratione ſatis dictum.

XX. Catilina, ubi eos, quos paullo ante memoravi, conveniſſe videt; tametſi cum ſingulis multa ſæpe egerat; tamen in rem fore credens univerſos adpellare, et cohortari, in abditam partem ædium ſeceſſit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuſcemodi habuit: *Ni virtus, fideſque veſtra ſpectata mihi forent; nequidquam opportuna res cecidiſſet; ſpes magna, dominatio in manibus fruſtra fuiſſent, neque ego per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed, quia multis, et magnis tempeſtatibus vos cognovi fortes, fidoſque mihi; eo animus auſus eſt maxumum, atque pulcherrumum facinus incipere; ſimul, quia vobis eadem, quæ mihi, bona, malaque eſſe intellexi. Nam idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia eſt. Sed ego quæ mente agitavi, omnes jam antea diverſi audiſtis. Ceterum*

Digitized by Google

mihi in dies magis animus accenditur, cum considero, quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsos vindicamus in libertatem. Nam, postquam Respublica in paucorum potentium jus, atque ditionem concessit; semper illis reges, tetrarchæ vectigales esse: populi, nationes, stipendia, pendere: ceteri omnes, strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si Respublica valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiæ apud illos sunt, aut ubi illi volunt: nobis reliquere pericula, repulsas, judicia, egestatem. Quæ quousque tandem patiemini fortissimi viri? Nonne emori per virtutem præstat, quam vitam miseram, atque inhonestam, ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris, per dedecus amittere?

XXI. *Verum enimvero, pro Deum atque hominum fidem! Victoria in manu nobis est, viget ætas, animus valet; contra illis, annis, atque divitiis, omnia consenuerunt. Tantummodo incœpto opus est: cætera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium inest, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in exstruendo mari, et montibus coæquandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius domos continuare; nobis larem familiarem nusquam ullum esse? cum tabulas, signa, toreumata emunt; nova diruunt, alia ædificant, postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant, tamen, summa lubidine divitias vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris æs alienum: mala res, spes multo asperior. Denique quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa, quam sæpe optastis, libertas, præterea divitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt. Fortuna ea omnia victoribus præmia posuit; res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis, quam oratio mea, vos hortentur. Vel imperatore, vel milite me utimini;*

utimini; neque animus, neque corpus a vobis aberit. Hæc ipsa ut spero, vobiscum una Consul agam: nisi forte animus fallit, et vos servire magis quam imperare, parati estis.

XXII. Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res, neque spes bona ulla; tametsi illis, quieta movere, magna merces videbatur; tamen postulare plerique, uti proponeret, *quæ conditio belli foret: quæ præmia armis peterent: quid ubique opis, aut spei haberent?* Tum Catilina polliceri *Tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia quæ bellum, atque lubido victorum fert:* præterea, *esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum, consilii sui participes: petere Consulatum C. Antonium, quem sibi conlegam fore speraret, hominem et familiarem, et omnibus necessitudinibus circumventum: cum eo se Consulem initium agendi facturum.* Ad hoc maledictis increpabat omnis bonos: suorum unumquemque nominans, *laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiæ, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat.* Postquam omnium animos alacris videt; cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit.

XXIII. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad jusjurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permistum in pateris circumtulisse; inde, cum post exsecrationem omnes degustavissent, sicuti in solemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum, atque eo dictitare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta hæc, et multa præterea

 existumabant,

Digitized by Google

existumabant, ab iis qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est.

XXIV. Sed in ea conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus: quem Censores Senatu probri gratia amoverant. Huic homini non minor vanitas inerat, quam audacia; neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere, neque facere, quidquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo; cui cum minus gratus esset, quod inopia minus largiri poterat; repente glorians, *maria, montesque polliceri* cœpit, *minari interdum ferro, nisi obnoxia foret*: postremo, ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia, insolentiæ Curii caussa cognita, tale periculum Reipublicæ haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ quoque modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad Consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidia æstuabat, et quasi pollui Consulatum credebant, si eum, quamvis egregius homo novus adeptus foret. Sed, ubi periculum advenit, invidia, atque superbia post fuere.

XXV. Igitur, comitiis habitis, Consules declarantur M. Tullius, et C. Antonius. Quod factum primo populares conjurationis concusserat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, sua, aut amicorum fide sumtam mutuam, Fæsulas ad Manlium quemdam portare;

Digitized by Google

portare; qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse sibi dicitur, mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentis sumtus stupro corporis toleraverant: post, ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant; per eas se Catilina credebat posse servitia urbana solicitare, urbem incendere, viros earum vel adjungere sibi, vel interficere.

XXVI. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque forma, præterea viro atque liberis satis fortunata fuit: litteris Græcis et Latinis docta; psallere, et saltare elegantius, quam necesse est probæ: multa alia quæ instrumenta luxuriæ sunt. Sed ei cariora semper omnia, quam decus, atque pudicitia fuit. Pecuniæ, an famæ minus parceret, haud facile discerneres; Lubidine sic accensa, ut sæpius peteret viros, quam peteretur. Sed ea, sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verum ingenium ejus haud absurdum: posse versus facere; jocum movere; sermone uti vel modeste, vel molli, vel procaci. Prorsus multæ facetiæ, multusque lepos inerat.

XXVII. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proxumum annum Consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen, ad cavendum dolus, aut astutiæ deerant. Namque a principio Consulatus sui, multa pollicendo per Fulviam, effecerat, ut Quintus

 Curius,

Curius, de quo paullo ante memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc, collegam suum Antonium pactione provinciæ perpulerat, ne contra Rempublicam sentiret: circum se præsidia amicorum, atque clientium occulte habebat. Postquam dies Comitiorum venit, et Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas Consulibus in campo fecerat, prospere cessere; constituit bellum facere, et extrema omnia experiri; quoniam, quæ occulte tentaverat, aspera, fœdaque evenerant.

XXVIII. Igitur C. Manlium Fæsulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit, præterea alium alio, quem ubique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri; Consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca, armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios jubere: hortari, uti semper intenti, paratique essent: dies, noctesque festinare: vigilare: neque insomniis, neque labore fatigari. Postremo, ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte, conjurationis principes convocat per M. Porcium Læcam: ibique multa de ignavia eorum questus, docet *se Manlium præmisisse ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multum officere.*

XXIX. Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, et cum eo L. Vargunteius Senator, constituere ea nocte paulo post, cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem, ac de

improviso

Digitized by Google

improviso domi suæ inparatum confodere. Curius ubi intelligit, quantum periculum Consuli inpendeat, propere per Fulviam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi janua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruria plebem solicitare, egestate simul, ac dolore injuriæ, novarum rerum cupidam; quod Sullæ dominatione, agros, bonaque omnia amiserat; præterea, latrones cujusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

XXX. Ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neque Urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque, exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat; rem ad Senatum refert, jam antea volgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, Senatus decrevit, *Darent operam Consules, ne quid Respublica detrimenti caperet.* Ea potestas per Senatum, more Romano, magistratui maxuma: permittitur exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque civis: domi, militiæque imperium, atque judicium summum habere: aliter, sine populi jussu, nulli earum rerum Consuli jus est.

XXXI. Post paucos dies, L. Senius Senator in Senatu litteras recitavit, quas Fæsulis adlatas sibi dicebat a Quinto Fabio; in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem sextum Calendarum Novembrium: simul, id quod in tal re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant: alii, conventus fieri arma portari;

Digitized by Google

portari; Capuæ, atque in Apulia servile bellum moveri. Igitur Senati decreto Q. Marcius Rex Fæsulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca missi. Ii utrique ad Urbem Imperatores erant; impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum; quibus omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Sed Prætores Q. Pompejus Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; hisque permissum, *uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent:* ad hoc, *si quis indicavisset de conjuratione, quæ contra Rempublicam facta erat, præmium, servo libertatem et sestertia centum: libero impunitatem ejus rei, et sestertia ducenta.* Itemque decrevere, *uti gladiatoriæ familiæ Capuam, et in cetera municipia distribuerentur pro cujusque opibus: Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eisque minores magistratus præessent.*

XXXII. Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies Urbis erat: ex summa lætitia, atque lascivia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia invasit: festinare, trepidare; neque loco, neque homini cuiquam satis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc, mulieres, quibus Reipublicæ magnitudine belli timor insolitus incesserat, adflictare sese; manus supplices ad cœlum tendere; miserari parvos liberos; rogitare; omnia pavere; superbia, atque deliciis omissis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat: tametsi præsidia parabantur; et ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paullo. Postremo, dissimulandi caussa, et ut sui expurgandi, sicuti jurgio lacessitus foret, in Senatum venit. Tum M. Tullius Consul, sive præsentiam ejus timens, sive ira commotus, orationem

Digitized by Google

orationem habuit luculentam, atque utilem Reipublicæ, quam poſtea ſcriptam edidit. Sed ubi ille adſedit, Catilina, ut erat paratus ad diſſimulanda omnia, demiſſo vultu, voce ſupplici, *poſtulare a Patribus conſcriptis, ne quid de ſe temere crederent: ea familia ortum, ita ab adoleſcentia vitam inſtituiſſe, ut omnia bona in ſpe haberet: ne exiſtumarent ſibi, patricio homini, cujus ipſius, atque majorum plurima beneficia in plebem Romanam eſſent, perdita Republica opus eſſe; cum eam ſervaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ.* Ad hæc maledicta alia cum adderet, obſtrepere omnes, *hoſtem atque parricidam vocare.* Tum ille furibundus: *Quoniam quidem circumventus,* inquit, *ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina reſtinguam.*

XXXIII. Dein ſe ex curia domum proripuit; ibi multa ipſe ſecum volvens, quod neque inſidiæ Conſuli procedebant, et ab incendio intellegebat Urbem vigiliis munitam, optumum factum credens exercitum augere, ac prius, quam legiones ſcriberentur, multo antecapere ea quæ bello uſui forent, nocte intempeſta cum paucis in Manliana caſtra profectus eſt. Sed Cethego, atque Lentulo, ceteriſque, quorum cognoverat promtam audaciam, mandat, *quibus rebus poſſent, opes factionis confirment, inſidias Conſuli maturent; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: ſeſe propediem cum magno exercitu ad Urbem accesſurum.*

XXXIV. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex ſuo numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis hujuſcemodi: *Deos, hominesſque teſtamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepiſſe, neque quo periculum aliis faceremus, ſed uti corpora noſtra ab injuria tuta forent; qui miſeri, egentes,*

Digitized by Google

egentes, violentia atque crudelitate fœneratorum, plerique patriæ, sed omnes fama, atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit, more majorum, lege uti; neque, amisso patrimonio, liberum corpus habere: tanta sævitia fœneratorum atque Prætoris fuit. Sæpe majores nostri, miseriti plebis Romanæ, decretis suis inopiæ ejus opitulati sunt: ac novissume memoria nostra, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. Sæpe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuum armata, a Patribus secessit. At nos non imperium, neque divitias petimus; quarum rerum caussæ, bella, atque certamina omnia inter mortalis sunt; sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. Te, atque Senatum obtestamur, consulatis miseris civibus: legis præsidium, quod iniquitas Prætoris eripuit, restituatis; neve nobis eam necessitudinem inponatis, ut quæramus, quonam modo, maxume ulti sanguinem nostrum, pereamus.

XXXV. Ad hæc, Q. Marcius respondit: *Si quid ab Senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: ea mansuetudine atque misericordia Senatum, populumque Romanum semper fuisse, ut nemo umquam ab eo frustra auxilium petiverit.* At Catilina ex itinere plerisque Consularibus, præterea optumo cuique literas mittit: *Se, falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere, Massiliam in exsilium proficisci: non quo sibi tanti sceleris conscius esset; sed uti Respublica quieta foret; neve ex sua contentione seditio oriretur.* Ab his longe diversas literas Q. Catulus in Senatu recitavit; quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat: earum exemplum infra scriptum est:

XXXVI. *L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam*

Digitized by Google

fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in consilio novo non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi: quam medius fidius veram licet cognoscas. Injuriis, contumeliisque concitatus, quod, fructu laboris, industriæque meæ privatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum caussam pro mea consuetudine suscepi: non, quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem; cum et alienis nominibus liberalitas Orestillæ, suis, filiæque copiis persolveret; sed, quod non dignos homines honore honestatos videbam, meque falsa suspicione alienatum esse sentiebam: hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura cum scribere vellem, nunciatum est vim mihi parari. Nunc Orestillam tibi commendo, tuæque fidei trado. Eam ab injuria defendas, per liberos tuos rogatus. Haveto.

XXXVII. Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium Flammam in agro Reatino, dum vicinitatem ante solicitatam armis exornat, cum fascibus atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt; Senatus *Catilinam, et Manlium hostes judicat; cæteræ multitudini diem statuit, antequam liceret sine fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis.* Præterea, decernit, *uti Consules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero urbi præsidio sit.* Ea tempestate mihi imperium Populi Romani multo maxume miserabile visum est: cui cum ad occasum ab ortu Solis omnia domita armis parerent; domi otium, atque divitiæ, quæ prima mortalis putant, adfluerent; fuere tamen cives, qui seque, remque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque, duobus Senati decretis, ex tanta multitudine, neque præmio

Digitized by Google

præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium decesserat. Tanta vis morbi, atque uti tabes plerosque civium animos invaserat.

XXXVIII. Neque solum illis aliena mens erat, qui conscii conjurationis fuerant; sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinæ incœpta probabat; id adeo more suo videbatur facere. Nam semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba, atque seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebes ea vero præceps ierat, multis de caussis. Primum omnium, qui ubique probro, atque petulantia maxume præstabant; item alii per dedecora, patrimoniis amissis; postremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, ii Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Deinde multi, memores Sullanæ victoriæ, quod ex gregariis militibus alios Senatores videbant, alios ita divites, ut regio victu atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si in armis foret, ex victoria talia sperabat. Præterea, juventus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat. Eos, atque alios omnis malum publicum alebat; quo minus mirandum est, homines egentis, malis moribus, maxuma spe, Reipublicæ juxta ac sibi consuluisse. Præterea, quorum, victoria Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis inminutum erat, haud sane alio animo belli eventum exspectabant. Ad hoc, quicunque aliarum, atque Senati partium erant, conturbari Rempublicam,

quam

Digitized by Google

quam minus valere ipſi, malebant: id adeo malum multos poſt annos in civitatem rverterat.

XXXIX. Nam, poſtquam Cn. Pompejo, et M. Craſſo Coſſ. tribunicia poteſtas reſtituta eſt; homines adoleſcentes, ſummam poteſtatem nacti, quibus ætas, animuſque ferox erat, cœpere Senatum criminando, plebem exagitare; dein largiendo, atque pollicitando magis incendere; ita ipſi clari, potenteſque fieri. Contra eos ſumma ope nitebatur pleraque nobilitas, Senati ſpecie, pro ſua magnitudine. Namque, uti paucis verum abſolvam, per illa tempora quicumque Rempublicam agitavere, honeſtis nominibus, alii, ſicuti jura populi defenderent; pars, quo Senati auctoritas maxuma foret, bonum publicum ſimulantes; pro ſua quiſque potentia certabant: neque illis modeſtia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant.

XL. Sed, poſtquam Cn. Pompejus ad bellum maritimum, atque Mithridaticum miſſus eſt; plebis opes inminutæ; paucorum potentia crevit. Hi magiſtratus, provincias, aliaque, omnia tenere: ipſi innoxii, florentes, ſine metu ætatem agere, ceteroſque judiciis terrere, quo plebem in magiſtratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus novandis ſpes oblata eſt, vetus certamen animos eorum adrexit. Quod ſi primo prælio Catilina ſuperior, aut æqua manu diſceſſiſſet; profecto magna clades, atque calamitas Rempublicam obpreſſiſſet; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea uti licuiſſet; quin, defeſſis et exſanguibus, qui plus poſſet, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio

profecti sunt. In his erat A. Fulvius, Senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari jussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus, aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios solicitabat; neque solum cives, sed cujusquemodi genus hominum, quod modo bello usui foret.

XLI. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, inpellat ad societatem belli, existumans publice, privatimque ære alieno obpressos, præterea quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus civitatium notus erat, atque eos noverat: itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis; et quasi dolens ejus casum, requirere cœpit, *quem exitum tantis malis sperarent*. Postquam illos videt *queri de avaritia magistratuum, accusare Senatum, quod in eo auxilii nihil esset; miseriis suis remedium mortem exspectare: At ego*, inquit, *vobis, si modo viri esse vultis; rationem ostendam, qua tanta mala ista effugiatis*. Hæc ubi dixit; Allobroges, in maxumam spem adducti, Umbrenum orare, *uti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quin cupidissume facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret*. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quod foro propinqua erat, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Roma aberat. Præterea Gabinium arcessit, quo major auctoritas sermoni inesset: eo præsente conjurationem aperit: nominat socios, præterea multos cujusque generis innoxios, quo legatis animus amplior

esset:

Digitized by Google

esset: dein eos, pollicitos operam suam, domum dimittit.

XLII. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilii caperent. In altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ: at in altera majores opes, tuta consilia; pro incerta spe, certa præmia. Hæc illis volventibus, tandem vicit Fortuna Reipublicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio civitas plurimum utebatur; rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcipit, ut studium conjurationis vehementer simulent; ceteros adeant; bene polliceantur; dentque operam, uti eos quam maxume manifestos habeant.

XLIII. Iisdem fere temporibus, in Gallia citeriore atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia, motus erat. Nam illi, quos Catilina antea dimiserat, inconsulte, ac veluti per dementiam cuncta simul agebant: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero compluris, Q. Metellus Celer Prætor, ex SC. caussa cognita, in vincula conjecerat, item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat.

XLIV. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes conjurationis erant, paratis, ut videbatur, magnis copiis, constituerat, uti, cum Catilina in agrum Fæsulanum cum exercitu venisset, L. Bestia, tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissumi invidiam optumo Consuli inponeret; eo signo,

 proxuma

Digitized by Google

proxuma nocte cetera multitudo conjurationis suum quisque negotium exsequeretur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius et Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca Urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad Consulem, ceterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eumque vi adgrederetur, alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent; simul, cæde, et incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur *de ignavia sociorum: illos, dubitando, et dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis; inpetum in curiam facturum.* Natura ferox, vehemens, manu promtus erat: maxumum bonum in celeritate putabat.

XLV. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conveniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant jusjurandum, quod signatum ad civis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium inpelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eo brevi venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex Urbe proficiscitur. Lentulus cum iis T. Volturcium quemdam Crotoniensem mittit; ut Allobroges, prius quam domum pergerent cum Catilina, data atque accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Volturcio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infra scriptum est:

Quis sim ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis; et memineris, te virum esse;

Digitized by Google

eſſe; conſideres, quid tuæ rationes poſtulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad hoc, mandata verbis dat: *Cum ab Senatu hoſtis judicatus ſit, quo conſilio ſervitia repudiet? in Urbe parata eſſe, quæ juſſerit: ne cunctetur ipſe propius adcedere.*

XLVI. His rebus ita actis, conſtituta nocte, qua proficiſcerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco; et C. Pontinio Prætoribus imperat, ut in ponte Mulvio, per inſidias, Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratia mittebantur: cetera, uti facto opus ſit, ita agant: Permittit illis homines militares: ſine tumultu præſidiis conlocatis ſicuti præceptum erat, occulte pontem obſidunt. Poſtquam ad id loci legati cum Volturcio venerunt et ſimul utrimque clamor exortus eſt: Galli, cito cognito conſilio, ſine mora Prætoribus ſe tradunt. Volturcius primo cohortatus ceteros, gladio ſe a multitudine defendit; dein, ubi a legatis deſertus eſt, multa prius de ſalute ſua Pontinium obteſtatus, quod ei notus erat; poſtremo timidus, ac vitæ diffidens, velut hoſtibus, ſeſe Prætoribus dedit.

XLVII. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuncios Conſuli declarantur. At illum ingens cura, atque lætitia ſimul occupavere; nam lætabatur intelligens conjuratione patefacta, civitatem periculis ereptam eſſe: porro autem anxius erat, dubitans in maxumo ſcelere tantis civibus deprehenſis, quid facto opus eſſet; pœnam illorum ſibi oneri, inpunitatem perdundæ Reipublicæ fore credebat. Igitur confirmato animo, vocari ad ſeſe jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemque Cœparium Terracinenſem;

 qui

Digitized by Google

qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt: Cœparius paullo ante domo egressus, cognito indicio, ex Urbe profugerat. Consul Lentulum, quod Prætor erat, ipse manu tenens, in Senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eo Senatum advocat, magnaque frequentia ejus ordinis, Volturcium cum legatis introducit: Flaccum Prætorem scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem adferre jubet.

XLVIII. Volturcius interrogatus *de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de caussa, consilii habuisset?* Primo, fingere alia, dissimulare de conjuratione; post ubi fide publica dicere jussus est, omnia, uti *gesta erant, aperit; docetque, se paucis ante diebus a Gabinio, et Cœpario socium adscitum: nihil amplius scire quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio P. Autronium, Ser. Sullam, L. Varguntejum, multos præterea in ea conjuratione esse.* Eadem Galli fatentur: ac Lentulum dissimulantem coarguunt, præter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat: *ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Corneliis portendi; Cinnam, atque Sullam antea: se tertium esse, cui fatum foret Urbis potiri; præterea, ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore.* Igitur, perlectis litteris, cum prius omnes signa sua cognovissent, Senatus decernit, *uti abdicato magistratu Lentulus, itemque ceteri in liberis custodiis haberentur.* Itaque Lentulus, P. Lentulo Spintheri, qui tum Ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Cœparius, nam is paullo ante ex fuga retractus erat, Cn. Terentio Senatori traduntur.

XLIX. In-

Digitized by Google

XLIX. Interea plebes, conjuratione patefacta, quæ primo cupida novarum rerum, nimis bello favebat, mutata mente, Catilinæ consilia exsecrari, Ciceronem ad cœlum tollere; veluti ex servitute erepta, gaudium atque lætitiam agitabat. Namque alia belli facinora prædæ magis quam detrimento fore; incendium vero crudele, inmoderatum, ac sibi maxume calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in usu quotidiano, et cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad Senatum adductus erat erat, quem ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum ajebant. Is cum se diceret indicaturum de conjuratione, si fides publica data esset; jussus a Consule, quæ sciret, edicere, eadem fere, quæ Volturcius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium, Senatum edocet: præterea, *se missum a M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, et Cethegus, aliique ex conjuratione deprehensi terrerent; eoque magis properaret ad Urbem adcedere, quo et ceterorum animos reficeret, et illi facilius e periculo eriperentur.* Sed, ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, summa potentia; alii rem incredibilem rati; pars, tametsi verum existumabant, tamen, quia in tali tempore, tanta vis hominis magis leniunda, quam exagitanda videbatur, plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii, conclamant: *Indicem falsum esse;* deque ea re postulant uti referatur. Itaque, consulente Cicerone, frequens Senatus decernit: *Tarquinii indicium falsum videri; eumque in vinculis retinendum; neque amplius potestatem faciundam, nisi de eo indicaret, cujus consilio tantam rem esset mentitus.* Erant eo tempore, qui existumarent, indicium illud a P. Autronio machinatum; quo

facilius,

Digitized by Google

facilius, adpellato Craffo, per focietatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium a Cicerone inmiffum ajebant, ne Craffus, more fuo, fufcepto malorum patrocinio, Rempublicam conturbaret. Ipfum Craffum ego poftea prædicantem audivi, tantam illam contumeliam fibi ab Cicerone inpofitam. Sed iifdem temporibus Q. Catulus, et C. Pifo neque gratia, neque precibus, neque pretio Ciceronem inpellere potuere, uti per Allobroges, aut alium indicem, C. Cæfar falfo nominaretur. Nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebant; Pifo, obpugnatus in judicio repetundarum, propter cujufdam transpadani fupplicium injuftum. Catulus, ex petitione Pontificatus odio incenfus; quod, extrema ætate, maxumis honoribus ufus, ab adolefcentulo Cæfare victus difceflerat. Res autem opportuna videbatur; quod is, privatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed, ubi Confulem ad tantum facinus inpellere nequeunt, ipfi fingillatim circumeundo, atque ementiundo quæ fe ex Volturcio, aut Allobrogibus audiffe dicerent, magnam illi invidiam conflaverant; ufque eo, ut nonnulli equites Romani, qui præfidii cauffa cum telis erant circum ædem Concordiæ, feu periculi magnitudine, feu animi nobilitate inpulfi, quo ftudium fuum in Rempublicam clarius effet, egredienti ex Senatu Cæfari gladio minitarentur. Dum hæc in Senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum, et T. Volturcio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: liberti, et pauci ex clientibus Lentuli, diverfis itineribus, opifices, atque fervitia in vicis ad eum eripiendum folicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio Rempublicam vexare foliti erant. Cethegus autem per nuncios

Digitized by Google

nuncios familiam, atque libertos suos, electos, et exercitatos in audaciam, orabat; ut, grege facto, cum telis ad sese inrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, uti res atque tempus monebat, convocato Senatu refert, *quid de iis fieri placeat, qui in custodiam traditi erant*, sed eos paullo ante frequens Senatus judicaverat: *contra Rempublicam fecisse*. Tum D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore Consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, et præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat: isque postea, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Tiberii Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, præsidiis additis, referundum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam a Consule, hujuscemodi verba locutus est:

L. *Omnis homines, P. C. qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiunt, neque quisquam omnium lubidini simul et usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet: si lubido possidet, ea dominatur, animus nihil valet: Magna mihi copia est memorandi, qui reges atque populi, ira, aut misericordia inpulsi, male consuluerint, sed ea malo dicere, quæ majores nostri contra lubidinem animi sui, recte atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas, magna, atque magnifica, quæ Populi Romani opibus creverat, infida atque advorsa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, Majores nostri, ne quis divitiarum magis, quam injuriæ caussa, bellum inceptum diceret, inpunitos eos dimisere. Item bellis Punicis omnibus, cum sæpe Carthaginenses et in pace, et per inducias multa nefaria*

Digitized by Google

nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quid se dignum foret, quam quid in illos jure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis providendum est, P. C, ne plus valeat apud vos P. Lentuli, et celerorum scelus, quam vestra dignitas; neu magis iræ vestræ, quam famæ consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur, novum consilium adprobo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat; iis utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite atque magnifice casum Reipublicæ miserati sunt: quæ belli sævitia esset, quæ victis acciderent, enumeravere; rapi virgines, pueros: divelli liberos a parentum complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus conlibuissent; fana, atque domos exspoliari, cædem; incendia fieri; postremo armis, cadaveribus, cruore, atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos immortalis, quo illa oratio pertinuit? an, uti vos infestos conjurationi faceret? scilicet, quem res tanta, atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet. Non ita est; neque cuiquam mortalium injuriæ suæ parvæ videntur: multi eas gravius æquo habuere. Sed alia aliis licentia est, P. C. Qui demissi in obscuro vitam agunt: si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama, atque fortuna eorum pares sunt: qui magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita in maxuma fortuna minuma licentia est. Neque studere, neque odisse, sed minume irasci decet. Quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque crudelitas adpellatur. Equidem ego sic existumo, P. C. omnis cruciatus minores, quam facinora illorum, esse: sed plerique mortales, postrema meminere, et in hominibus impiis, sceleris eorum obliti de pœna disserunt, si ea paullo severior fuerit. D. Silanum, virum fortem atque strenuum, certo scio, quæ dixerit, studio Reipublicæ dixisse, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere: eos mores, eamque modestiam viri cognovi. Verum sententia ejus

mihi

mihi non crudelis, quid enim in talis homines crudele fieri potest? sed aliena a Republica nostra videtur. Nam profecto aut metus, aut injuria te subegit, Silane, Consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore, supervacaneum est disserere, cum præsertim diligentia clarissumi viri Consulis, tanta præsidia sint in armis. De pœna, possumus equidem dicere, id, quod res habet; in luctu, atque miseriis, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neque curæ, neque gaudio locum esse. Sed, per Deos inmortalis; quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animadverteretur? an quin lex Porcia vetat? at aliæ leges, item condemnatis civibus animam non eripi, sed exsilium permitti jubent. An quia gravius est verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos? sin, quia levius est; qui convenit in minore negotio legem timere, cum eam in majore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas Reipublicæ decretum erit? tempus, dies, fortuna, cujus lubido gentibus moderatur. Illis merito accidet, quidquid evenerit: ceterum vos P. C. quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex rebus domesticis orta sunt: sed, ubi imperium ad ignaros, aut minus bonos pervenit; novum illud exemplum ab dignis, et idoneis ad indignos, et non idoneos transfertur.

LI. *Lacedæmonii, devictis Atheniensibus, triginta viros inposuere, qui Rempublicam eorum tractarent. Ii primo cœpere pessumum quemque et omnibus invisum indemnatum necare. Ea populus lætari, et merito dicere fieri. Post, ubi paullatim licentia crevit, juxta bonos et malos lubidinose interficere, ceteros metu terrere. Ita civitas, servitute oppressa, stultæ lætitiæ graves pœnas dedit. Nostra memoria victor Sulla, cum Damasippum, et alios ejusmodi, qui malo Reipublicæ creverant, jugulari jussit;*

Digitized by Google

jussit; quis non factum ejus laudabat? Homines sceleslos, factiosos, qui seditionibus Rempublicam exagitaverant, merito necatos ajebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Nam uti quisque domum, aut villam, postremo aut vas, aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, uti in proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paullo post ipsi trahebantur: neque prius finis jugulandi fuit, quam Sulla omnis suos divitiis explevit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor, Sed in magna civitate, multa et varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio Consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Ubi hoc exemplo, per Senati decretum, Consul gladium eduxerit; quis illi finem statuet, aut quis moderabitur?

LII. *Majores nostri, P. C. neque consilii, neque audaciæ umquam eguere: neque superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumserunt: postremo, quod ubique apud socios, aut hostes idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari, quam invidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore, Græciæ morem imitati, verberibus animadvertebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam Respublica adolevit, et multitudine civium factiones valuere, circumveniri innocentes, aliaque hujuscemodi fieri cœpere; tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt, quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego caussam, P. C. quo minus novum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus, atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, et augeri exercitum Catilinæ? minume: sed ita censeo; publicandas eorum pecunias,*

Digitized by Google

pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxume opibus valent: neu quis de iis postea ad Senatum referat, neve cum popolo agat; qui aliter fecerit, Senatum existumare, eum contra Rempublicam et salutem omnium facturum.

LIII. Postquam Cæsar dicendi finem fecit; ceteri verbo, alius alii varie adsentiebantur: at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit:

LIV. *Longe mihi alia mens est, P. C. cum res, atque pericula nostra considero, et cum sententias nonnullorum ipse mecum reputo. Illi mihi disseruisse videntur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum paravere: res autem monet, cavere ab illis magis, quam, quid in illos statuamus, consultare. Nam cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt; hoc, nisi provideris, ne accidat; ubi evenit, frustra judicia implores. Capta urbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per Deos immortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam Rempublicam fecistis: si ista cujuscumque modi sint, quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium præbere vultis; expergiscimini aliquando, et capessite Rempublicam. Non agitur de vectigalibus, neque de sociorum injuriis; libertas, et anima nostra in dubio est. Sæpenumero P. C. multa verba in hoc ordine feci: sæpe de luxuria, atque avaritia nostrorum civium questus sum; multosque mortalis ea caussa advorsos habeo: qui mihi atque animo meo nullius unquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. Sed, ea tametsi vos parvi pendebatis; tamen Respublica firma erat: opulentia neglegentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonisne, an malis moribus vivamus; neque, quantum, aut quam magnificum imperium populi Romani sit: sed*

Digitized by Google

cujus hæc cumque modi videntur, nostra, an, nobiscum una, hostium futura sint.

LVI. *Hic mihi quisquam mansuetudinem, et misericordiam nominat? jam pridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus; quia, bona aliena largiri,* liberalitas; *malarum rerum audacia,* fortitudo *vocatur; eo Respublica in extremo sita est. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes in furibus ærarii: ne illis sanguinem nostrum largiantur, et, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. Bene, et composite C. Cæsar paullo ante in hoc ordine de vita et morte disseruit, credo falsa existumans ea, quæ de inferis memorantur: diverso itinere malos a bonis loca tætra, inculta, fœda, atque formidolosa habere. Itaque censuit,* pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos; *videlicet timens ne, si Romæ sint, aut a popularibus conjurationis, aut a multitudine conducta per vim eripiantur. Quasi vero mali, atque scelesti tantummodo in Urbe, et non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. Sin in tanto omnium metu solus non timet; eo magis refert, me mihi, atque vobis timere.*

LV. *Quare cum de P. Lentulo, ceterisque statuetis; pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ et de omnibus conjuratis decernere. Quanto vos adtentius ea agetis, tanto illis animus infirmior erit. Si paullulum modo vos languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, majores nostros armis Rempublicam ex parva magnam fecisse. Si ita res esset; multo pulcerrumam eam nos haberemus; quippe sociorum, atque civium, præterea armorum, atque equorum major nobis copia, quam illis, est. Sed alia fuere, quæ illos magnos fecere;*

Digitized by Google

fecere; quæ nobis nulla sunt; domi industria, foris justum imperium; animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam, atque avaritiam; publice egestatem, privatim opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos et malos discrimen nullum: omnia virtutis præmia ambitio possidet. *Neque mirum; ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ servitis; eo fit, ut impetus fiat in vacuam Rempublicam. Sed ego hæc omitto. Conjuravere nobilissumi cives patriam incendere: Gallorum gentem, infestissumam nomini Romano, ad bellum arcessunt: dux hostium cum exercitu supra caput est: vos cunctamini etiam nunc, et dubitatis, quid, intra mœnia deprehensis hostibus, faciatis? Misereamini censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis. Næ ista vobis mansuetudo, et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est; sed vos non timetis eam. Immo vero maxume; sed inertia et mollitia animi, alius alium exspectantes, cunctamini, videlicet diis immortalibus confisi, qui hanc Rempublicam in maxumis sæpe periculis servavere. Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia Deorum parantur: vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt: ubi secordiæ tete atque ignaviæ tradideris; nequidquam deos implores, irati infestique sunt. Apud majores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverat, necari jussit; atque ille egregius adolescens, inmoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. Vos, de crudelissumis parricidis quid statuatis, cunctamini? Videlicet cetera vita eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si diis, aut hominibus unquam ullis pepercit: ignoscite Cethegi adolescentiæ; nisi iterum jam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cæpario loquar?*

 quibus

Digitized by Google

qubus si quidquam pensi unquam fuisset, non ea consilia de Republica habuissent. Postremo, P. C. si mehercle peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba mea contemnitis; sed undique circumventi sumus. Catilina cum exercitu in faucibus urguet: alii intra mœnia, atque in sinu Urbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam occulte potest: quo magis properandum est. Quare ita censeo: Cum nefario consilio sceleratorum civium, Respublica in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturcii et legatorum Allobrogum convicti, confessique sint, cædem, incendia, aliaque fœda atque crudelia facinora in civis, patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more majorum supplicium sumendum.

LVII. Postquam Cato adsedit: Consulares omnes itemque Senatus magna pars, sententiam ejus laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt: alii alios increpantes *timidos* vocant: Cato magnus atque clarus habetur: Senati decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ Populus Romanus domi, militiæque, mari, atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit adtendere, quæ res maxume tanta negotia sustinuisset. Sciebam sæpenumero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram, parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ violentiam toleravisse: facundia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi, multa agitanti, constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquam luxu, atque desidia civitas corrupta est; rursus Respublica magnitudine sua imperatorum, atque magistratuum vitia sustentabat; ac veluti effœta parentum,

Digitized by Google

parentum, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed, memoria mea, ingenti virtute, diversis moribus fuere viri duo, M. Cato, et C. Cæsar: quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin utriusque naturam, et mores, quantum ingenio possem, aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria: sed alia alii. Cæsar beneficiis, ac munificentia magnus habebatur, integritate vitæ Cato. Ille mansuetudine, et misericordia clarus factus: huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar, dando, sublevando, ignoscendo; Cato, nihil largiendo, gloriam adeptus est. In altero miseris perfugium erat; in altero malis pernicies. Illius facilitas, hujus constantia laudabatur. Postremo Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua neglegere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, novum bellum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxume severitatis erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factioso; sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente, abstinentia certabat; esse, quam videri, bonus malebat; ita quo minus gloriam petebat, eo magis illum adsequebatur,

LVIII. Postquam, ut dixi, Senatus in Catonis sententiam discessit, Consul optumum factu ratus, noctem, quæ instabat, antecapere, ne quid eo spatio novaretur, triumviros, quæ ad supplicium postulabat, parare jubet: ipse, dispositis præsidiis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per Prætores. Est locus in carcere, quod *Tullianum*

 adpellatur,

Digitized by Google

adpellatur, ubi paullulum escenderis ad lævam, circiter duodecim pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus vincta: sed incultu, tenebris, odore, fœda atque terribilis ejus facies est. In eum locum postquam demissus est Lentulus; vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex clarissuma gente Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisque suis exitium vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cœpario, eodem modo supplicium sumtum est.

LIX. Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam et ipse adduxerat, et Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortes, pro numero militum complet: deinde, ut quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venerat, æqualiter distribuerat; ac brevi spatio duas legiones numero hominum expleverat; cum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, ut quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas sudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat; Catilina per montis iter facere; modo ad urbem; modo in Galliam versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ socii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus existumans, videri caussam civium cum servis fugitivis communicavisse. Sed, postquam in castra nuncius pervenit,

Romæ

Digitized by Google

Romæ conjurationem patefactam; de Lentulo, et Cethego, ceterisque, quos supra memoravi, supplicium sumtum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerum studium inlexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit; eo consilio, uti per tramites occulte profugeret in Galliam Transalpinam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans, quæ supra diximus, Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra propere movit, ac sub ipsis radicibus montium consedit: qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos, in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam videt montibus, atque copiis hostium sese clausum, in Urbe res adversas, neque fugæ, neque præsidii ullam spem; optumum factu ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam primum confligere. Itaque concione advocata, hujuscemodi orationem habuit.

LX. *Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere; neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequicquam hortere; timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi; simul uti caussam mei consilii aperirem. Scitis equidem, milites, secordia, atque ignavia Lentuli, quantam ipsi, nobisque cladem adtulerit; quoque modo, dum ex Urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc vero, quo in loco res nostræ sint, juxta mecum omnes intellegitis.*

LXI. *Ex-*

Digitized by Google

LXI. *Exercitus hostium duo, unus ab Urbe, alter a Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocumque ire placet, ferro iter aperiundum est. Quapropter vos moneo, uti forti atque parato animo sitis; et, cum prælium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam, in dextris vestris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, atque coloniæ patebunt. Sin metu cesserimus, eadem illa advorsa fient; neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis, et illis necessitudo inpendet. Nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis supervacaneum est pugnare pro potentia paucorum; quo audacius adgredimini, memores pristinæ virtutis. Licuit nobis cum summa turpitudine in exsilio ætatem agere. Potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienas opes exspectare. Quia illa fœda, atque intoleranda viris videbantur, hæc sequi decrevistis. Si hæc relinquere vultis, audacia opus est. Nemo, nisi victor, pace bellum mutavit. Nam, in fuga salutem sperare, cum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus averteris, ea vero dementia est. Semper in prælio iis maxumum est periculum, qui maxume timent: audacia pro muro habetur. Cum vos considero, milites, et cum facta vestra æstumo, magna me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestra me hortantur: præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortis facit. Nam, multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiæ loci. Quod si virtuti vestræ fortuna inviderit; cavete, inulti animam amittatis; neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.*

LXII. Hæc

Digitized by Google

LXII. Hæc ubi dixit: paullulum commoratus, ſigna canere jubet; atque inſtructos ordines in locum æquum deducit. Dein, remotis omnium equis, quo militibus exæquato periculo, animus amplior eſſet, ipſe pedes exercitum, pro loco, atque copiis inſtruit. Nam, uti planities erat inter ſiniſtros montis et ab dextera rupes aſpera, octo cohortis in fronte conſtituit: reliqua ſigna in ſubſidiis arctius conlocat. Ab his centuriones omnis lectos et evocatos, præterea ex gregariis militibus optimum quemque armatum in primam aciem ſubducit. C. Manlium in dextra, Fæſulanum quemdam in ſiniſtra parte curare jubet: ipſe cum libertis, et colonis propter Aquilam adſiſtit; quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuiſſe dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus æger, quod prœlio adeſſe nequibat, M. Petrejo legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti cauſſa conſcripſerat, in fronte; poſt eas ceterum exercitum in ſubſidiis locat. Ipſe equo circumiens, unumquemque nominans, adpellat, hortatur, rogat, *ut meminerint, ſe contra latrones inermes, pro patria, pro liberis; pro aris atque focis ſuis certare.* Homo militaris, quod amplius annos triginta, tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magna gloria in exercitu fuerat; pleroſque ipſos, factaque eorum fortia noverat; ea commemorando, militum animos accendebat.

LXIII. Sed ubi, omnibus rebus exploratis, Petrejus tuba ſignum dat; cohortes paullatim incedere jubet. Idem facit hoſtium exercitus. Poſtquam eo ventum eſt, unde a ferentariis prœlium committi poſſet maxumo clamore, cum infeſtis ſignis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur.

Digitized by Google

geritur. Veterani, priſtinæ virtutis memores, comminus acriter inſtare; illi haud timidi reſiſtunt: maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie verſari: laborantibus ſuccurrere: integros pro ſauciis arceſſere: omnia providere: multum ipſe pugnare, ſæpe hoſtem ferire: ſtrenui militis, et boni imperatoris officia ſimul exſequebatur. Petrejus, ubi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem prætoriam in medios hoſtis inducit; eosque perturbatos, atque alios alibi reſiſtentes, interficit: deinde utrimque ex lateribus ceteros adgreditur. Manlius et Fæſulanus, in primis pugnantes cadunt. Poſtquam fuſas copias, ſeque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis, atque priſtinæ ſuæ dignitatis, in confertiſſumos hoſtes incurrit, ibique pugnans confoditur.

LXIV. Sed, confecto prælio, tum vero cerneres quanta audacia, quantaque animi vis fuiſſet in exercitu Catilinæ. Nam fere, quem quiſque vivus pugnando locum ceperat, eum, amiſſa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disjecerat, paullo diverſius, ſed omnes tamen adverſis vulneribus, conciderant. Catilina vero longe a ſuis, inter hoſtium cadavera repertus eſt, paullum etiam ſpirans, ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Poſtremo, ex omni copia, neque in prælio, neque in fuga quiſquam civis ingenuus captus eſt. Ita cuncti, ſuæ hoſtiumque vitæ juxta pepercerant. Neque tamen exercitus Populi Romani lætam, aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam ſtrenuiſſumus quiſque, aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus diſceſſerat. Multi autem, qui de caſtris viſundi, aut ſpoliandi gratia proceſſerant,

Digitized by Google

ſerant, volventes hoſtilia cadavera, amicum alii, pars hoſpitem, aut cognatum reperiebant. Fuere item, qui inimicos ſuos cognoſcerent. Ita varie per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus, atque gaudia agitabantur.

Digitized by Google

Digitized by Google

C. CRISPI SALLUSTII

BELLUM

JUGURTH.

Digitized by Google

Digitized by Google

C. CRISPI SALLUSTII

JUGURTHA,

SEU

BELLUM JUGURTHINUM.

CAPUT I.

FALSO queritur de natura sua genus humanum, quod imbecilla, atque ævi brevis, Forte potius, quam virtute, regatur. Nam contra reputando, neque majus aliud, neque præstabilius, invenias, magisque naturæ industriam hominum, quam vim, aut tempus deesse. Sed dux, atque imperator vitæ mortalium, animus est: qui ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque, et clarus est, neque Fortuna eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliasque artis bonas neque dare, neque eripere cuiquam potest. Sin captus pravis cupidinibus, ad inertiam, et voluptates corporis pessumdatus est: perniciosa lubidine paullisper usus; ubi per secordiam vires, tempus, ingenium diffluxere, naturæ infirmitas accusatur: suam quippe culpam auctores ad negotia transferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, multumque etiam periculosa petunt; neque regerentur magis, quam regerent casus; et eo magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus gloria æterni fierent.

II. Nam uti genus hominum compositum e corpore, et anima est: ita res cunctæ, studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam

Digitized by Google

sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, et alia hujuscemodi omnia, brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, inmortalia sunt. Postremo, corporis et fortunæ bonorum, ut initium, sic finis est; omniaque orta occidunt, et aucta senescunt; animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum, atque ignaviam ætatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu atque secordia torpescere sinunt: cum præsertim tam multæ, variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur.

III. Verum ex his magistratus, et imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti aut eo magis honesti sunt. Nam, vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam et possis et delicta corrigas, tamen inportunum est: cum præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia portendant. Frustra autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est: nisi forte quem inhonesta, et perniciosa lubido tenet, potentiæ paucorum, decus atque libertatem suam gratificari.

IV. Cæterum ex iis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cujus de virtute quia multi dixere, prætereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existumet memet studium meum laudando extollere.

Digitized by Google

extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul a Republica ætatem agere, tanto, tamque utili labori meo nomen inertiæ inponant: certe, quibus maxuma induſtria videtur, ſalutare plebem, et conviviis gratiam quærere. Qui ſi reputaverint, et quibus ego temporibus magiſtratum adeptus ſim; et quales viri idem adſequi nequiverint; et poſtea, quæ genera hominum in Senatum pervenerint; profecto exiſtumabunt, me magis merito, quam ignavia, judicium animi mei mutaviſſe; majuſque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis, Reipublicæ venturum. Nam ſæpe audivi, Q. Maxumum, P. Scipionem: præterea civitatis noſtræ præclaros viros ſolitos ita dicere: *Cum majorum imagines intuērentur, vehementiſſume ſibi animum ad virtutem accendi.* Scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in ſeſe habere; ſed memoria rerum geſtarum eam flammam egregiis viris in pectore creſcere, neque prius ſedari; quam virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contra, quis eſt omnium his moribus, quin divitiis et ſumtibus, non probitate, neque induſtria, cum majoribus ſuis contendat? etiam homines novi, qui antea per virtutem ſoliti erant nobilitatem antevenire, furtim, et per latrocinia potius, quam bonis artibus, ad imperia et honores nituntur. Proinde quaſi Prætura, et Conſulatus, atque alia omnia hujuſcemodi per ſe ipſa clara, et magnifica ſint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea ſuſtinent, virtus eſt. Verum ego liberius, altiuſque proceſſi, dum me civitatis morum piget, tædetque; nunc ad inceptum redeo.

V. Bellum ſcripturus ſum, quod Populus Romanus cum Jugurtha rege Numidarum geſſit:

 primum,

primum, quia magnum et atrox, variaque victoria fuit: dein, quia tum primum superbiæ nobilitatis obviam itum est. Quæ contentio divina et humana cuncta permiscuit: eoque væcordiæ processit; ut studiis civilibus bellum, atque vastitas Italiæ finem faceret. Sed prius quam hujuscemodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo, ad cognoscendum, omnia inlustria magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxume adtriverat; Masinissa, rex Numidarum, in amicitiam receptus a P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa et præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginiensibus, et capto Syphace, cujus in Africa magnum, atque late imperium valuit, Populus Romanus quascumque urbis, et agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis permansit: sed imperii, vitæque ejus, finis idem fuit. Deinde Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale, et Gulussa fratribus morbo absumtis. Is Adherbalem, et Hiempsalem ex sese genuit; Jugurthamque, Mastanabalis fratris filium, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit.

VI. Qui, ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxume ingenio validus, non se luxu, neque inertiæ corrumpendum dedit; sed, uti mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare: et, cum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc, pleraque tempora in venando agere: leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire:

plurimum

plurimum facere, et minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa, tametsi initio lætus fuerat, existumans Jugurthæ virtutem regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adulescentem, exacta sua ætate, et parvis liberis, magis magisque crescere intellegit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo volvebat. Terrebat eum natura mortalium, avida imperii, et præceps ad explendam animi cupidinem: præterea, obportunitas suæque et liberorum ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædæ transvorsos agit: ad hoc, studia Numidarum in Jugurtham accensa: ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat.

VII. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque insidiis obprimi posse hominem tam acceptum popularibus; quod erat Jugurtha manu promtus, et adpetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis, et eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa, cum Populo Romano equitum, atque peditum auxilia mitteret; sperans vel ostentando virtutem, vel hostium sævitia facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat inpigro, atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, et morem hostium cognovit; multo labore, multaque cura, præterea modestissume parendo, et sæpe obviam eundo periculis, in tantam claritudinem brevi pervenerat, ut nostris vehementer carus, Numantinis maxumo terrori esset. Ac sane, quod difficillumum in primis est, et prælio strenuus erat, et bonus consilio: quorun alterum ex providentia timorem, alterum

Digitized by Google

alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum indies amplecti; quippe cujus neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Huc adcedebat munificentia animi, et ingenii sollertia, quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat.

VIII. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures, novi, atque nobiles quibus divitiæ bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti; qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, *Si Micipsa rex occidisset, fore, uti solus imperio Numidiæ potiretur: in ipso maxumam virtutem; Romæ omnia venalia esse.*

Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, et ipse reverti domum decrevit: donatum atque laudatum magnifice pro concione Jugurtham in prætorium adduxit: ibique secreto monuit, *uti potius publice, quam privatim, amicitiam Populi Romani coleret; neu quibus largiri insuesceret: periculose a paucis emi, quod multorum esset: si permanere vellet in suis artibus, ultro illi et gloriam, et regnum venturum: sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia præcipitem casurum.*

IX. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsæ redderet, dimisit; earum sententia hæc erat: *Jugurthæ tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit: quam rem certo scio tibi gaudio esse; nobis ob merita sua carus est: ut idem Senatui Populoque Romano sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor; en habes virum dignum te, atque avo suo Masinissa.*

Digitized by Google

Masinissa. Igitur rex, ubi ea, quæ fama acceperat, ex litteris Imperatoris ita esse cognovit, cum virtute, tum gratia viri permotus, flexit animum suum; et Jugurtham beneficiis vincere adgressus est: statimque eum adoptavit, et testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis, et cognatis, itemque Atherbale, et Hiempsale filiis, dicitur hujuscemodi verba cum Jugurtha habuisse.

X. *Parvum ego te, Jugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existumans non minus me tibi quam liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore: neque ea res falsum me habuit. Nam, ut alia magna, et egregia tua facinora omittam, novissume, rediens Numantia, meque regnumque meum gloria honoravisti, tuaque virtute nobis Romanos ex amicis amicissumos fecisti: In Hispania nomen familiæ renovatum est: postremo, quod difficillumum inter mortalis est, gloria invidiam vicisti. Nunc quoniam mihi natura finem vitæ facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas: neu malis alienos adjungere; quam sanguine conjunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio et fide pariuntur. Quis autem amicior, quam frater fatri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego, vobis regnum trado; firmum, si boni eritis; si mali, inbecillum. Nam concordia parvæ res crescunt, discordia maxumæ dilabuntur. Cæterum ante hos, te, Jugurtha, qui ætate, et sapientia prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit*

Digitized by Google

accipit injuriam, taman, quia plus poteſt, facere videtur. Vos autem, Atherbal et Hiempſal, colite, obſervate talem hunc virum: imitamini virtutem: et enitimini, ne ego meliores liberos ſumſiſſe videar, quam genuiſſe.

XI. Ad ea Jugurtha, tametſi regem ficta locutum intelligebat, et ipſe longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne reſpondit. Micipſa paucis poſt diebus moritur. Poſtquam illi more regio juſta magnifice fecerant, reguli in unum convenere, ut inter ſe de cunctis negotiis diſceptarent. Sed Hiempſal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam ante ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere inpar erat, deſpiciens, dextra Atherbalem adſedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus a fratre, vix in partem alteram tranſductus eſt. Ibi cum multa de adminiſtrando imperio diſſererent, Jugurtha inter alias res jacit: *Oportere quinquennii conſulta, et decreta omnia reſcindi: nam per ea tempora confectum annis Micipſam parum animo valuiſſe.* Tum *Idem* Hiempſal, *placere ſibi* reſpondit: *nam ipſum illum tribus proxumis annis adoptatione in regnum perveniſſe.* Quod verbum in pectus Jugurthæ altius, quam quiſquam ratus erat, deſcendit. Itaque ex eo tempore ira, et metu anxius, moliri, parare, atque ea modo cum animo habere, quibus Hiempſal per dolum caperetur. Quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: ſtatuit quovis modo inceptum perficere.

XII. Primo conventu, quem ab regulis factum ſupra memoravi, propter diſſenſionem placuerat dividi theſauros, finiſque imperii ſingulis conſtitui. Itaque tempus ad utramque rem decernitur, ſed

Digitized by Google

ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam. Reguli interea in loca propinqua theſauris alius alio conceſſere. Sed Hiempſal in oppido Thirmida forte ejus domo utebatur, qui proxumus lictor Jugurthæ, carus acceptuſque ei ſemper fuerat. Quem ille caſu miniſtrum oblatum promiſſis onerat, impellitque, uti tamquam ſuam viſens domum eat; portarum claves adulterinas paret: nam, veræ ad Hiempſalem referebantur: ceterum, ubi res poſtularet, ſe ipſum cum magna venturum manu. Numida mandata brevi conficit: atque, uti doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui poſtquam in ædes inrupere: diverſi regem quærere: dormientis alios, alios occurſantis interficere: ſcrutari loca abdita; clauſa effringere: ſtrepitu et tumultu omnia miſcere: cum interim Hiempſal reperitur, occultans ſe tugurio mulieris ancillæ, quo initio pavidus, et ignarus loci perfugerat. Numidæ caput ejus, uti juſſi erant, ad Jugurtham referunt.

XIII. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur: Atherbalem, omniſque, qui ſub Micipſæ imperio fuerant, metus invadit. In duas partis diſcedunt Numidæ, plures Atherbalem ſequuntur, ſed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quam maxumas poteſt copias armat: urbes partim vi, alias voluntate imperio ſuo adjungit: omni Numidiæ imperare parat. Atherbal, tametſi Romam legatos miſerat, qui Senatum docerent de cæde fratris, et fortunis ſuis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus ex prælio profugit in provinciam, ac deinde Romam contendit. Tum Jugurtha, patratis conſiliis; poſtquam omni Numidia potiebatur,

in

Digitized by Google

in otio facinus ſuum cum animo reputans, timere Populum Romanum neque advorſus iram ejus uſquam, niſi in avaritia nobilitatis et pecunia ſua ſpem habere. Itaque, paucis diebus, cum argento, et auro multo Romam legatos mittit: queis præcipit, uti primum veteres amicos muneribus expleant: deinde novos adquirant: poſtremo, quemcumque poſſint largiundo parare, ne cunctentur, Sed ubi Romam legati venere, et ex præcepto regis, hoſpitibus, aliiſque, quorum ea tempeſtate in Senatu auctoritas pollebat, magna munera miſere; tanta commutatio inceſſit; ut ex maxuma invidia in gratiam et favorem nobilitatis Jugurtha veniret: quorum pars ſpe, alii præmio inducti, ſingulos ex Senatu ambiundo nitebantur, ne gravius in eum conſuleretur. Igitur, ubi legati ſatis confidunt, die conſtituto Senatus utriſque datur. Tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus:

XIV. *P. C. Micipſa pater meus moriens, mihi præcepit, uti regni Numidiæ tantummodo procurationem exiſtumarem meam; ceterum jus, et imperium penes vos eſſe: ſimul eniterer domi, militiæque quam maxumo uſui eſſe Populo Romano; Vos mihi cognatorum, vos in locum adfinium ducerem: ſi ea feciſſem, in veſtra amicitia exercitum, divitias, munimenta regni me habiturum. Quæ cum præcepta patris mei agitarem; Jugurtha, homo omnium, quos terra ſuſtinet, ſceleratiſſumus, contemto imperio veſtro, Maſiniſſæ me nepotem, etiam ab ſtirpe ſocium, atque amicum Populi Romani, regno, fortuniſque omnibus expulit. Atque ego, P. C. quoniam eo miſeriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob majorum meorum beneficia poſſe me a vobis auxilium petere, ac maxume deberi mihi beneficia a Populo Romano, quibus non egerem; ſecundum ea, ſi deſideranda erant, uti*

debitis

Digitized by Google

debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est; neque mihi in manu fuit, Jugurtha, qualis foret: ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrumum est, cogor prius oneri, quam usui esse. Cæteri reges, aut bello victi in amicitiam a vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram adpetiverunt.

XV. *Familia nostra cum Populo Romano bello Carthaginiensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides ejus, quam fortuna pendenda erat. Quorum progeniem vos, P. C. nolite pati me, nepotem Masinissæ, frustra a vobis auxilium petere. Si ad inpetrandum nihil caussæ haberem, præter miserandam fortunam; quod paullo ante rex genere, fama, atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto; tamen erat majestatis Populi Romani prohibere injuriam, neque pati, cujusquam regnum per scelus crescere. Verum ego iis finibus ejectus sum, quos majoribus meis Populus Romanus dedit: unde pater, et avus meus una vobiscum expulere Syphacem, et Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. vos in mea injuria despecti estis. Eheu me miserum! huccine, Micipsa pater, beneficia tua evasere, ut quem tu parem cum liberis tuis, regnique participem fecisti, is potissumum stirpis tuæ exstinctor sit? Numquam ne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, jure omnia sæva patiebamur; hostes ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ex Africa ejecta est, læti pacem agitabamus: quippe, queis hostis nullus erat, nisi forte quem vos jussissetis. Ecce autem ex inproviso Jugurtha, intoleranda audacia, scelere, atque superbia sese ecferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum, regnum ejus sceleris sui prædam fecit: post, ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minus quam vim, aut bellum exspectantem, in imperio vestro, sicuti videtis,*

 extorrem

extorrem patria, domo; inopem, et coopertum miseriis effecit, ut ubivis tutius, quam in meo regno essem.

XVI. *Ego sic existumabam, P. C. uti prædicantem audiveram patrem meum; Qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, ceterum ex omnibus maxume tutos esse. Quod in familia nostra fuit, præstitit; uti in omnibus bellis adesset vobis: nos uti per otium tuti simus, in manu vestra est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit; tertium, Jugurtham, beneficiis suis ratus est nobis conjunctum fore.... Alter eorum necatus, alterius ipse ego manus inpias vix effugi. Quid agam? aut quo potissimum infelix adcedam? generis præsidia omnia exstincta sunt: pater, uti necesse erat, naturæ concessit: fratri, quem minume decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: adfines, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades obpressit: capti ab Jugurtha, pars in crucem acti, pars bestiis objecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum mærore et luctu, morte graviorem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessariis advorsa facta sunt, incolumia manerent; tamen, si quid ex inproviso mali accidisset, vos inplorarem P. C. quibus pro magnitudine imperii, jus et injurias omnis, curæ esse decet. Nunc vero exsul patria, domo, solus, atque omnium honestarum rerum egens, quo accedam, aut quos adpellem? nationes ne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non majorum meorum hostilia monumenta plurima sint? aut quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit?*

XVII. *Postremo, Masinissa nos ita instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi Populum Romanum; ne societates, ne fœdera nova acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestra amicitia fore: si huic imperio, fortuna mutaretur,*

Digitized by Google

mularetur, una occidendum nobis esse. Virtute, ac diis volentibus, magni estis et opulenti: omnia secunda, et obedientia sunt: quo facilius sociorum injurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Jugurthæ, parum cognita, transvorsos agat: quos ego audio maxuma ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente, incognita caussa, statuatis, fingere me verba, et fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod utinam illum, cujus impio facinore, in has miserias projectus sum, eadem hæc simulantem videam: et aliquando aut apud vos, aut apud Deos inmortalis rerum humanarum cura oriatur: ne ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus malis excruciatus, inpietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum gravis pœnas reddat. Jam jam frater animo meo carissume, quamquam tibi inmaturo, et, unde minime decuit, vita erepta est, tamen lætandum magis, quam dolendum puto casum tuum. Non enim regnum, sed fugam, exsilium, egestatem, et omnis has, quæ me premunt, ærumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix in tanta mala præcipitatus, ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo: incertus quid agam, tuas ne injurias persequar, ipse auxilii egens, an regno consulam, cujus vitæ, necisque potestas ex opibus alienis pendet. Utinam, emori, fortunis meis honestus exitus esset: ne vivere contemtus viderer, si defessus malis injuriæ concessissem. Nunc neque vivere lubet, neque mori licet sine dedecore. P. C. per vos, per liberos, atque parentes vestros, per majestatem Populi Romani subvenite mihi misero: ite obviam injuriæ: nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrum est, per scelus, et sanguinem familiæ nostræ tabescere.

XVIII. Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ largitione magis, quam caussa freti, paucis respondent: *Hiempsalem, ob sævitiam*

ſuam, ab Numidis interfectum: Atherbalem ultro bellum inferentem, poſtquam ſuperatus ſit, queri, quod injuriam facere nequiſſet. Jugurtham ab Senatu petere, ne ſe alium putarent, ac Numantiæ cognitus eſſet; neu verba inimici ante facta ſua ponerent. Deinde utrique Curia egrediuntur. Senatus ſtatim conſulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratia depravata, Atherbalis dicta contemnere; Jugurthæ virtutem extollere laudibus; gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno ſcelere, et flagitio, ſua quaſi pro gloria, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum et æquum divitiis carius erat, ſubveniundum Atherbali, et Hiempſalis mortem ſevere vindicandam cenſebant. Sed ex omnibus maxume Æmilius Scaurus, homo nobilis, inpiger, factioſus, avidus potentiæ, honoris, divitiarum; ceterum vitia ſua callide occultans. Is poſtquam videt regis largitionem famoſam, inpudentemque; veritus, quod in tali re ſolet, ne polluta licentia invidiam accenderet, animum a conſueta lubidine continuit.

XIX. Vicit tamen in Senatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam ante ferebat. Decretum fit, *uti decem legati regnum, quod Micipſa obtinuerat, inter Jugurtham, et Atherbalem dividerent.* Cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, et tum in Senatu potens, quia Conſul C. Graccho, et M. Fulvio interfectis, acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametſi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratiſſime recepit: dando, et pollicendo, multa perfecit, uti famæ, fide, poſtremo omnibus ſuis rebus commodum regis anteferret: reliquos legatos eadem via adgreſſus, pleroſque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In diviſione, quæ pars Numidiæ

Digitized by Google

Numidiæ Mauritaniam adtingit, agro virisque opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram, specie, quam usu, potiorem, quæ portuosior, et ædificiis magis exornata erat, Atherbal possedit. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, et eas gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, adtingere. Sed quæ loca, et nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de iis haud acile compertum narraverim: cetera quam paucissumis absolvam.

XX. In divisione Orbis terræ plerique in parte tertia Africam posuere: pauci, tantummodo Asiam, et Europam esse; sed Africam in Europa. Ea finis habet ab Occidente, fretum nostri maris et Oceani: ab ortu solis, declivem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ adpellant. Mare sævum, inportuosum. Ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infœcundus: cœlo, terraque penuria aquarum: genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro, aut bestiis interiere. Nam morbus haud sæpe quemquam superat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint, aut quo modo inter se permisti sint; quamquam ab ea fama, quæ plerosque obtinet, diversum est: tamen, uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; utique rem sese habere cultores ejus terræ putant: quam paucissumis dicam. Ceterum fides ejus rei penes auctores erit.

XXI. Africam initio habuere Gætuli, et Libyes, asperi, incultique; queis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi

Digitized by Google

neque moribus, neque lege, aut imperio cujusquam regebantur: vagi, palantes, quas nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit; exercitus ejus compositus ex variis gentibus, amisso duce, ac passim multis sibi quisque imperium petentibus, brevi dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ, et Armenii, navibus in Africam transvecti, proxumos nostro mari locos occupavere. Sed Persæ intra Oceanum magis: iique alveos navium inversos pro tuguriis habuere: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emendi, aut mutandi copia erat. Mare magnum, et ignara lingua commercia prohibebant. Hi paullatim per connubia Gætulos secum miscuere: et quia sæpe tentantes agros, alia deinde, atque alia loca petiverant, semet ipsi Numidas adpellavere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ *mapalia* illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt. Medis autem et Armeniis accessere Libyes. Nam hi propius mare Africum agitabant: Gætuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus: hique mature oppida habuere. Nam, freto divisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paullatim Libyes corrupere, barbara lingua *Mauros* pro Medis adpellantes. Sed res Persarum brevi adolevit: ac postea Nomo Numidæ propter multitudinem, a parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxuma Carthaginem Numidia adpellatur. Deinde, utrique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegere, nomen gloriamque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicosi: denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis

possessa

Digitized by Google

possessa est; quippe omnes in gentem nomenque imperantium concessere.

XXII. Postea Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperii cupidine; sollicitata plebe, et aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim, aliasque urbes in ora maritima condidere: Hæque brevi multum auctæ; pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon: qui locus Ægyptum ab Africa dividit, secundo mari prima Gyrene est; colonia Thereon, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis: deinde Philenon Aræ; quem locum Ægyptum versus finem imperii habuere Carthaginienses, post aliæ Punicæ urbes. Cetera loca usque ad Mauritaniam Numidiæ tenent: proxume Hispaniam Mauri sunt: super Numidiam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare: post eos Æthiopas esse. Dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida, et finis Carthaginiensium, quos novissume habuerant, Populus Romanus per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars, et Numidæ usque ad flumen Mulucham sub Jugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cetera ignarus Populi Romani itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa, et ejus incolis, ad necessitudinem rei satis dictum.

XXIII. Postquam, diviso regno, legati Africa decessere; et Jugurtha, contra timorem animi, præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, *omnia*

Romæ

Digitized by Google

Romae venalia esse: simul et illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleverat, in regnum Atherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriae; metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improviso finis ejus cum magna manu invadit: multos mortalis cum pecore, atque alia praeda capit: aedificia incendit: pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum convertit, existumans dolore permotum Atherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli caussam fore. At ille, quod neque se parem armis existumabat, et amicitia Populi Romani magis, quam Numidis, fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Jugurthae minuebatur: quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, uti antea, cum praedatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere coepit, et aperte totius Numidiae imperium petere. Ceterum, qua pergebat, urbes, agros vastare, praedas agere; suis animum, hostibus terrorem augere.

XXIV. Atherbal, ubi intelligit eo processum, uti regnum aut relinquendum esset; aut armis retinendum; necessario copias parat, et Jugurthae obvius procedit. Interim haud longe a mari prope Cirtam oppidum utriusque exercitus consedit: et quia diei extremum erat, proelium non inceptum. Sed ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos

partim,

Digitized by Google

partim, alios arma sumentes fugant, funduntque: Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: et, ni multitudo togatorum fuisset, quae Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum, atque patratum bellum foret. Igitur Jugurtha oppidum circumsedit: vineis, turribusque, et machinis omnium generum expugnare adgreditur: maxume festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prœlium factum ab Atherbale Romam missos audiverat. Sed postquam Senatus de bello eorum accepit, tres adulescentes in Africam legantur; qui ambos reges adeant; S. P. Q. R. verbis nuncient, *Velle, et censere eos ab armis discedere; de controversiis suis, jure potius, quam bello disceptare: ita seque, illisque dignum esse.*

XXV. Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romæ, dum proficisci parant, de prœlio facto, et obpugnatione Cirtæ audiebatur: sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha accepta oratione respondit: *Sibi neque majus quidquam neque carius auctoritate Senati: ab adulescentia ita se enisum, ut ab optumo quoque probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artes a Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum esse: ceterum, quo plura bene, atque strenue fecisset, eo animum suum injuriam minus tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, ejus sceleri obviam isse: Populum Romanum neque recte, neque pro bono facturum, si ab jure gentium sese prohibuerit: postremo, de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum.* Ita utrique digrediuntur. Atherbalis adpellandi copia non fuit. Jugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter naturam loci Cirtam armis expugnare potest;

vallo,

vallo, atque fossa moenia circumdat: turres extruit, easque præsidiis firmat: præterea dies, noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus moenium præmia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem arrigere: prorsus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intellegit omnis suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessariarum bellum trahi non posse; ex iis, qui una Cirtam profugerant, duos maxume inpigros delegit; eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proxumum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus jussa efficiunt: literæ Atherbalis in Senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit:

XXVI. *Non mea culpa sæpe ad vos oratum mitto, P. C. sed vis Jugurthæ subigit: quem tanta lubido extinguendi me invasit, ut neque vos, neque Deos inmortales in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quinctum jam mensem socius et amicus Populi Romani armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque vestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Jugurtha scribere dehortatur fortuna mea: etiam ante expertus sum, parum fidei miseris esse. Nisi tamen intellego illum, supra quam ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, et regnum meum sperare: utrum gravius existumet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: deinde patrio regno me expulit. Quæ sane fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos. Verum nunc regnum vestrum armis tenet; me, quem vos imperatorem Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra,*

vestra, qua moveri possit? nam ego quidem vellem, et haec quae scribo, et illa quae antea in Senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Jugurthae scelerum ostentui essem; non jam mortem, neque aerumnas; tantummodo inimici imperium, et cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiae, quod vestrum est, uti lubet, consulite: me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitiae fidem; si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissae.

XXVII. His litteris recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, et quam primum Atherbali subveniendum; de Jugurtha interim uti consuleretur, quoniam non paruisset legatis. Sed ab iisdem illis fautoribus regis summa ope enisum, ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, privata gratia devictum. Legantur tamen in Africam majores natu, nobiles, amplis honoribus usi: in queis fuit M. Scaurus, de quo supra memoravimus, Consularis, et tum in Senatu princeps. Hi, quod res in invidia erat, simul et a Numidis obsecrati, triduo navim adscendere: deinde brevi Uticam adpulsi, litteras ad Jugurtham mittunt, *quam ocyssume ad provinciam accedat; se ad eum ab Senatu missos.* Ille ubi accepit homines claros, quarum auctoritatem Romae pollere audiverat, contra inceptum suum venisse: primo commotus metu, atque lubidine, divorsus agitabatur. Timebat iram Senati, ni paruisset legatis: porro animus cupidine caecus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa vi Cirtam inrumpere nititur, maxume sperans, diducta manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriae inventurum.

Quod

Digitized by Google

Quod ubi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, ut prius, quam legatos conveniret, Atherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. At tametsi Senati verbis graves minae nunciabantur, quod ab obpugnatione non desisteret: multa tamen oratione consumta, legati frustra discessere.

XXVIII. Ea postquam Cirtae audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur; confisi, deditione facta, propter magnitudinem Populi Romani inviolatos sese fore, Atherbali suadent, uti seque, et oppidum Jugurthae tradat: tantum ab eo vitam paciscatur, de ceteris Senatui curae fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthae rebatur; tamen, quia penes eosdem, si advorsaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem facit. Jugurtha in primis Atherbalem excruciatum necat: deinde omnis puberes Numidas, atque negotiatores promiscue, uti quisque armatus obvius fuerat, interfecit.

XXIX. Quod postquam Romae cognitum est, et res in Senatu agitari coepta; iidem illi ministri regis, interpellando, ac saepe gratia, interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus plebis designatus, vir acer, et infestus potentiae nobilitatis, Populum Romanum edocuisset *id agi, uti per paucos factiosos Jugurthae scelus condonaretur*; profecto omnis invidia, prolatandis consultationibus, dilapsa foret: tanta vis gratiae, atque pecuniae regis erat. Sed ubi Senatus delicti conscientia populum timet; lege Sempronia provinciae futuris Consulibus Numidia, atque Italia decretae: Consules

declarati

declarati P. Scipio Nafica, L. Beftia Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. Deinde exercitus, qui in Africam portaretur, fcribitur: ftipendium, aliaque, quæ bello ufui forent, decernuntur.

XXX. At Jugurtha, contra fpem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia venire, in animo hæferat; filium, et cum eo duos familiares ad Senatum legatos mittit; iifque, uti illis, quos Hiempfale interfecto miferat, præcipit, *omnis mortalis pecunia adgrediantur.* Qui poftquam Romam adventabant; Senatus a Beftia confultus eft, *placeretne legatos Jugurthæ recipi mœnibus:* iique decrevere, *Nifi regnum, ipfumque deditum veniffent, uti in diebus proxumis decem Italia decederent.* Conful Numidis ex Senati decreto nunciari jubet. Ita infectis rebus illi domum difcedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat fibi homines nobiles, factiofos, quorum auctoritate, quæ deliquiffet, munita fore fperabat: in queis fuit Scaurus, cujus de natura et habitu fupra memoravimus. Nam in Confule noftro multæ, bonæque artes animi, et corporis erant: quas omnis avaritia præpediebat. Patiens laborum, acri ingenio, fatis providens, belli haud ignarus, firmiffumus contra pericula et infidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam tranfvectæ. Igitur Calpurnius, initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingreffus eft: multofque mortalis, et urbis aliquot pugnando cepit.

XXXI. Sed ubi Jugurtha per legatos pecunia tentare, bellique, quod adminiftrabat, afperitatem oftendere cœpit: animus æger avaritia facile con-

Digitized by Google

versus est. Ceterum socius, et administer omnium consiliorum adsumitur Scaurus: qui tametsi a principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrume regem inpugnaverat; tamen, magnitudine pecuniæ a bono, honestoque in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratia effecturum: postea vero quam participem negotii Scaurum accepit; in maxumam spem adductus recupe andæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea fidei caussa mittitur a Consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ Vaccam: cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat: quoniam deditionis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca præsenti consilio locutus de invidia sui facti, atque uti in deditionem acciperetur; reliqua cum Bestia, et Scauro secreta transigit: dein postero die, quasi per Saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. Sed, uti pro consilio imperatum erat, elephanti triginta, pecus atque equi multi, cum parvo argenti pondere, Quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia et exercitu nostro pax agitabatur.

XXXII. Postquam res in Africa gestas, quoque modo actæ forent, fama divulgavit; Romæ per omnis locos et conventus, de facto Consulis agitari; apud plebem gravis invidia: Patres soliciti erant: probarentne tantum flagitium, an decretum Consulis subverterent, parum constabat. Ac maxume eos potentia Scauri, quod is auctor et socius Bestiæ ferebatur, avero, bonoque impediebat.

At

At C. Memmius, cujus de libertate ingenii, et odio potentiæ nobilitatis ſupra diximus; inter dubitationem et moras Senati, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne Rempublicam ne libertatem ſuam defererent: multa ſuperba, et crudelia facinora nobilitatis oſtendere: prorſus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempeſtate Romæ Memmii facundia clara, pollenſque fuit; decere exiſtumavi, unam ex tam multis orationem ejus perſcribere: ac potiſſimum ea dicam, quæ in concione poſt reditum Beſtiæ hujuſcemodi verbis diſſeruit.

XXXIII. *Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni ſtudium Reipublicæ omnia ſuperet; opes factionis, veſtra patientia, jus nullum; ac maxume, quod innocentiæ plus periculi, quam honoris eſt. Nam illa quidem piget dicere, his annis quindecim quam ludibrio fueritis ſuperbiæ paucorum; quam fœde, quamque inulti perierint veſtri defenſores; ut vobis animus ab ignavia, atque ſocordia corruptus ſit; qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis exſurgitis; atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori eſſe. Sed quamquam hæc talia ſunt: tamen, obviam ire factionis potentiæ animus ſubigit. Certe ego libertatem, quæ mihi a parente meo tradita eſt, experiar: verum id fruſtra, an ob rem faciam, in veſtra manu ſitum eſt, Quirites.*

XXXIV. *Neque ego vos hortor; quod ſæpe majores veſtri fecere, uti contra injurias armati eatis. Nihil vi, nihil ſeceſſione opus eſt: neceſſe eſt: ſuomet ipſi more præcipites eant. Occiſo Tib. Graccho, quem regnum parare ajebant, in plebem Romanam quæſtiones habitæ ſunt. Poſt C. Gracchi, et M. Fulvii cædem, veſtri item ordinis multi mortales in carcere necati ſunt:*

utriusque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere. Quidquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari: reges, et populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem et summam gloriam, et maxumas divitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere: itaque postremo leges, majestas vestra, divina, et humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet, aut pœnitet: sed incedunt per ora vestra mgnifici; Sacerdotia, et Consulatus, pars Triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori non prædæ, habeant. Servi ære parati injusta imperia dominorum non perferunt: vos, Quirites imperio nati, æquo animo servitutem toleratis? At qui sunt hi, qui Rempublicam occupavere? homines sceleratissumi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentissumi, idemque superbissumi; quibus fides, decus, pietas, postremo honesta, atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum, occidisse tribunos pl. alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent. Ita, quam quisque pessume fecit, tam maxume tutus est: metum a scelere suo ad ignaviam vestram transtulere: quos omnis, eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum cægit. Sed hæc inter bonos amicitia, *inter malos* factio *est.*

XXXV. *Quod si tam vos libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt; profecto neque Respublica sicuti nunc, vastaretur; et beneficia vestra penes optumos. Non audacissumos, forent. Majores vestri parandi juris, et majestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati Aventinum occupavere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, non ne summa ope nitemini? atque eo vehementius, quo majus dedecus est, parta amittere, quam omnino non paravisse? Dicet aliquis:*

aliquis: Quid igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti prodidere Rempublicam non manu, neque vi; quod magis, vos fecisse, quam illis accidisse, indignum est; verum quæstionibus, et indicio ipsius Jugurthæ. Qui si dediticius est; profecto jussis vestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet æstumabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Jugurtham scelerum inpunitas, ad paucos potentis maxumæ divitiæ, in Rempublicam damna, atque dedecora pervenerint. Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet: et illa, quam hæc tempora, magis placent, cum regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella, atque paces; postremo divina, et humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc est, Populus Romanus *invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. Nam servitutem quidem quis vestrum recusare audebat? Atque ego tametsi viro flagitiosissumum existumo inpune injuriam accepisse; tamen, vos hominibus sceleratissumis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, nisi misericordia in perniciem casura esset.*

XXXVI. *Nam et illis, quantum importunitatis habent, parum est inpune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur: et vobis æterna solicitudo remanebit, cum intellegetis aut serviendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiæ quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi injurias, vos prohibere: postremo sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam divorsis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorque vos, ne tantum scelus inpunitum dimittatis. Non peculatus ærarii factus est; neque per vim sociis ereptæ pecuniæ, quæ quamquam gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur. Hosti acerrumo prodita Senati auctoritas, proditum imperium vestrum: domi, militiæque Respublica venalis fuit. Quæ*

 nisi

Digitized by Google

nisi quaesita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes vivamus? Nam inpune quaelibet facere, id est, Regem esse. *Neque ego vos, Quirites, hortor, ut malitis civis vestros perperam, quam recte, fecisse; sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc, in Republica multo praestat, beneficii, quam maleficii, inmemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, ubi neglegas: at malus inprobior. Ad hoc, si injuriae non sint, haud saepe auxilii egeas.*

XXXVII. Haec, atque alia hujuscemodi saepe indicendo, Memmius Populo Romano persuadet, uti L. Cassius, qui tum Praetor erat, ad Jugurtham mitteretur: eumque, interposita fide publica, Romam duceret, quo facilius indicio regis, Scauri, et reliquorum, quos pecuniae captae arcessebant, delicta patefierent. Dum haec Romae geruntur, qui in Numidia relicti a Bestia exercitui praeerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, et flagitiosissuma facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti, elephantos Jugurthae traderent; alii perfugas venderent, pars ex pacatis praedas agebant. Tanta vis avaritiae in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius Praetor, perlata rogatione a C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur: eique timido, et ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet; *quoniam se Populo Romano dedidisset, ne vim, quam misericordiam ejus, experiri malit.* Privatim praeterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat. Talis ea tempestate fama de Cassio erat.

XXXVIII. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quam maxume miserabili, cum Cassio Romam venit. Ac tametsi in ipso magna vis animi

Digitized by Google

animi erat; confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut ſcelere cuncta ea geſſerat, quæ ſupra diximus, C. Bæbium tribunum pl. magna mercede parat, cujus inpudentia contra jus, et injurias omnis munitus foret. At C. Memmius advocata concione; quamquam regi infeſta plebes erat, et pars *in vincula duci* jubebat, pars, *ni ſocios ſceleris ſui aperiret, more majorum de hoſte ſupplicium ſumi;* dignitati quam iræ magis conſulens, ſedare motus, et animos eorum mollire; poſtremo confirmare, *fidem publicam* per ſeſe inviolatam fore, poſt, ubi ſilentium cœpit, producto Jugurtha, verba facit: *Romæ, Numidiæque facinora ejus* memorat; *ſcelera in patrem, fratreſque* oſtendit: *quibus juvantibus, quibuſque miniſtris ea egerit, quamquam intelligat Populus Rom. tamen velle manifeſta magis ex illo habere: ſi vera aperiret, in fide, et clementia Populi Rom. magnam ſpem illi ſitam: ſin reticeat, non ſociis ſaluti fore, ſed ſe ſuaſque ſpes corrupturum.* Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, et Jugurtha reſpondere juſſus eſt, C. Bæbius tribunus pl. quem pecunia corruptum ſupra diximus, regem tacere jubet: ac, tametſi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accenſa, terrebat eum clamore, vultu, ſæpe inpetu, atque aliis omnibus quæ ira fieri amat; vicit tamen inpudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione diſcedit: Jugurthæ Beſtiæque, et cæteris, quos illa quæſtio exagitabat, animi augeſcunt.

XXXIX. Ea erat tempeſtate Romæ Numida quidam, nomine Maſſiva, Guluſſæ filius, Maſiniſſæ nepos: qui, quia in diſſenſione regum, Jugurthæ advorſus fuerat, dedita Cirta, et Atherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno poſt Beſtiam cum

Q. Minu-

Digitized by Google

Q. Minucio Rufo Consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Jugurtham ob scelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidiæ ab Senatu petat. Avidus consul belli gerundi, moveri, quam senescere, omnia malebat. Ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quæ postquam Massiva agitare cœpit: neque Jugurthæ in amicis satis præsidii est; quod eorum alium conscientia, alium mala fama, et timor inpediebat: Bomilcari proxumo, ac maxume fido sibi, imperat, *pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret, ac maxume occulte: sin id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat.* Bomilcar mature regis mandata exsequitur: et per homines talis negotii artifices, itinera, egressusque ejus, postremo loca, atque tempora cuncta explorat: deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paullo inconsultius Massivam adgreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, et in primis Albino Consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo bonoque, quam ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide publica venerat. At Jugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animum advortit, supra gratiam, atque pecuniam suam, invidiam facti esse. Igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quam vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret. Et ipse paucis diebus profectus est, jussus a Senatu *Italia decedere.* Sed postquam Roma egressus est, fertur, sæpe eo tacitus respiciens, postremo dixisse: *Urbem venalem, et mature perituram, si emtorem invenerit.*

XL. In-

Digitized by Google

XL. Interim Albinus, renovato bello commeatum, ſtipendium, aliaque, quæ militibus uſui forent, maturat in Africam portare; ac ſtatim ipſe profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contra, Jugurtha trahere omnia, et alias, deinde alias moræ cauſſas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum ſimulare: inſtanti cedere, et paullo poſt, ne ſui diffiderent, inſtare: ita belli modo, modo pacis mora Conſulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum conſilii regis exiſtumarent; neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum ſecordia magis, quam dolo crederent.

XLI. Sed poſtquam, dilapſo tempore, comitiorum dies adventabat; Albinus, Aulo fratre in caſtris proprætore relicto, Romam deceſſit. Ea tempeſtate Romæ ſeditionibus tribuniciis atrociter Reſpublica agitabatur. P. Lucullus, et L. Annius, tribuni plebis, reſiſtentibus conlegis, continuare magiſtratum nitebantur: quæ diſſenſio totius anni comitia impediebat. Ea mora in ſpem adductus Aulus, quem proprætore in caſtris relictum ſupra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites menſe Januario ex hibernis in expeditionem evocat; magniſque itineribus hieme aſpera pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis theſauri erant. Quod quamquam, et ſævitia temporis, et opportunitate loci, neque capi, neque obſideri poterat: nam circum murum, ſitum in prærupti montis extremo, planicies limoſa hiemalibus aquis paludem fecerat: tamen, aut ſimulandi gratia, quo regi formidinem adderet; aut cupidine cæcus, ob theſauros

thesauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere; aliaque, quæ incepto usui forent, properare.

XLII. At Jugurtha, cognita vanitate atque inperitia legati, subdolus ejus augere amentiam: missitare supplicantis legatos, ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca, et tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, velut cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fore. Interea per homines callidos die noctuque exercitum tentabat: centuriones, ducesque turmarum partim, uti transfugerent, corrumpere; alii, signo dato, locum uti desererent. Quæ postquam ex sententia instruxit; intempesta nocte de inproviso, multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere alii; alii se abdere; pars territos confirmare; trepidare omnibus locis; vis magna hostium: cœlum nocte, atque nubibus obscuratum: periculum anceps: postremo, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, et paucis gregariis militibus, transiere ad regem: et centurio primi pili tertiæ legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaque Numidæ cuncti inrupere. Nostri fœda fuga, plerique abjectis armis, proxumum collem occupavere. Nox, atque præda castrorum, hostes, quo minus victoria uterentur, remorata sunt. Deinde Jugurtha postero die cum Aulo in conloquio verba facit: *Tametsi ipsum cum exercitu fame, ferroque clausum tenet; tamen se humanarum rerum memorem; si secum fœdus faceret,*

Digitized by Google

faceret, incolumes omnis sub jugum missurum: præterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quæ quamquam gravia, et flagitii plena erant; tamen, quia mortis metu mutabantur, ficuti regi libuerat, pax convenit.

XLIII. Sed ubi ea Romæ comperta sunt; metus, atque mœror civitatem invasere; pars dolere pro gloria imperii: pars insolita rerum bellicarum, timere libertati. Aulo omnes infesti, ac maxume qui bello sæpe præclari fuerant; quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quæsierit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens; Senatum de fœdere consulebat: et tamen interim exercitui supplementum scribere: ab sociis et nomine Latino auxilia arcessere; denique omnibus modis festinare. Senatus ita, uti par fuerat, decernit: *Suo atque populi injussu nullum potuisse fœdus fieri.* Consul inpeditus a tribunis plebis, ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus in provincia hiemabat. Postquam eo venit; quamquam persequi Jugurtham, et mederi fraternæ invidiæ animo ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio licentia, atque lascivia corruperat, ex copia rerum statuit, nihil sibi agitandum.

XLIV. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus Tribunus plebis rogationem ad populum promulgat, *uti quæreretur in eos, quorum consilio Jugurtha Senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepisset; qui elephantos, quique perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus*

Digitized by Google

hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa, et alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos, ac maxume per homines nominis Latini, et socios Italicos inpedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quam intenta fuerit, quantaque vi rogationem jusserit, decreverit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura Reipublicæ, tanta libido in partibus erat. Igitur, ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse supra memoravimus, inter lætitiam plebis, et suorum fugam, trepida etiam tum civitate, cum ex Mamiliana rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. Sed, quæstione exercita aspere, violenterque ex rumore, et libidine plebis, ut sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat.

XLV. Ceterum mos partium popularium, et Senati factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est otio, atque abundantia earum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, Populus, et Senatus Romanus placide modesteque inter se Rempublicam tractabant: neque gloriæ, neque dominationis certamen inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi illa formido mentibus discessit; scilicet, ea, quæ secundæ res amant, lascivia, atque superbia incessere. Ita, quod in advorsis rebus optaverunt, otium postquam adepti sunt, asperius, acerbiusque fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in libidinem vertere: sibi quisque

ducere,

Digitized by Google

ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partis abstracta sunt. Respublica, quæ media fuerat, dilacerata. Cæterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis soluta, atque dispersa, in multitudine minus poterat: paucorum arbitrio belli, domique agitabatur. Penes eosdem ærarium, provinciæ, magistratus, gloriæ, triumphique erant: populus militia, atque inopia urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia, avaritia sine modo, modestiaque invadere, polluere, et vastare omnia; nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa præcipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam injustæ potentiæ anteponerent; movericivitas, et dissensio civilis, quasi permixtio terræ, oriri cœpit.

XLVI. Nam postquam Tiberius, et C. Gracchus, quorum majores Punico, atque aliis bellis multum Reipublicæ addiderant, vindicare plebem in libertatem, et paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios, ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat: et primo tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Cajum, Tribunum alterum, alterum triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et sane Gracchis, cupidine victoriæ, haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est, quam malo more injuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine sua usa, multos mortalis ferro aut fuga exstinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quam

H potentiæ,

Digitized by Google

potentiæ, addidit. Quæ res plerumque magnas civitates pessum dedit: dum alteri alteros vincere quovis modo; et victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium, et omnibus civitatis moribus si singillatim, aut pro magnitudine parem disserere; tempus, quam res, maturius deseret. Quamobrem ad inceptum redeo.

XLVII. Post Auli fœdus, exercitusque nostri fœdam fugam, Metellus, et Silanus Consules designati, provincias inter se partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, et quamquam adverso populi partibus, fama tamen æquabili, et inviolata. Is ubi primum magistratum ingressus est; alia omnia sibi cum conlega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique arcessere: arma, tela, equos, et cetera instrumenta militiæ parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quæ in bello vario, et multarum rerum egenti, usui esse solent. Ceterum ad ea patranda Senatus auctoritate, socii, nomenque Latinum, et reges ultro auxilia mittendo, postremo omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententia omnibus rebus paratis, compositisque, in numidiam proficiscitur, magna spe civium, cum propter bonas artis, tum maxume quod advorsum divitias invictum animum gerebat: avaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant.

XLVIII. Sed, ubi in Africam venit, exercitus ei traditur Spurii Albini proconsulis, iners, imbellis, neque periculi neque laboris patiens, lingua, quam manu, promtior, prædator ex sociis,

et

et ipſe præda hoſtium, ſine imperio, et modeſtia habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus ſolicitudinis, quam ex copia militum auxilii, aut bonæ ſpei accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam et æſtivorum tempus comitiorum mora imminuerat; et, exſpectatione eventi, civium animos intentos putabat; non prius bellum adtingere, quam majorum diſciplina milites laborare cœgiſſet. Nam Albinus, Auli fratris, exercituſque clade perculſus, poſtquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis æſtivorum in imperio fuit, plerumque milites ſtativis caſtris habebat; niſi cum odos, aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. Sed neque more militari vigiliæ deducebantur: ut cuique libebat, ab ſignis aberat. Lixæ permiſti cum militibus, diu, noctuque vagabantur: et palantes agros vaſtare, villas expugnare: pecoris et mancipiorum prædas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, et aliis talibus: præterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: poſtremo, quæcumque dici, aut fingi queunt ignaviæ, luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere, et alia amplius.

XLIX. Sed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hoſtilibus, magnum, et ſapientem virum fuiſſe comperior: tanta temperantia inter ambitionem, ſævitiamque moderatum. Namque edicto primum adjumenta ignaviæ ſuſtuliſſe, *ne quiſquam in caſtris panem, aut quem alium coctum cibum venderet; ne lixæ exercitum ſequerentur; ne miles gregarius in caſtris, neve in agmine ſervum, aut jumentum haberet;* ceteris arte modum ſtatuiſſe: præterea tranſverſis itineribus quotidie caſtra movere; juxta ac ſi hoſtes adeſſent, vallo, atque foſſa

 munire;

munire; vigilias crebras ponere, et eas ipse cum legatis circuire; item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur; ut, cum signis frequentes incederent, miles cibum, et arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum brevi confirmavit.

L. Interea Jugurtha, ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur, legatos ad Consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi, liberisque vitam peterent, alia omnia dederent Populo Romano. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos adgreditur; ac paullatim tentando, postquam obportunos sibi cognovit; multa pollicendo persuadet, *uti, Jugurtham maxume vivum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent:* ceterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Deinde ipse paucis diebus, intento, atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresque in agris erant: ex oppidis, et mapalibus, præfecti regis obvii procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, et insidiis locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat; in postremo

C. Marius

Digitized by Google

C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum, et præfectis cohortium dispertiverat: ut cum his permixti Velites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. Nam in Jugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum, et militiæ erat, ut, absens an præsens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxume celebratum; ubi et incolere, et mercari consueverant Italici generis multi mortalas. Huc Consul, simul tentandi gratia, et, si paterentur obportunitates loci, præsidium inposuit: præterea imperavit frumentum, et alia, quæ bello usui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum, et commeatum juvaturum exercitum, et jam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: præter suam, liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, Consul inlectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, et inter eas moras promissa legatorum exspectare.

LII. Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac se suis artibus tentari animadvertit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrimum erat, urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex obportunitate loci, quam maxumas potest copias omnium generum parat, ac

per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Atherbal in divisione possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul; quo aberat mons ferme millia passuum XX. tractu pari, vastus ab natura, et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in inmensum pertingens, vestitus oleastro, ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi arido, atque arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca: ea consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur.

LIII. Igitur in eo colle, quem transvorso itinere porrectum docuimus, Jugurtha extenuata suorum acie consedit: elephantis, et parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit; eumque edocet, quæ ageret: ipse propior montem cum omni equitatu, et peditibus delectis suos conlocat: dein singulas turmas, et manipulos circumiens monet, atque obtestatur, *uti memores pristinæ virtutis, et victoriæ, sese regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant: cum iis certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisa; locum superiorem, uti prudentes cum inperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent: proinde parati, intentique essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnis labores, et victorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore.* Ad hoc viritim, uti quemque ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, et eum ipsum aliis ostentare: postremo, pro cujusque ingenio pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens

Digitized by Google

degrediens cum exercitu conspicatur. Primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet, (nam inter virgulta equi, Numidæque consederant, neque plane occultati humilitate arborum, et tamen, quidnam esset, incerti, cum natura loci, tum dolo ipsi, atque signa militaria, obscurati,) dein, brevi cognitis insidiis, paullisper agmen constituit. Ibi conmutatis ordinibus, in dextro latere, quod proxumum hostes erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit: inter manipulos funditores, et sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites cohortatus, aciem, sicuti instruxerat, transvorsis principiis inplanum deducit.

LIV. Sed, ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvertit, veritus ex anni tempore, et inopia aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, et parte equitum præmisit ad flumen, uti locum castris ante caperet, existumans hostes crebro inpetu, et transvorsis præliis iter suum remoraturos, et quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum tentaturos. Deinde ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte, cedentibus adversariis, receptui, ac post, munimento foret: dein, repente signo dato, hostes invadit. Numidæ alii postremos cædere: pars a sinistra, ac dextra tentare: infensi adesse, atque instare; omnibus locis Romanorum ordines conturbare;

quorum

Digitized by Google

quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prælio, ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriendi aut conserendi manum copia erat. Ante jam docti ab Jugurtha equites, ubicumque Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quam maxume divorsi. Ita numero priores, si a persequendo hostes deterrere nequiverant, disjectos ab tergo, aut lateribus circumveniebant: sin opportunior fugæ collis, quam campi fuerant; ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere; nostros asperitas, et insolentia loci retinebat.

LV. Ceterum facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miserabilis, dispersi a suis, pars cedere, alii insequi: neque signa, neque ordines observare: ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri; hostes, cives permisti, nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. Denique, omnibus, labore, et æstu, languidis, Metellus, ubi videt Numidas minus instare, paullatim milites in unum conducit: ordines restituit, et cohortes legionarias quatuor advorsum pedites hostium conlocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare, hortari milites, *ne deficerent, neu paterentur hostes fugientis vincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia sita.* Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat; circuire, hortari, renovare prælium, et ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare, quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere.

Digitized by Google

LVI. Eo modo inter ſe duo imperatores, ſummi viri, certabant: ipſi pares, ceterum opibus diſparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorſus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intellegunt, neque ſibi perfugium eſſe, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri; et jam die veſper erat; advorſo colle, ſicuti præceptum fuerat, evadunt. Amiſſo loco Numidæ fuſi, fugatique, pauci interiere: pleroſque velocitas, et regio hoſtibus ignara, tutata ſunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, et parti copiarum pedeſtrium præfectum ab Jugurtha ſupra diximus, ubi eum Rutilius prætergreſſus eſt, paullatim ſuos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo præmiſſus erat, feſtinans pergit, quietus, uti res poſtulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hoſtis ageret, explorare. Poſtquam Rutilium conſediſſe jam, et animo vacuum accepit, ſimulque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri; veritus, ne legatus, cognita re, laborantibus ſuis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte ſtatuerat, quo hoſtium itineri officeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii caſtra procedit.

LVII. Romani, ex inproviſo, pulveris vim magnam animadvertunt; nam proſpectum ager arbuſtis conſitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari: poſt, ubi æquabilem manere, et, ſicuti acies movebatur, magis magiſque adpropinquare vident; cognita re properantes arma capiunt, ac pro caſtris, ſicuti imperabatur, conſiſtunt. Deinde, ubi propius ventum eſt, utrimque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, poſtquam

Digitized by Google

quam eos impeditos ramis arborum, atque ita disjectos circumveniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes numero quadraginta interfecti. At Romani quamquam itinere, atque opere castrorum, et prœlio fessi, lætique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi, intentique obviam procedunt: Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, velut hostes adventare, alteri apud alteros formidinem simul, et tumultum facere: et pæne inprudentia admissum facinus miserabile, ni utrimque præmissi equites rem exploravissent. Igitur pro metu repente gaudium exortum, milites alius alium læti adpellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cœlum fert. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet: advorsæ res etiam bonos detrectant.

LVIII. Metellus in iisdem castris quatriduo moratus, saucios cum cura reficit; meritos in prœliis more militiæ donat, universos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur, *ad cetera, quæ levia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis jam pugnatum, reliquos labores pro præda fore.* Tamen interim transfugas, et alios obportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucis ne esset, an exercitum haberet, ut sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, et natura munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem, infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia eveniebat, quod præter regios

regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur: quo cujusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiæ ducitur: ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi videt animum regis etiam tum ferocem esse; bellum renovari, quod nisi ex illius lubidine geri non posset: præterea inimicum certamen sibi cum hostibus: minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit non præliis, neque acie, sed alio more bellum gerundum. Itaque in Numidiæ loca opulentissima pergit: agros vastat: multa castella, et oppida, temere munita, aut sine præsidio, capit, incenditque, puberes interfici jubet: alia omnia militum prædam esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum, et alia, quæ usui forent, affatim præbita: ubicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multo magis, quam prælium male pugnatum ab suis, regem terrebant. Quippe cujus spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur; et qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopia, quod optumum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in eisdem locis opperiri jubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis et aviis itineribus ignoratus, Romanos palantis repente adgreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit; et Numidæ, prius quam ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proxumos collis discedunt.

LIX. Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Metelli rebus: ut seque, et exercitum more majorum gereret; in adverso loco victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli socordia, spem salutis in

in solitudine, aut fuga coegisset habere. Itaque Senatus, *ob ea feliciter acta, Diis inmortalibus supplicia decernere:* civitas trepida antea, et solicita de belli eventu, læta agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti: omnibus modis festinare: cavere tamen, necubi hosti obportunus fieret: meminisse, post gloriam invidiam sequi. Ita, quo clarior, eo magis anxius erat: neque post insidias Jugurthæ effuso exercitu prædari. Ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam præda, ager vastabatur. Duobus locis haud longe inter se castra faciebant. Ubi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga, atque formido latius cresceret, divorsi agebant. Eo tempore Jugurtha per colles sequi: tempus, aut locum pugnæ quærere: qua venturum hostem audierat, pabulum, et aquarum fontes, quorum pænuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare, ac statim in collis regredi: rursus aliis, post aliis minitari: neque prælium facere, neque otium pati; tantummodo hostem ab incœpto retinere.

LX. Romanus Imperator ubi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; urbem magnam, et in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit obpugnare; ratus id, quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique prælium fore. At ille, quæ parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit: oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere

nequibat,

Digitized by Google

nequibat, firmissumum erat. Præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. Ita compositis rebus in loca quam maxume occulta discedit, ac post paullo cognoscit: Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit, et jam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, *uti cohortes ab tergo circumveniant: fortunam illis præclari facinoris casum dare, si id fecerint; postea sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos.* Ac ni Marius signa inferre, atque evadere oppido properavisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium, fidem mutavissent. Tanta mobilitate sese Numidæ agunt. Sed milites Jugurthini paullisper ab rege sustentati, postquam majore vi hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt.

LXI. Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum in campo situm, magis opere, quam natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore, atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit: legatis imperat, ubi quisque curaret: deinde, signo dato, undique simul clamor ingens oritur. Neque ea res Numidas terret: infensi, intentique sine tumultu manent: prælium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: evadere alii, alii succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis adgredi; cupere prælium in manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos saxa volvere, sudes, pila, præterea pice et sulphure tædam mistam ardentia mittere. Sed ne illos quidem, qui

I procul

Digitized by Google

procul manserant, timor animi satis muniverat. Nam plerosque jacula, tormentis, aut manu emissa, vulnerabant, parique periculo, sed fama inpari, boni atque ignavi erant.

LXII. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex inproviso castra hostium cum magna manu invadit, remissis, qui in præsidio erant, et omnia magis, quam prælium, exspectantibus, portam inrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars vulnerati, aut occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto locum cepere, paullo, quam alii, editiorem; neque inde maxuma vi depelli quiverunt; sed tela eminus missa remittere pauci in pluribus minus frustrati: Sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere, et eos maxuma vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum acerrume rem gereret, clamorem et tumultum hostilem a tergo accepit: deinde, converso equo, animadvertit fugam ad se vorsum fieri: quæ res indicabat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere misit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum, eumque lacrumans *per amicitiam, perque Rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostes inultos abire sinat.* Ille brevi mandata efficit. At Jugurtha munimento castrorum inpeditus, cum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur.

LXIII. Igitur

LXIII. Igitur postero die, prius quam ad obpugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis adventus erat, pro castris agitare jubet: portas, et proxuma loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, uti superiore die, murum adgreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. Qui in proxumo locati fuerant, paullisper territi perturbantur: reliqui cito subveniunt. Neque diutius Numidæ resistere quivissent, ni pedites cum equitibus permisti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non uti equestri prælio solet, sequi, dein cedere, sed advorsis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostis pœne victos dare.

LXIV. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrume niti, neque alius in alio magis, quam in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, obpugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere. clamor permistus, hortatione, lætitia, gemitu: item strepitus armorum ad cœlum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. Eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos, modo, modo pavidos animadverteres: ac, sicuti audiri a suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus; huc et illuc, quasi vitabundi, aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, nam is in ea parte curabat, consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu regis prælium visere.

Digitized by Google

Ita, illis ſtudio ſuorum adſtrictis, repente magna vi murum adgreditur: et jam ſcalis adgreſſi milites prope ſumma ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Noſtri primo reſiſtere: deinde, ubi unæ atque alteræ ſcalæ comminutæ, qui ſuperſteterant adflicti ſunt; ceteri, quo quiſque modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deinde utrimque prælium nox diremit.

LXV. Metellus poſtquam videt fruſtra inceptum, neque oppidum capi, neque Jugurtham, niſi ex inſidiis, aut ſuo loco pugnam facere; et jam æſtatem exactam eſſe; ab Zama diſcedit: et in iis urbibus, quæ ab ſe defecerant, ſatiſque munitæ loco, aut mœnibus erant, præſidia inponit. Ceterum exercitum in provinciam, quæ proxuma Numidiæ, hiemandi gratia conlocat. Neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit, ſed, quoniam armis bellum parum procedebat, inſidias regi per amicos tendere, et eorum perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurtha fuerat, et inde, vadibus datis clam Maſſivæ de nece, judicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus adgreditur: ac primo efficit, uti ad ſe conloquendi gratia occultus veniat: dein, fide data, *ſi Jugurtham vivum, aut necatum ſibi tradidiſſet, fore, ut illi Senatus inpunitatem, et ſua omnia concederet;* facile Numidæ perſuadet, cum ingenio infido, tum metuenti ne, ſi pax cum Romanis fieret, ipſe per conditiones ad ſupplicium traderetur.

LXVI. Is, ubi primum obportunum fuit, Jugurtham anxium, ac miſerantem fortunas ſuas accedit:

cedit: monet, atque lacrumans obtestatur, *uti aliquando sibi liberisque, et genti Numidarum optume merenti, provideat: omnibus præliis sese victos, agrum vastatum, multos mortalis captos, occisos; regni opes comminutas esse; satis sæpe jam et virtutem militum, et fortunam tentatam: caveat, ne illo cunctante, Numidæ sibi consulant.* His, atque talibus aliis ad deditionem regis animum inpellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ulla pactione sese, regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos Senatorii ordinis ex hibernis accersiri jubet; eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more majorum ex consilii decreto, per legatos *Jugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnis, equorum, et armorum aliquantum.* Quæ postquam sine mora facta sunt, jubet omnis perfugas vinctos adduci. Eorum magna pars, uti jussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis, virisque, et pecunia spoliatus est, cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, et ex mala conscientia digna timere. Denique, multis diebus per dubitationem consumtis, cum modo tædio rerum advorsarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quam gravis casus in servitium ex regno foret; multis, magnisque præsidiis nequidquam perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ Senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello decreverat.

LXVII. Per idem tempus Uticæ forte C. Mario, per hostias diis supplicanti, *magna, atque mirabilia portendi* haruspex dixerat, *proinde, quæ animo agitabat, fretus diis ageret: fortunam quam sæpissume*

Digitized by Google

experiretur: cuncta prospere eventura. At illum jam antea Consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubidinis, et divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is natus, et omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græca facundia, neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo ubi primum tribunatum militarem a populo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus, facile notus per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir, nam postea ambitione præceps datus est, Consulatum adpetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, Consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore, et quasi pollutus haberetur.

LXVIII. Igitur: ubi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello petundi gratia missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemtor animus, et superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolita re, mirari ejus consilium: et quasi per amicitiam monere, *Ne tam prava inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caveret id petere a Populo*

Romano

Romano quod illi jure negaretur. Poſtquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur; reſpondit: *Ubi primum potuiſſet per negotia publica, facturum ſeſe, quæ peteret.* Ac poſtea, ſæpius eadem poſtulanti, fertur dixiſſe: *Ne feſtinaret abire: ſatis mature illum cum filio ſuo Conſulatum petiturum.* Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter viginti quæ res Marium cum pro honore, quem adfectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine, atque ira, peſſumis conſultoribus, graſſari: neque facto ullo, neque dicto abſtinere, quod modo ambitioſum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminoſe ſimul et magnifice de bello loqui: *dimidia pars exercitus ſi ſibi permitteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab imperatore conſulto trahi, quod homo inanis, et regiæ ſuperbiæ, imperio nimis gauderet.* Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperant: et animo cupienti nihil ſatis feſtinatur.

LXIX. Erat præterea in exercitu noſtro Numida quidam, nomine Gauda, Maſtanabilis filius, Maſiniſſæ nepos, quem Micipſa teſtamento ſecundum heredem ſcripſerat, morbis confectus, et ob eam cauſſam mente paullum imminuta. Cui Metellus petenti, more regum uti ſellam juxta poneret, item poſtea cuſtodiæ cauſſa turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quod eorum modo foret, quos Populus Romanus reges adpellaviſſet: præſidium, quod contumelioſum in eos foret, ſi equites Romani, ſatellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium adgreditur, atque hortatur, ut contumeliarum

in

in imperatorem, cum suo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit: *illum regem, ingentem virum, Masinissæ nepotem esse: si Jugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidiæ sine mora habiturum: id adeo mature posse evenire, si ipse Consul ad id bellum missus foret.* Itaque et illum, et equites Romanos, milites, et negotiatores, alios ipse, plerosque spes pacis inpellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. Sic illi a multis mortalibus honestissuma suffragatione Consulatus petebatur. Simul ea tempestate plebes nobilitate fusa per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

LXX. Interim Jugurtha, postquam, omissa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitates, quæ ab se defecerant formidine, aut ostentando præmia adfectare: communire suos locos: arma, tela, aliaque, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: servitia Romanorum adlicere, et eos ipsos, qui in præsidiis erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quo Metellus initio, Jugurtha pacificante, præsidium inposuerat, fatigati regis suppliciis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: nam vulgus, uti plerumque solet, et maxume Numidarum, ingenio mobili seditiosum, atque discordiosum erat, cupidum novarum rerum, quieti et otio advorsum: dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quod is festus celebratusque per omnem Africam, ludum, et lasciviam magis, quam formidinem, ostentabat. Sed, ubi tempus fuit,

centuriones

Digitized by Google

centuriones, tribunosque militaris, et ipsum præfectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos suas invitant: eos omnis, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantis, inermis, quippe in tali die, ac sine imperio adgrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati, quis acta, consiliumque ignorantibus tumultus ipse, et res novæ satis placebant.

LXXI. Romani milites, inproviso metu, incerti ignarique, quid potissumum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi signa, et scuta erant: præsidium hostium, portæ ante clausæ fugam prohibebant: ad hoc mulieres puerique pro tectis ædificiorum saxa, et alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps malum, neque a fortissumis infirmissumo generi resisti posse: juxta boni, malique, strenui, et imbelles inulti obtruncati. In ea tanta asperitate, sævissumis Numidis, et oppido undique clauso, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordia ne hospitis, an pactione, an casu ita evenerit, parum comperimus: nisi quia illi in tanto malo, turpis vita integra fama potior fuit, inprobus intestabilisque videtur. Metellus, postquam de rebus Vaccæ actis comperit, paullisper mœstus e conspectu abiit: deinde, ubi ira, et ægritudo permista sunt, cum maxuma cura ultum ire injurias festinat. Legionem, cum qua hiemabat, et quam plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: et postera die circiter horam tertiam pervenit in quamdam planitiem, locis paullo superioribus circumventam. Ibi milites lessos itineris magnitudine, et jam abnuentis omnia, docet oppidum Vaccam

non

Digitized by Google

non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissumis, atque miserrumis, pœnas caperent. Præterea prædam benigne ostentat. Sic animis eorum adrectis, equites in primo latere, pedites quam arctissume ire, et signa occultare jubet.

LXXII. Vaccenses *ubi animadvertere ad se vorsum exercitum pergere primo, uti res erat, Metellum esse rati, portas clausere: deinde, ubi neque agros vastari, et eos, qui primi aderant, Numidas equites vident; rursum Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii vulgum effusum oppido cædere; alii ad portas festinare: pars turres capere: ira, atque spes prædæ amplius quam lassitudo, posse. Ita Vaccenses biduum modo ex perfidia lætati: civitas magna, et opulens, pœnæ cuncta aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse, supra ostendimus, jussus a Metello caussam dicere; postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque capite pœnas solvit: nam is civis ex Latio erat.

LXXIII. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, et ipse eum suspiciens, novas res cupere: ad perniciem ejus dolum quærere: diu noctuque fatigare animum: denique, omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus suis: qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, et omnis res exsequi solitus erat, quæ Jugurthæ fesso, aut majoribus

adstricto

Digitized by Google

adstricto superaverant: ex quo illi gloria, opesque, inventæ. Igitur utriusque consilio dies insidiis statuitur: cetera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus; quem inter hiberna Romanorum jussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit; metusque rem impediebat; Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, et timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, novum quæreret; litteras ad eum per homines fidelis mittit: in queis mollitiem, socordiamque viri accusare; testari Deos, per quos juravisset; monere, *ne præmia Metelli in pestem converteret; Jugurthæ exitium adesse: ceterum, sua ne, an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo præmia an cruciatum mallet.*

LXXIV. Sed cum hæ litteræ adlatæ, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat. Ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde, uti ægrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusque, et omnium consiliorum, nisi novissumi, particeps. Qui postquam adlatas litteras audivit, ex consuetudine ratus opera, aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiit: dormiente illo, epistolam, super caput in pulvino temere positam, sumit, ac perlegit; dein propere, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, post paullo experrectus, ubi neque epistolam reperit, et rem omnem, uti acta erat, ex perfugis cognovit; primo indicem persequi conatus; postquam id frustra fuit, Jugurtham placandi gratia, accedit: dicit quæ ipse paravisset facere, perfidia clientis sui præventum: lacrumans *obtestatur per amicitiam,*

perique

Digitized by Google

perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet.

LXXV. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare, aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram obpresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori satis credere: civis, hostis juxta metuere: circumspectare omnia, et omni strepitu pavescere: alio, atque alio loco sæpe contra decus regium, noctu requiescere: interdum somno excitus, adreptis armis tumultum facere: ita formidine, quasi vecordia exagitari.

LXXVI. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris, et indicio patefacto ex perfugis cognovit; rursus tamquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul et invitum, et offensum sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, invidiæ esse: at illi alteri generis humilitas favorem addiderat: ceterum in utroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua, moderata. Præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, uti opifices, agrestisque omnis, quorum res, fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, et sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita perculsa nobilitate, post multas tempestates, novo homini Consulatus mandatur:

et

Digitized by Google

et postea populus a Tr. pl. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Jugurtha bellum gerere, frequens Marium jussit. Sed Senatus paullo ante Metello Numidiam decreverat, ea res frustra fuit.

LXXVII. Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat, ceteri formidine; pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine administris posset, novorumque fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabatur. Neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectosque in dies mutare: modo advorsum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpe in fuga, at post paullo spem in armis habere: dubitare, virtuti an fidei popularium minus crederet. Ita; quocumque intenderat, res advorsæ erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurtha pro tempore parati, instructique: dein prælium incipitur. Qua in parte rex pugnæ adfuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri omnes ejus milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, et armorum, et aliquanto numero hostium potiti. Nam ferme Numidas in omnibus præliis magis pedes, quam arma, tuta sunt.

LXXVIII. Ea fuga Jugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum perfugis, et parte equitatus in solitudines, dein Thalam pervenit; id oppidum magnum, et opulentum: ubi plerique thesauri, filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam flumenque proxumum, in spatio millium quinquaginta, loca arida, atque

Digitized by Google

vaſta eſſe cognoverat; tamen ſpe patrandi belli, ſi ejus oppidi potitus foret, omnis aſperitates ſupervadere, ac naturam etiam vincere adgreditur. Igitur omnia jumenta ſarcinis levari jubet, niſi frumento dierum decem: ceterum utres modo, et alia aquæ idonea portari. Præterea conquirit ex agris quam plurimum poteſt domiti pecoris; eoque inponit vaſa cujuſque modi, pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitimis imperat, qui ſe poſt regis fugam Metello dediderant, quamplurimum quiſque aquæ portaret: diem, locumque, ubi præſto forent, prædicit. Ipſe ex flumine, quam proxumam oppido aquam eſſe ſupra diximus, jumenta onerat. Eo modo inſtructus ad Thalam proficiſcitur. Deinde ubi ad id loci ventum, quod Numidis præceperat; et caſtra poſita, munitaque ſunt; tanta repente cœlo miſſa vis aquæ dicitur, ut ea modo exercitui ſatis ſuperque foret. Præterea commeatus ſpe amplior: quia Numidæ, ſicuti plerique in nova deditione, officia intenderant. Ceterum milites, religione, pluvia magis uſi, eaque res multum animis eorum addidit; nam rati ſeſe Diis inmortalibus curæ eſſe. Deinde poſtero die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui ſe locorum aſperitate munitos crediderant, magna atque inſolita re perculſi, nihilo ſegnius bellum parare: idem noſtri facere.

LXXIX. Sed rex nihil jam Metello infectum credens, quippe qui omnia, arma, tela, locos, tempora, denique Naturam ipſam, ceteris imperitantem, induſtria vicerat, cum liberis, et magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit; neque poſtea in ullo loco amplius una die, aut una nocte moratus, ſimulabat, ſeſe negotii gratia properare;

ceterum

Digitized by Google

ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat. Nam talia consilia per otium et ex obportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos prælio intentos, simul oppidum et operibus, et loco munitum videt, vallo, fossaque mœnia circumvenit. Deinde jubet locis ex copia maxume idoneis vineas agere: superque eas aggerem jacere et super aggerem inpositis turribus opus et administros tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare; prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore, prœliisque fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: præda omnis a perfugis corrupta. Ii postquam murum arietibus feriri, resque suas adflictas vident, aurum, atque argentum, et alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino, et epulis onerati, illaque, et domum, et semet igni corrumpunt; et quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependere. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes uti præsidium, præfectumque eo mitteret: Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere; advorsum quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. Nam Leptitani jam inde a principio belli Jugurthini ad Bestiam Consulem, et postea Romam miserant, amicitiam, societatemque rogatum. Deinde, ubi ea impetrata, semper boni, fidelesque mansere, et cuncta a Bestia, Albino, Metelloque imperata nave fecerant. itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissæ eo cohortes Ligurum quatuor, et Cajus Annius præfectus.

Digitized by Google

LXXX. Id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse; ceterum situm inter duas Syrtes, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, inpares magnitudine, pari natura: quorum proxuma terræ præalta sunt, cetera, uti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse, et sævire cœpit ventis, limum, arenamque, et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur: *Syrtes ab tractu nominatæ.* Ejus civitatis lingua modo conversa connubio Numidarum: legum, cultusque pleraque Sidonica: quæ eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos, et frequentem Numidiam multi vastique loci erant.

LXXXI. Sed, quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atque mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare; eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus, una specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret; quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes sæpe fusæ, fugatæque, et alteri alteros aliquantum adtriverant: veriti, ne mox victos, victoresque defessos alius adgrederetur, per inducias sponsionem faciunt, *uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur.* Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philænis erat, maturavere iter pergere:

Digitized by Google

pergere: Cyrenenses tardius iere. Id secordiane, an casu acciderit, parum cognovi. Ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari retinere. Nam, ubi per loca æqualia, et nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit, ea magna vi agitata, ora, oculosque inplere solet: ita prospectu inpedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se esse vident, et ob rem corruptam domi pœnas metuunt; criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quam victi abire. Sed cum Pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, Græci optionem Carthaginiensium faciunt, *ut vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros:* Philæni, conditione probata, seque, vitamque suam Reipublicæ condonavere: ita vivi obruti. Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecravere; aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

LXXXII. Jugurtha postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum, incultumque, et eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proxumos magnis muneribus, et majoribus promissis ad studium sui perducit: queis adjutoribus regem adgressus, inpellit, uti advorsum Romanos bellum suscipiat. Id ea gratia facilius, proniusque fuit, quod Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat, fœdus, et ami-

citiam petitum. Quam rem obportunissimam incœpto belli, pauci inpediverant, cæci avaritia, queis omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Boccho nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas, Maurosque levis ducitur: quia singuli pro opibus, quisque quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habent; sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur; nullam pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt.

LXXXIII. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt: ibi, fide data, et accepta, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: *Romanos injustos, profunda avaritia, communes omnium hostis esse: eamdem illos caussam belli cum Boccho habere quam secum, et cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi, queis omnia regna advorsa sint: tum sese, paullo ante Carthaginienses, item Regem Persen, post, uti quisque opulentissumus videatur, ita Romanis hostem fore.* His, atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt: quod ibi Q. Metellus prædam, captivosque, et inpedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut capta urbe, operæ pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem inminuere; ne, moras agitando, aliud, quam bellum, mallet.

LXXXIV. Imperator postquam de regum societate cognovit, non temere, neque uti sæpe jam victo Jugurtha consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum, haud procul ab Cirta castris munitis, reges opperitur; melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma

Digitized by Google

Roma per litteras certior fit, provinciam Numidiam Mario datam. Nam Consulem factum ante acceperat. Quibus rebus supra bonum, aut honestum perculsus, neque lacrumas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant: alii bonum ingenium contumelia accensum esse: multi quod jam parta victoria ex manibus eriperetur: nobis satis cognitum est, illum magis honore Marii, quam injuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si ademta provincia alii, quam Mario, traderetur.

LXXXV. Igitur eo dolore inpeditus, et quia stultitiæ videbatur, alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, *ne sine caussa hostis Populo Romano fieret: habere eum magnam copiam societatis, amicitiæque conjungendæ, quæ potior bello esset; quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare; omne bellum sumi facile, ceterum ægerrume desinere: non in ejusdem potestate initium ejus, et finem esse: incipere cuivis etiam ignavo licere; deponi cum victores velint: proinde sibi, regnoque suo consuleret; neu florentis res suas cum Jugurthæ perditis misceret.* Ad ea rex satis placide verba facit: *sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri: si eadem illi copia fieret, omnia conventura.* Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, sæpe ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, et ex Metelli voluntate bellum intactum trahi.

LXXXVI. At Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe Consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus jussit, antea jam infestus

festus nobilitati, tum vero multus, atque ferox instare: singulos modo, modo universos lædere: dictitare: *Sese Consulatum ex victis illis spolia cepisse;* alia præterea magnifica pro se, et illis dolentia: interim, quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum: auxilia a populis, et regibus, sociisque arcessere: præterea ex Latio fortissimum quemque, plerosque militia, paucos fama cognitos accire, et ambiendo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi Senatus, quamquam adversus erat, de ullo negotio abnuere audebat: ceterum supplementum etiam lætus decreverat: quia, neque plebi militiam volenti, putabatur, et Marius aut belli usum, aut studium vulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata. Tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat: sese quisque præda locupletem fore, victorem domum rediturum, alia hujuscemodi animis trahebant: et eos non paullum oratione sua Marius adrexerat. Nam postquam, omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites scribere vult, hortandi caussa, simul et nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, concionem populi advocavit; deinde hoc modo disseruit:

LXXXVII. *Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, et, postquam adepti sunt, gerere: primo industrios, supplices, modicos esse; dehinc per ignaviam, et superbiam ætatem agere, sed mihi contra videtur. Nam, quo universa Respublica pluris est, quam Consulatus, aut Prætura, eo majore cura illam administrari, quam hæc peti debere. Neque me fallit, quantum cum maxumo beneficio vestro negotii sustineam. Bellum parare, simul et ærario parcere; cogere ad militiam eos, quos nolis offendere; domi, forisque omnia curare; et ea agere inter invidos, occursantes, factiosos,*

Digitized by Google

factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum et adfinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitæ; quas necesse est et virtute, et innocentia tutari: nam alia infirma sunt. Et illud intellego, Quirites, omnium ora in me conversa esse; æquos, bonosque favere: quippe benefacta mea Reipublicæ procedunt: nobilitatem locum invadendi quærere. Quo mihi acrius adnitendum est; uti neque vos capiamini, et illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis a pueritia fui, ut omnis labores, pericula, consueta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea uti, accepta mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulavere: mihi, qui omnem ætatem in optumis artibus egi, bene facere jam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Jugurtha jussistis: quam rem nobilitas ægerrume tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiæ, ac multarum imaginum, et nullius stipendii; scilicet ut in tanta re ignarus omnium trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii sui. Ita plerumque evenit; ut, quem vos imperare jussistis, is sibi imperatorem alium quærat.

LXXXVIII. *At ego scio, Quirites, qui, postquam Consules facti sunt, acta majorum, et Græcorum militaria præcepta legere cœperint; homines præposteri. Nam gerere, quam fieri, tempore posterius, re, atque usu prius est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem novum. Quæ illi audire, et legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi, quæ illi litteris, ea ego militando didici. Nunc vos existumate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam,*

ego

Digitized by Google

ego illorum ignaviam. Mihi fortuna, illis probra objectantur. Quamquam ego naturam unam, et communem omnium existumo, sed fortissumum quemque generosissumum. Ac si jam ex patribus Albini, aut Bestiæ quæri posset, me ne, an illos ex se gigni maluerint; quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quam optumos voluisse? Quod si jure me despiciunt; faciant idem majoribus suis; quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Invident honori meo: ergo invideant labori, innocentiæ, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbia, ita ætatem agunt, quasi vestros honores contemnant; ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Ne illi falsi sunt, qui diversissumas res pariter exspectant, ignaviæ voluptatem; et præmia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in Senatu verba faciunt, pleraque oratione majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra est. Nam, quanto vita illorum præclarior, tanto horum secordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet: majorum gloria posteris quasi lumen est, neque bona eorum, neque mala in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites. Verum id, quod multo præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint, Quod ex aliena virtute sibi adrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia imagines non habeo, et quia mihi nova nobilitas est: quam certe peperisse, quam acceptam corrupisse melius est.

LXXXIX. Equidem ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abunde illis facundam, et compositam orationem fore. Sed in maxumo vestro beneficio, cum omnibus locis me, vosque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem, ex animi mei sententia, lædere nulla oratio potest. Quippe vera, necesse est bene prædicet: falsam, vita moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia

Digitized by Google

consilia accusantur, qui mihi summum honorem, et maximum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num eorum pœnitendum sit. Non possum, fidei caussa, imagines, neque triumphos, aut Consulatus majorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona, præterea cicatrices adverso corpore. Hæ sunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hæreditate relicta, ut illa illis, sed quæ ego meis plurimis laboribus, et periculis quæsivi. Non sunt composita verba mea: parvi id facio; ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neque litteras Græcas didici. Parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multo optuma Reipublicæ doctus sum; hostem ferire, præsidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam; hiemem, et æstatem juxta pati, humi requiescere; eodem tempore inopiam, et laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor: neque illos arcte colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium. Namque, cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est, dominum esse, non imperatorem. Hæc, atque alia majores vestri faciundo, seque, et Rempublicam celebravere. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit; et omnis honores non ex merito, sed quasi debitos, a vobis repetit. Ceterum homines superbissumi procul errant. Majores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, divitias, imagines, memoriam sui præclaram: virtutem non reliquere; neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur.

XC. *Sordidum me, et incultis moribus ajunt; quia parum scite convivium exorno; neque histrionem ullum, neque pluris pretii coquum, quam villicum, habeo. Quæ mihi lubet confiteri, Quirites. Nam et ex parente meo, et ex aliis sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus,*

viris

Digitized by Google

viris laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus gloriæ, quam divitiarum esse: arma, non supellectilem, decori esse. Quin ergo, quod juvat, quod carum æstumant, id semper faciant: ament, potent: ubi adulescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conviviis, dediti ventri, et turpissimæ parti corporis: sudorem, pulverem, et alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verum non est ita. Nam, ubi se omnibus flagitiis dedecoravere turpissumi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita injustissume luxuria, et ignavia, pessumæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt, Reipublicæ innoxiæ cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mei mores, non illorum flagitia poscebant, respondi; pauca de Republica loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites: nam, quæ ad hoc tempus Jugurtham tutata sunt, omnia removistis, avaritiam, inperitiam, superbiam. Deinde exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quam felix: nam magna pars ejus avaritia, aut temeritate ducum adtrita est. Quamobrem vos, quibus militaris est ætas, adnitimini mecum, et capessite Rempublicam, neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. Egomet in agmine, in prælio consultor idem, et socius periculi vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus juxta geram. Et profecto, diis juvantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia, aut procul essent, tamen omnis bonos Reipublicæ subvenire decet. Etenim ignavia nemo inmortalis factus: neque quisquam parens liberis, uti æterni forent, optavit; magis, uti boni, honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto.

XCI. Hujuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos adrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis, aliisque utilibus navis

onerat:

onerat: cum his A. Manlium legatum proficifci jubet. Ipfe interea milites fcribere, non more majorum, neque ex claffibus, fed uti cujufque libido erat, capite cenfos plerofque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem Confulis memorabant; quod ab eo genere çelebratus, auctufque erat; et homini potentiam quærenti egentiffumus quifque obportuniffumus; cui neque fua curæ, quippe quæ nulla funt, et omnia cum pretio honefta videntur. Igitur Marius cum aliquanto majore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato. Nam Metellus confpectum Marii fugerat; ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat.

XCII. Sed Conful, expletis legionibus, cohortibufque auxiliariis, in agrum fertilem, et præda onuftum proficifcitur. Omnia ibi capta militibus donat: dein caftella, et oppida natura, et viris parum munita adgreditur: prælia multa, ceterum alia levia aliis locis facere. Interim novi milites fine metu pugnæ adeffe: videre fugientis capi, aut occidi; fortiffumum quemque tutiffimum: armis lipertatem, patriam, parentefque, et alia omnia tegi: gloriam, atque divitias quæri. Sic brevi fpatio novi, veterefque coaluere, et virtus omnium æqualis facta. At reges ubi de adventu Marii cognoverunt, diverfi in locos difficilis abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, fperanti, mox effufos hoftis invadi poffe; Romanos, ficuti plerofque, remoto metu laxius, licentiufque futuros.

XCIII. Metellus interea Romam profectus, contra fpem fuam lætiffumis animis accipitur: plebi, patribufque, poftquam invidia decefferat,

 juxta

Digitized by Google

juxta carus. Sed Marius inpigre, prudenterque suorum, et hostium res pariter adtendere: cognoscere; quid boni utrisque, aut contra esset: explorare itinera regum; consilia, et insidias eorum antevenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque et Getulos, et Jugurtham, ex sociis nostris prædas agentis, sæpe adgressus itinere fuderat, ipsumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quæ postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognovit, statuit urbis, quæ viris, aut loco pro hostibus, et advorsum se obportunissumæ erant, singulas circumvenire: ita Jugurtham aut præsidiis nudatum, si ea pateretur, aut prælio certaturum. Nam Bocchus nuncios ad eum sæpe miserat, *velle Populi Romani amicitiam, ne quid ab se hostile timeret.* Id simulaverit ne, quo inprovisus gravior accederet, an mobilitate ingenii pacem, atque bellum mutare solitus, parum exploratum est.

XCIV. Sed Consul, uti statuerat, oppida, castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando, avortere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existumans Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum procul abesse, et aliis negotiis intentum accepit; majora, et magis aspera adgredi tempus visum est. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum, atque valens, nomine Capsa: cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham inmunes, levi imperio, et ob ea fidelissumi habebantur: muniti advorsum hostis non mœnibus modo, et armis, atque viris, verum etiam multo magis locorum asperitate. Nam, præter oppido propinqua, omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicut

Digitized by Google

ſicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura ſerpentium ipſa perniciosa, ſiti magis, quam alia re accenditur. Ejus potiundi Marium maxuma cupido invaſerat, cum propter uſum belli, tum quia res aſpera videbatur: et Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud diſſimiliter ſitum, munitumque: niſi quod apud Thalam non longe a mœnibus aliquot fontes erant: Capſenſes una modo, atque ea intra oppidum jugi aqua, cetera pluvia utebantur. Id ibique, et in omni Africa, quæ procul a mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte, et ferina carne veſcebantur, neque ſalem, neque alia irritamenta gulæ quærebant. Cibus illis adverſum famem, atque ſitim, non libidini, neque luxuriæ erat.

XCV. Igitur Conſul, omnibus exploratis, credo Diis fretus, nam contra tantas difficultates conſilio ſatis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis, quam arvo, ſtudent, et, quodcumque natum fuerat, juſſu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, et frugum vacuus ea tempeſtate: nam æſtatis extremum erat; tamen pro rei copia ſatis providenter exornat: pecus omne, quod ſuperioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum adtribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi ſtipendium, et commeatum locaverat, ire jubet: dicitque ſe prædabundum poſt paucos dies eodem venturum. Sic incœpto ſuo occultato, pergit ad flumen Tanam.

XCVI. Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter diſ-

Digitized by Google

tribuerat; et, ex coriis utres uti fierent, curabat: simul et inopiam frumenti lenire, et ignaris omnibus, parare, quæ mox usui forent: denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxuma vis utrium effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aqua modo seque, et jumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur: noctemque totam itinere facto, consedit: idem proxuma facit. Dein tertia multo ante lucis adventum pervenit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius duum millium intervallo: ibique, quam occultissume potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, ubi dies cœpit; et Numidæ nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, et cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, et portas obsidere jubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædare sinere. Quæ postquam oppidani cognovere; res trepidæ, metus ingens, malum inprovisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coegere; uti deditionem facerent. Ceterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti: alii omnes venumdati: præda militibus divisa.. Id facinus contra jus belli non avaritia, neque scelere Consulis admissum; sed quia locus Jugurthæ obportunus, nobis aditu difficilis: genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum.

XCVII. Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit magnus, et clarus antea, major, atque clarior haberi cœpit: omnia non bene consulta in virtutem trahebantur. Milites

Digitized by Google

Milites modesto imperio habiti, simul et locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis, quam mortalem, timere: postremo omnes socii, atque hostes credere, illi aut mentem divinam esse, aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed Consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit, plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu, atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem adgreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Namque haud longe a flumine Muluchæ, quod Jugurthæ, Bocchique regnum disjungebat, erat inter ceteram planiciem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in inmensum editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere, atque consulto, præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit: sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. Nam castello virorum, atque armorum satis magna vis, et frumenti, et fons aquæ, aggeribus, turribusque, et aliis machinationibus locus inportunus: iter castellanorum angustum admodum, utrimque præcisum: vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. Nam cum eæ paullo processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur: milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut sauciari; ceteris metus augeri.

XCVIII. At Marius, multis diebus, et laboribus consumtis, anxius trahere cum animo suo, omitteret ne inceptum, quoniam frustra erat; an fortunam opperiretur; qua sæpe prospere usus

 fuerat.

fuerat. Quæ cum multos dies, noctesque æstuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod advorsum præliantibus erat, animadvertit inter saxa repentes cochleas: quarum cum unam, atque alteram, dein plures peteret, studio legundi, paullatim prope ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit; more humanæ cupidinis ignara visundi animum vortit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullulum modo prona, deinde inflexa, atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planiciem perscribit; quod cuncti Numidæ intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eadem regreditur, non temere, uti escenderat, sed tentans omnia et circumspiciens. Itaque Marium propere adit: acta edocet: hortatur, *ab ea parte, qua ipse escenderat castellum tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem.* Marius cum Ligure, promissa ejus cognitum ex præsentibus misit: quorum, uti cujusque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem nunciavere. Consulis animus tamen paullum adrectus. Itaque ex copia tubicinum, et cornicinum, numero quinque quam velocissumos delegit, et cum his, præsidio qui forent, quattuor centuriones: omnisque Liguri parere jubet: et ei negotio proxumum diem constituit.

XCIX. Sed ubi ex præcepto tempus visum, paratis, compositisque omnibus, ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis præerant, prædocti ab duce, arma, ornatumque mutaverant, capite, atque pedibus nudis, uti prospectus, nisusque per

saxa

Digitized by Google

saxa facilius foret: super terga gladii, et scuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia; simul et offensa, quo levius streperent. Igitur prægrediens Ligus, saxa, et si quæ vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus adlevati milites facilius escenderent, interdum timidos insolentia itineris levare manu: ubi paullo asperior adscensus erat, singulos præ se inermos mittere; deinde ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nisui videbantur, potissumum tentare: ac sæpius eadem adscendens, descendensque dein statim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu, multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte; quod omnes, sicuti aliis diebus, advorsum hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit; quamquam tota die intentos prælio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, et ipse extra vineas egressus testudine acta succedere, et simul hostem tormentis, sagittariisque, et funditoribus eminus terrere. At Numidæ, sæpe antea vineis Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies, noctesque agitare: maledicere Romanis, ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthæ servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim, Romanis omnibus, hostibusque prælio intentis, magna utrimque vi, pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere: ac primo mulieres, et pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, uti quisque muro proxumus erat, postremo cuncti armati, inermesque. Quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ certantes murum petere; neque quemquam

omnium

Digitized by Google

omnium præda morari. Sic forte correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa invenit.

C. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sulla quæstor cum magno equitatu in castra venit: qui, uti ex Latio, et a sociis exercitum cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de natura, cultuque ejus paucis dicere. Neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: et L. Sisenna optume, et diligentissume omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope jam exstincta majorum ignavia, litteris Græcis, atque Latinis juxta, atque doctissume eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, et amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxume pecuniæ largitor: atque, felicissumo omnium ante civilem victoriam, numquam super industriam fortuna fuit: multique dubitavere, fortior, an felicior esset. Nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat an pigeat disserere.

CI. Igitur Sulla, uti supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea, et ignarus belli, sollertissumus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne adpellare: multis rogantibus, aliis per se ipse dare beneficia, invitus accipere; sed ea properantius, quam æs mutuum, reddere; ipse ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent: joca atque seria

cum

Digitized by Google

cum humillumis agere: in operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod prava ambitio solet, Consulis, aut cujusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati; plerosque antevenire. Quibus rebus, et artibus brevi Mario, militibusque carissumus factus.

CII. At Jugurtha, postquam oppidum Capsam, aliosque locos munitos, et sibi utilis, simul et magnam pecuniam amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret: prælii faciundi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli, atque pacis rationes trahere: rursus, uti antea, proxumos ejus donis corrumpit: ipsique Mauro pollicetur Numidiæ partem tertiam, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio inlectus Bocchus, cum magna multitudine Jugurtham adcedit. Ita, amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua invadunt, rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore; et si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul Consul ex multis de hostium adventu cognovit: et ipsi hostes aderant: et prius quam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique, antequam signum, aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque ullo more prælii, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros incurrunt. Qui omnes trepidi inproviso metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant: pars equos

Digitized by Google

equos escendere, obviam ire hostibus: pugna latrocinio magis, quam prælio similis fieri: sine signis, sine ordinibus, equites pedites permisti; cædere alios, alios obtruncare: multos, contra adversos acerrume pugnantes ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma satis tegere; quia hostes numero plures, et undique circumfusi erant. Denique Romani veteres, novique, et ob ea scientes belli. si quos locus, aut casus conjunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti, et instructi, hostium vim sustentabant.

CIII. Neque in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex fortissumis magis, quam familiarissumis paraverat, vagari passim; ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, ubi confertissumi obstiterant, invadere manu: consulere militibus, quoniam, imperare conturbatis omnibus non poterat. Jamque dies consumtus erat, cum tamen barbari nihil remittere: atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit; atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. Quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter usui obportunus, quia magna parte editus, et præceps; pauca munimento egebat. Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse paullatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur; neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato effusi consedere. Dein, crebris ignibus factis, plerumque

noctis

Digitized by Google

noctis barbari more suo lætari, exsultare, strepere vocibus: et ipsi duces feroces; quia non fugere, ut pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis, ex tenebris, et editoribus locis facilia visu, magnoque hortamento erant.

CIV. Plurimum vero Marius inperitia hostium confirmatus, quam maxumum silentium haberi jubet: ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere, deinde, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, ac paullo ante somno captis, de inproviso vectigalis, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnis signa canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri, atque Gætuli, ignoto et horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut providere quidquam poterant; ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia, ceperat. Denique omnes fusi, fugatique: arma, et signa militaria pleraque capta: pluresque eo prælio, quam omnibus superioribus, interemti. Nam somno, et metu insolito inpedita fuga.

CV. Dein Marius, uti cœperat, in hiberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritimis agere decreverat: neque tamen victoria secors, aut insolens factus; sed pariter, atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus, et sagittariis, præterea cohortes Ligurum curabat: primos, et extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, minime cari, et regionum scientissimi, hostium iter explorabant. Simul Consul,

quasi

Digitized by Google

quasi nullo inposito, omnia providere: apud omnis adesse, laudare, increpare merentis. Ipse armatus, intentusque item milites cogebat; neque secus, atque iter facere castra munire, excubitum in porta cohortis ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere: præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circuire, non diffidentia futuri, quæ imperavisset, quam uti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius illo et aliis temporibus Jugurthini belli, pudore magis, quam malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri ajebant: pars, quod a pueritia consuetam duritiam, et alia, quæ ceteri miserias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen Respublica pariter, ac sævissumo imperio, bene, atque decore gesta.

CVI. Igitur quarto denique die, haud longe ab oppido Cirta undique simul speculatores citi sese ostendunt: qua re hostis adesse intelligitur. Sed quia diversi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant, Consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, advorsum omnia paratus, ibidem opperitur. Ita Jugurtham spes frustrata, qui copias in quattuor partis distribuerat, ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum hostes adtigerant, cohortatus suos, turmatim, et quam maxume confertis equis, ipse aliique Mauros invadunt: ceteri in loco manentes, ab jaculis eminus emissis corpora tegere, et si qui in manus venerant, obtruncare.

CVII. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant,

Digitized by Google

adfuerant, poſtremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos erat, quod ibi Jugurtha cum plurimis inſtabat. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convertit: ibi Latine, nam apud Numantiam loqui didicerat, exclamat: *Noſtros fruſtra pugnare: paullo ante Marium ſua manu interfectum;* ſimul gladium ſanguine oblitum oſtendere, quem in pugna, ſatis inpigre occiſo pedite noſtro, cruentaverat. Quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii, terrentur: ſimulque barbari animos tollere, et in perculſos Romanos acrius incedere. Jamque paullum a fuga aberant, cum Sulla, profligatis iis, quos advorſum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus ſtatim avertitur. At Jugurtha, dum ſuſtentare ſuos, et prope jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextra ſiniſtra, omnibus occiſis, ſolus inter tela hoſtium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, adcurrit auxilio ſuis, quos pelli jam acceperat. Denique hoſtes jam undique fuſi.

CVIII. Tum ſpectaculum horribile in campis patentibus; ſequi, fugere; occidi, capi; equi, atque viri adflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere poſſe, neque quietem pati; niti modo, ac ſtatim concidere: poſtremo omnia, qua viſus erat, conſtrata telis, armis, cadaveribus; et inter ea humus infecta ſanguine. Poſtea loci Conſul, haud dubie jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo poſt diem quinctum, quam iterum babari male pugnaverant, legati a Boccho veniunt; qui regis verbis ab Mario petivere, *duos quam fidiſſumos ad eum mitteret: velle de ſuo, et de Populi Romani commodo*

Digitized by Google

modo cum iis differere. Ille ſtatim L. Sullam, et A. Manlium ire jubet. Qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere; uti ingenium aut averſum flecterent; aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, a Manlio conceſſum, pauca verba hujuſcemodi locutus:

CIX. *Rex Bocche, magna nobis lætitia eſt, cum te talem virum dii monuere, uti aliquando pacem, quam bellum, malles; neu te optumum cum peſſumo omnium Jugurtha miſcendo commaculares; ſimul nobis demeres acerbam neceſſitudinem, pariter te errantem, et illum ſceleratiſſumum perſequi. Ad hoc, Populo Romano jam a principio inopi, melius viſum amicos, quam ſervos, quærere; tutiuſque rati, volentibus, quam coactis, imperitare. Tibi vero nulla obportunior amicitia noſtra: primum quod procul abſumus; in quo offenſæ minimum, gratia par, ac ſi prope adeſſemus: dein, quod parentes abunde habemus; amicorum, neque nobis, neque cuiquam omnium ſatis fuit. Atque hoc utinam a principio tibi placuiſſet! profecto ex Populo Romano ad hoc tempus multo plura bona accepiſſes, quam mala perpeſſus eſſes. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui ſcilicet placuiſſe et vim, et gratiam noſtram experiri: nunc, quando per illam licet, feſtina; atque, uti cœpiſti, perge. Multa, atque obportuna habes, quo facilius errata officiis ſuperes. Poſtremo hoc in pectus tuum dimitte, numquam Populum Romanum beneficiis victum eſſe. Nam, bello quid valeat tute ſcis.*

CX. Ad ea Bocchus placide, et benigne; ſimul pauca pro delicto ſuo verba facit: *ſe non hoſtili animo, ſed ob regnum tutandum arma cepiſſe: nam Numidiæ partem, unde vi Jugurtham expulerit, jure belli ſuam factam, eam vaſtari a Mario, pati nequiviſſe: præterea,*

Digitized by Google

terea, missos antea Romam legatis, repulsum ab amicitia: ceterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad Senatum missurum. Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, congnita legatione Sullæ, et Manlii, metuens id quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis composito, cum expeditis cohortibus, et parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Jugurtha perfugas omnis præsidium inposuerat. Tum rursus Bocchus *feliciter*, seu reputando, quæ sibi duobus prœliis venerant, seu adominitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit: quorum et fides cognita, et ingenia validissuma erant. Eos ad marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, et quocumque modo belli componendi licentiam ipsis permittit.

CXI. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur. Deinde a Gætulis latronibus in itinere circumventi, spoliatique, pavidi, sine decore ad Sullam pergunt; quem Consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, uti meriti erant, sed adcurate et liberaliter habuit. Qua re barbari et famam Romanorum avaritiæ falsam, et Sullam ob munificentiam in sese amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignota erat, munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur Quæstori mandata Bocchi patefaciunt; simul ab eo petunt, uti fautor, consultorque sibi adsit: *copias, fidem, magnitudinem regis sui, et alia, quæ aut utilia, aut benevolentiæ esse credebant*, oratione extollunt: dein, Sulla omnia pollicito, docti quo modo apud Marium, item

Digitized by Google

apud Senatum verba facerent, circiter dies quadraginta ibidem opperiuntur.

CXII. Marius postquam infecto negotio, quo intenderat, Cirtam redit; de adventu legatorum certior factus, illosque, et Sullam venire jubet, itemque L. Bellienum prætorem, Utica, præterea omnis undique Senatorii ordinis; quibuscum mandata Bocchi cognoscit, in quibus, legatis potestas eundi Romam fit; et ab Consule interea induciæ postulabantur. Ea Sullæ, et plerisque placuere: pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, et mobiles semper in advorsa mutantur. Ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti cum Cn. Octavio Rúfo, qui Quæstor stipendium adportaverat: duo ad Regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxume benignitatem, et studium Sullæ lubens accepit. Romæque legatis ejus, postquam, *errasse regem et Jugurthæ scelere lapsum*, deprecati sunt, amicitiam et fœdus petentibus hoc modo respondetur:

Senatus et Populus Romanus beneficii, et injuriæ memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit; fœdus et amicitia dabuntur, cum meruerit.

CXIII. Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras a Mario petivit, ut Sullam ad se mitteret; cujus arbitratu de communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorum Baleariorum: præterea iere sagittarii, et cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi caussa: neque his secus, atque aliis armis, advorsum tela hostium, quod ea levia

sunt

Digitized by Google

sunt, muniti. Sed in itinere, quincto denique, die, Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere et effuse euntes, Sullæ, aliisque omnibus et numerum ampliorem vero, et hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire; arma atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, et advorsum eos, quos sæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, uti erat, quietam nunciant.

CXIV. Volux adveniens Quæstorem adpellat: dicitque *se a patre Boccho ob viam illis simul, et præsidio missum*. Deinde eum, et proxumum diem sine metu conjuncti eunt. Post, ubi castra locata, et diei vesper erat; repente Maurus, incerto vultu pavens, ad Sullam adcurrit; dicitque, *sibi ex speculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abesse, simul noctu clam secum profugeret, rogat, atque hortatur*. Ille animo feroci, negat se *toties fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quam proditis quos ducebat, turpi fuga incertæ, ac forsitan paullo post morbo interituræ vitæ parceret*. Ceterum ab eodem monitus, *uti noctu proficiscerentur*, consilium adprobat: ac statim milites cœnatos esse in castris; ignesque creberrimos fieri, dein prima vigilia silentio egredi jubet. Jamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur; cum equites Mauri nunciant, *Jugurtham, circiter duum millium intervallo, ante consedisse*. Quod postquam auditum est, tum vero ingens metus nostros invadit: credere se proditos a Voluce, et insidiis circumventos. Ac fuere qui dicerent, *manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum*.

 CXV. At

CXV. At Sulla, quamquam eadem existumabat, tamen ab injuria Maurum prohibet: suos hortatur, *uti fortem animum gererent: sæpe ante paucis strenuis adversus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in prælio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec quemquam decere, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maxumo metu, nudum et cæcum corpus ad hostis vertere.* Deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, *Jovem maxumum obtestatus, ut sceleris, atque perfidiæ Bocchi testis adesset,* castris abire jubet. Ille lacrumans orare, *ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Jugurthæ; cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; et spes, opesque ejus ex patre suo penderent; crede e illum nihil ausurum palam, cum ipse filius testis adesset: quare optumum factum videri, per media ejus castra palam transire: sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum.* Ea res, uti in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de inproviso adcesserint, dubio, atque hæsitante Jugurtha, incolumes transeunt. Deinde paucis diebus, quo ire intenderant, perventum est.

CXVI. Ibi cum Boccho Numida quidam Aspar nomine, multum et familiariter agebat, præmissus ab Jugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator, et subdole speculatum Bocchi consilia: præterea Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, ceterum materno genere inpar; nam pater ejus ex concubina ortus erat; Mauro ob ingenii multa bona carus, acceptusque, quem Bocchus fidum esse Romanis, multis ante tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, *paratum sese facere, quæ Populus Romanus vellet:*

Digitized by Google

vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Jugurthæ legatum pertimesceret: accitum esse, quo res communis licentius gereretur: nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos, et Numidam spe pacis adtinuisse: multum que cuman imo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: libidinem advorsum nos, metum pro nobis suasisse.

CXVII. Igitur Sulla respondit, *pauca se coram Aspare locuturum, cetera occulte aut nullo, aut quam paucissumis præsentibus:* simul edocet, quæ responderentur. Postquam, sicuti voluerant, congressi; dicit *se missum a Consule venisse, quæsitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret.* Tum rex, uti præceptum fuerat, post diem decimum redire jubet; ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die responsurum. Deinde ambo in sua castra digressi. Sed ubi plerumque noctis processit; Sulla a Boccho occulte arcessitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuncius, sanctus vir, ex sententia jurat ambobus: ac statim sic rex incipit.

CXVIII. *Numquam ego ratus sum fore, uti rex maxumus in hac terra, et omnium, quos novi, opulentissumus, privato homini gratiam deberem. Et hercule Sulla, ante te cognitum, multis orantibus aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui. Id imminutum, quod ceteri dolere solent, ego lætor. Fuerit mihi pretium, eguisse aliquando tuæ amicitiæ; qua apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo libet, sume, utere; et, quoad vives,*

Digitized by Google

vives, numquam tibi redditam gratiam putaveris; semper apud me integra erit: denique nihil me sciente frustra voles. Nam, ut ego existumo, regem armis, quam munificentia, vinci, flagitiosum minus. Ceterum de Republica vestra, cujus curator huc missus es. paucis accipe. Bellum ego Populo Romano neque feci, neque factum umquam volui: finis meos advorsum armatos armis tutus sum. Id omitto; quando vobis ita placet; gerite, uti vultis, cum Jugurtha bellum. Ego flumen Mulucham quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar, neque Jugurtham id intrare sinam. Praeterea, si quid meque vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis.

CXIX. Ad ea Sulla pro se breviter, et modice; de pace, et de communibus rebus multis disseruit. Denique regi patefecit; *quod polliceatur, Senatum et Populum Romanum quoniam amplius armis valuissent, non in gratia habituros: faciundum aliquid, quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur; id adeo in promtu esse; quoniam Jugurthae copiam haberet: quem si Romanis tradidisset, fore, ut illi plurimum deberetur: amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, tunc ultro adventuram.* Rex primo negitare: *adfinitatem, cognationem, praeterea foedus intervenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide usus popularium animos averteret; queis et Jugurtha carus, et Romani invisi essent.* Denique saepius fatigatus, lenitur; et *ex voluntate Sullae omnia se facturum* promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cujus Numida, defessus bello, avidissimus, quae utilia visa, constituunt. Ita composito dolo, digrediuntur.

CXX. At rex postero die Asparem, Jugurthae legatum, adpellat; dicitque per Dabarem ex Sulla cognitum, *posse conditionibus bellum poni:* quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille laetus

tus in caſtra Jugurthæ venit. Deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, poſt diem octavum redit ad Bocchum; et ei nunciat, *Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; ſed Mario parum ſidere: ſæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam, fruſtra fuiſſe. Ceterum Bocchus, ſi ambobus conſultum, et ratam pacem vellet, daret operam, ut una ab omnibus, quaſi de pace, in conloquium veniretur; ibique ſibi Sullam traderet: cum talem virum in poteſtate haberet, tum fore, uti juſſu Senatus Populique Romani fœdus fieret; neque hominem nobilem non ſua ignavia, ſed ob rempublicam in hoſtium poteſtate relictum iri.*

CXXI. Hæc Maurus ſecum ipſe diu volvens, tandem promiſit. Ceterum dolo, an vere cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regiæ voluntates, ut vehementes, ſic mobiles, ſæpe ipſæ ſibi advorſæ. Poſtea tempore et loco conſtituto, in conloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Jugurthæ legatum adpellare; benigne habere; idem ambobus polliceri. Illi pariter læti, ac ſpei bonæ pleni eſſe. Sed nocte ea, quæ proxuma fuit ante diem conloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac ſtatim inmutata voluntate, remotis ceteris dicitur ſecum ipſe multa agitaviſſe, vultu corporis pariter atque animo varius: quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta oris patefeciſſe. Tamen poſtremo Sullam arceſſi jubet; et ex ejus ſententia Numidæ inſidias tendit. Deinde, ubi dies advenit; et ei nunciatum eſt, Jugurtham haud procul abeſſe; cum paucis amicis, et Quæſtore noſtro, quaſi obvius honoris cauſſa, procedit in tumulum facillumum viſu inſidiantibus. Eodem Numida cum pleriſque neceſſariis ſuis inermis, ut dictum erat, adcedit; ac ſtatim ſigno dato, undique ſimul ex inſidiis invaditur. Ceteri obtruncati:

Digitized by Google

obtruncati: Jugurtha Sullæ vinctus traditur, et ab eo ad Marium deductus est.

CXXII. Per idem tempus advorsum Gallos ab ducibus nostris Q. Cæpione, et M. Manlio male pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique, et inde usque ad nostram memoriam Romani sic habuere; alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. Sed postquam bellum in Numidia confectum; et Jugurtham vinctum adduci Romam nunciatum est; Marius Consul absens factus est; et ei decreta provincia Gallia; isque Calendis Januariis magna gloria Consul triumphavit. Ex ea tempestate spes, atque opes civitatis in illo sitæ.

Finis Belli Jugurthini.

Digitized by Google

L. ANNÆI, FLORI

EPITOME

RERUM ROMANARUM.

Digitized by Google

Digitized by Google

L. ANNÆI, FLORI

EPITOME

RERUM ROMANARUM.

LIBER PRIMUS.

PROOEMIUM.

POPULUS Romanus a Rege Romulo in Cæsarem Augustum, septingentos per annos, tantum operum pace belloque gessit, ut si quis magnitudinem imperii cum annis conferat, ætatem ultra putet: Ita late per orbem terrarum arma circumtulit, ut qui res ejus legunt, non unius Populi, sed generis humani fata discant: Tot laboribus periculisque jactatus est, ut ad constituendum ejus imperium contendisse Virtus et Fortuna videantur. Quare quamvis præcipua quæque operæ pretium sit cognoscere, tamen quia ipsa sibi obstat magnitudo, rerumque diversitas aciem intentionis abrumpit, faciam quod solent, qui terrarum situs pingunt, in brevi quasi tabella totam ejus imaginem amplectar, nonnihil, ut spero, ad admirationem Principis Populi collaturus, si pariter, atque in semet universam magnitudinem ejus ostendero. Si quis ergo Populum Romanum quasi hominem consideret, totamque ejus ætatem percenseat, ut cœperit, utque adoleverit, ut quasi ad quendam juventæ florem pervenerit, ut postea consenuerit, quatuor gradus processusque ejus inveniet. Prima ætas sub Regibus fuit, prope ducentos quinquaginta per annos, quibus circum ipsam matrem suam cum finitimis luctatus est. Hæc erit ejus infantia. Sequens a Bruto Collatinoque

 consulibus,

Digitized by Google

consulibus, in Appium Claudium, M. Fulvium consules, ducentos quinquaginta annos habet, quibus Italiam subegit. Hoc fuit tempus armis virisque incitatissimum: ideo quis Adolescentiam dixerit. Dehinc ad Cæsarem Augustum ducenti anni, quibus totum orbem pacavit. Hæc jam ipsa Juventa imperii, et quædam quasi robusta maturitas. A Cæsare Augusto in sæculum nostrum, haud multo minus Anni ducenti, quibus inertia Cæsarum quasi consenuit atque decoxit, nisi quod sub Trajano principe movet lacertos, et præter spem omnium senectus imperii, quasi reddita juventute, revirescit.

CAP.

Digitized by Google

CAP. I.

De Romulo, primo Romanorum Rege.

PRIMUS ille et Urbis et Imperii conditor Romulus fuit, Marte genitus, et Rhea Silvia. Hoc se se Vestæ Sacerdos gravidatam confessa est: nec mox fama dubitavit, quum Amulii imperio abjectus in profluentem cum Remo fratre, non potuit extingui; Siquidem et Tiberinus amnem repressit, et relictis catulis Lupa, vagitum sequuta, uber admovit infantibus, matremque se gessit. Sic repertos apud arborem Regius Pastor tulit in casam, atque educavit. Alba tunc erat Latio caput, Juli opus; nam Lavinium patris Æneæ contempserat. Ab his Amulius bis septima soboles, regnabat, fratre pulso Numitore, cujus ex filia Romulus. Igitur statim prima juventæ face, patruum Amulium ab arce deturbat, Avum reponit: Ipse fluminis amator, et montium, apud quos erat educatus, mœnia novæ urbis agitat. Gemini erant: uter auspicaretur, et regeret, adhibere placuit Deos. Remus montem Aventinum, hic Palatinum occupat. Prior ille sex vultures: Hic postea, sed duodecim videt. Sic victor augurio, urbem excitat, plenus spei, bellatricem fore: Ita illi assuetæ sanguine et præda aves pollicebantur. Ad tutelam novæ urbis sufficere vallum videbatur: cujus dum irridet angustias Remus, idque increpat saltu, dubium an jussu fratris, occisus est. Prima certe victima fuit, munitionemque urbis novæ, sanguine suo consecravit. Imaginem urbis magis, quam urbem fecerat: Incolæ deerant. Erat in proximo lucus: Hunc Asylum facit. Et statim mira vis hominum,

Digitized by Google

Latini Tuſcique Paſtores: Quidam etiam tranſmarini: Phryges, qui ſub Ænea: Arcades, qui ſub Evandro duce influxerant. Ita ex variis quaſi elementis congregavit corpus unum, Populumque Romanum ipſe fecit. Res erat unius ætatis Populus Virorum. Itaque matrimonia a finitimis petita, quia non impetrabantur, manu capta ſunt. Simulatis quippe Ludis Equeſtribus, Virgines, quæ ad ſpectaculum venerant præda fuere. Hæc ſtatim cauſa bellorum. Pulſi fugatique Cæninenſes. Captum ac dirutum eſt oppidum. Spolia inſuper Opima de Rege, Feretrio Jovi manibus ſuis Rex reportavit. Sabinis proditæ portæ per virginem: nec dolo; ſed puella pretium rem, quam gerebant in ſiniſtris, petierat, dubium clypeos, an armillas. Illi, ut fidem ſolverent, et ulciſcerentur, Clypeis obruere. Admiſſis ad mœnia hoſtibus atrox in ipſo aditu pugna, adeo ut Romulus Jovem oraret, *fœdam ſuorum fugam ſiſteret*. Hinc templum, et Stator Jupiter. Tandem ſævientibus intervenere Raptæ, laceris comis. Sic pax facta cum Tatio, fœduſque percuſſum: ſequutaque res mira dictu, ut relictis ſedibus ſuis, novam in urbem hoſtes demigrarent, et cum Generis ſuis avitas opes pro dote ſociarent. Auctis brevi viribus, hunc Rex ſapientiſſimus ſtatum Reipublicæ impoſuit: juventus diviſa per tribus, in equis et armis, ad ſubita bella excubaret: conſilium Reipublicæ penes ſenes eſſet, qui ex auctoritate *Patres*, ob ætatem *Senatus* vocabantur. His ita ordinatis repente, quum concionem haberet, ante Urbem apud Capræ paludem, e conſpectu ablatus eſt. Diſcerptum aliqui a ſenatu putant ob aſperius ingenium; ſed oborta tempeſtas, ſoliſque defectio, conſecrationis ſpeciem præbuere: cui mox Julius Proculus fidem fecit, viſum a ſe Romulum affirmans,

Digitized by Google

mans, augustiore forma, quam fuisset: mandare præterea, ut se pro Numine acciperent: *Quirinum* in cœlo vocari: placitum diis, ita gentium Roma potiretur.

CAP. II.

De Numa Pompilio.

SUCCEDIT Romulo Numa Pompilius, quem Curibus Sabinis agentem, ultro petivere, ob inclytam Viri religionem. Ille sacra et cæremonias, omnemque Cultum Deorum immortalium docuit: Ille Pontifices, Augures, Salios, cæteraque P. R. Sacerdotia: Annum quoque in duodecim menses, fastos dies nefastosque descripsit: Ille Ancilia atque Palladium, secreta quædam imperii pignora, Janumque geminum, fidem pacis ac belli: imprimis focum Vestæ virginibus colendum dedit, ut ad simulacrum cœlestium siderum custos Imperii flamma vigilaret. Hæc omnia quasi monuit Deæ Egeriæ, quo magis Barbari acciperent. Eo denique ferocem populum redegit, ut quod vi et injuria occupaverat imperium, religione et justitia gubernaret.

CAP. III.

De Tullo Hostilio.

EXCIPIT Pompilium Numam Tullus Hostilius: cui in honorem virtutis regnum ultro datum. Hic omnem militarem disciplinam, artemque bellandi condidit. Itaque mirum in modum exercita juventute, provocare ausus Albanos, gravem, et diu principem populum: Sed quum

pari robore, frequentibus præliis utrique comminuerentur, misso in compendium bello, Horatiis, Curiatiisque, trigeminis hinc atque inde fratribus, utriusque Populi fata permissa sunt. Anceps, et pulcra contentio, exituque ipso mirabilis: Tribus quippe illinc vulneratis, hinc duobus occisis, qui superaret Horatius, addito ad virtutem dolo, ut distraheret hostem, simulat fugam: singulosque, prout sequi poterant, adortus, exuperat. Sic rarum alias decus, unius manu parta victoria est, quam ille mox parricidio fœdavit. Flentem spolia circa se sponsi quidem, sed hostis, sororem viderat: Hunc tam immaturum virginis amorem ultus est ferro. Citavere leges nefas: sed abstulit virtus parricidam: et facinus infra gloriam fuit. Nec diu in fide Albanus; Nam Fidenate bello, missi in auxilium ex fœdere, medii inter duos expectavere fortunam. Sed rex callidus, ubi subinclinare socios ad hostem videt, tollit animos, quasi ipse mandasset. Spes inde nostris, metus hostibus. Sic fraus proditorum irrita fuit. Itaque hoste victo ruptorem fœderis Metium Fufetium, religatum inter duos currus, pernicibus equis distrahit: Albamque ipsam, quamvis parentem, æmulam tamen, diruit, quum prius omnes opes urbis, ipsumque Populum Romam transtulisset: prorsus ut consanguinea civitas non periisse, sed in suum corpus rediisse rursus videretur.

C A P. IV.

De Anco Marcio.

ANCUS deinde Marcius: nepos Pompilii, pari ingenio. Hic igitur et mœnia muro amplexus est, et interfluentem Urbi Tiberinum ponte

ponte commisit. Ostiamque in ipso maris, fluminisque confinio, coloniam posuit, jam tum videlicet præsagiens animo, futurum, ut totius mundi opes, et commeatus, illo veluti maritimo Urbis hospitio reciperentur.

CAP. V.

De Tarquinio Prisco.

TARQUINIUS postea Priscus, quamvis transmarinæ originis, regnum ultro petens, accepit ob industriam atque elegantiam: quippe qui, oriundus Corintho, Græcum ingenium Italicis artibus miscuisset. Hic et senatus majestatem numero ampliavit, et centuriis tribus auxit: quatenus Attius Navius numerum augeri prohibebat, summus augurio: Quem Rex in experimentum rogavit, *fierine posset, quod ipse mente conceperat?* Ille rem expertus augurio, *posse*, respondit; *Atqui hoc*, inquit, *agitabam, an cotem illam secare novacula possem?* Augur, *Potes ergo*, inquit: et secuit. Inde Romanis sacer Auguratus. Neque pace Tarquinius, quam bello promptior; Duodecim namque Tusciæ populos frequentibus armis subegit. Inde Fasces, Trabeæ, Curules, Annuli, Phaleræ, Paludamenta, Prætextæ: inde, quod aureo curru quatuor equis triumphatur: Togæ pictæ, tunicæque palmatæ: omnia denique decora, et insignia, quibus imperii dignitas eminet.

CAP.

Digitized by Google

CAP. VI.

De Servio Tullio.

SERVIUS Tullius deinceps gubernacula Urbis invadit; nec obſcuritas inhibuit, quamvis matre ſerva creatum. Nam eximiam indolem uxor Tarquinii Tanaquil liberaliter educaverat: et clarum fore, viſa circa caput flamma promiſerat. Ergo inter Tarquinii mortem, annitente regina, ſubſtitutus in locum regis quaſi in tempus, regnum dolo partum ſic egit induſtrie, ut jure adeptus videretur. Ab hoc Populus Romanus relatus in Cenſum, digeſtus in Claſſes, Centuriis atque Collegiis diſtributus: ſummaque regis ſolertia ita eſt ordinata Reſpublica, ut omnia patrimonii, dignitatis, ætatis, artium, officiorumque diſcrimina in tabulas referrentur, ac ſic maxima civitas, minimæ domus diligentia contineretur.

CAP. VII.

De Tarquinio Superbo.

POSTREMUS omnium fuit regum Tarquinius, cui cognomen *Superbo* ex moribus datum. Hic regnum avitum, quod a Servio tenebatur, rapere maluit, quam expectare: immiſſiſque in eum percuſſoribus, ſcelere partam poteſtatem non melius egit, quam acquiſierat. Nec abhorrebat moribus uxor Tullia, quæ, ut virum regem ſalutaret, ſupra cruentum patrem, vecta carpento, conſternatos equos egit. Sed ipſe in Senatum cædibus, in omnes ſuperbia, quæ crudelitate gravior eſt bonis, graſſatus, quum ſævitiam domi fatigaſ-

Digitized by Google

ſet, tandem in hoſtes converſus eſt. Sic valida oppida in Latio capta ſunt, Ardea, Ocriculum, Gabii, Sueſſa Pometia. Tum quoque cruentus in ſuos; Neque enim filium verberare dubitavit, ut ſimulanti transfugam, apud hoſtes hinc fides eſſet. Cui Gabiis, ut voluerat, recepto, atque per nuntios conſulenti, *quid fieri vellet?* eminentia forte papaverum capita virgula excutiens, quum per hoc interficiendos eſſe Principes intelligi vellet, (quæ ſuperbia?) ſic reſpondit. Tamen de manubiis captarum urbium templum erexit, quod quum inaugurareretur, cedentibus cæteris deis, (mira res dictu!) reſtitere Juventas et Terminus. Placuit Vatibus contumacia numinum; Siquidem firma omnia et æterna pollicebantur. Sed illud horrendum, quod molientibus ædem, in fundamentis humanum repertum eſt caput: nec dubitavere cuncti, monſtrum pulcherrimum, imperii ſedem, caputque terrarum promittere. Tamdiu ſuperbiam Regis Populus Romanus perpeſſus eſt, donec aberat libido. Hanc ex liberis ejus importunitatem tolerare non potuit: Quorum quum alter ornatiſſimæ fœminæ Lucretiæ ſtuprum intuliſſet, matrona dedecus ferro expiavit. Imperium tum Regibus abrogatum.

CAP. VIII.

Anacephalæoſis de ſeptem Regibus.

HÆC eſt prima ætas Populi Romani, et quaſi infantia, quam habuit ſub Regibus ſeptem, quadam Fatorum induſtria tam variis ingenio, ut Reipublicæ ratio et utilitas poſtulabat. Nam quid Romulo ardentius? Tali opus fuit, ut invaderet regnum. Quid Numa religioſius? Ita res popo-

ſcit,

Digitized by Google

ſcit, ut ferox Populus Deorum metu mitigaretur. Quid ille militiæ artifex Tullus? Bellatoribus Viris quam neceſſarius, ut acueret ratione virtutem? Quid ædificator Ancus? ut Urbem colonia extenderet? ponte jungeret? muro tueretur? Jam vero Tarquinii ornamenta et inſignia, quantam Principi Populo addiderunt ex ipſo habitu dignitatem? Actus a Servio Cenſus quid effecit, niſi ut ipſa ſe noſſet Reſpublica? Poſtremo Superbi illius importuna dominatio non nihil, imo vel plurimum profuit; Sic enim effectum eſt, ut agitatus injuriis Populus, cupiditate libertatis incenderetur.

CAP. IX.

De mutatione Reipublicæ.

IGITUR Bruto Collatinoque, ducibus et auctoribus, quibus ultionem ſui moriens matrona mandaverat, Populus Romanus ad vindicandum libertatis, ac pudicitiæ decus, quodam quaſi inſtinctu Deorum concitatus, Regem repente deſtituit, bona diripit, agrum Marti ſuo conſecrat, imperium in eoſdem libertatis ſuæ vindices tranſfert, mutato tamen et nomine et jure, quippe ex perpetuo annuum placuit, ex ſingulari duplex: ne poteſtas ſolitudine, vel mora corrumperetur. *Conſules*que appellavit pro regibus, ut conſulere ſe civibus ſuis debere meminiſſent. Tantumque libertatis novæ gaudium inceſſerat, ut vix mutati ſtatus fidem caperent, alterumque ex Conſulibus, tantum ob nomen et genus regium, faſcibus abrogatis Urbe dimitterent. Itaque ſubſtitutus Valerius Publicola ex ſummo ſtudio annixus eſt ad augendam liberi Populi majeſtatem. Nam et faſces ei pro concione ſubmiſit, et jus provocationis adverſus

adverſus ipſos dedit. Et ne ſpecie arcis offenderet, eminentes ædes ſuas in plana ſubmiſit. Brutus vero favori civium, etiam domus ſuæ clade et parricidio velificatus eſt. Quippe quum ſtudere liberos ſuos revocandis in urbem Regibus comperiſſet, protraxit in forum, et concione media virgis cecidit, et ſecuri percuſſit: ut plane publicus parens in locum liberorum adoptaſſe ſibi Populum videretur. Liber jam hinc Populus Romanus, prima adverſus exteros arma pro libertate corripuit: mox pro finibus: deinde pro ſociis: tum pro gloria, et imperio, laceſſentibus aſſidue uſquequaque finitimis; quippe cum patrii ſoli gleba nulla, ſed ſtatim hoſtile pomœrium, mediuſque inter Latium et Tuſcos, quaſi in quodam bivio collocatus, omnibus portis in hoſtem incurreret: Donec quaſi contagione quadam per ſingulos itum eſt: et proximis quibuſque correptis, totam Italiam ſub ſe redegerunt.

CAP. X.

Bellum Etruſcum et cum Rege Porſenna.

PULSIS ex Urbe Regibus, prima pro libertate arma corripuit. Nam Porſenna Rex Etruſcorum ingentibus copiis aderat, et Tarquinios manu reducebat. Hunc tamen, quamvis et armis, et fame urgeret, occupatoque Janiculo ipſis Urbis faucibus incubaret, ſuſtinuit, repulit, noviſſime etiam tanta admiratione perculit, ut ſuperior ultro, cum pæne victis, amicitiæ fœdera feriret. Tunc illa Romana prodigia atque miracula, Horatius, Mucius, Clœlia: qui niſi in Annalibus forent, hodie fabulæ viderentur. Quippe Horatius Cocles, poſtquam hoſtes undique inſtantes ſolus ſubmo-

Digitized by Google

ſubmovere non poterat, ponte reciſo tranſnatat Tiberim, nec arma dimittit. Mutius Scævola Regem, per inſidias in caſtris ipſius aggreditur: ſed ubi fruſtrato circa purpuratum ejus ictu tenetur, ardentibus focis injicit manum, terroremque geminat dolo: *Ut ſcias*, inquit, *quem virum effugeris, idem trecenti juravimus*: Quum interim (immane dictu!) Hic interritus, Ille trepidaret, tanquam manus Regis arderet. Sic quidem viri: Sed ne quid ſexus alter a laude ceſſaret, ecce et virginum virtus! Una ex obſidibus Regi data, elapſa cuſtodiam, Clœlia, per patrium flumen equitabat. Et Rex quidem tot tantiſque virtutum territus monſtris, valere liberoſque eſſe juſſit. Tarquinii tamdiu dimicaverunt, donec Aruntem filium Regis manu ſua Brutus occidit, ſuperque ipſum mutuo vulnere expiravit; plane quaſi adulterum ad inferos uſque inſequeretur.

C A P. XI.

Bellum Latinum.

LATINI quoque Tarquinios aſſerebant: æmulatione, et invidia, ut Populus, qui foris dominabatur, ſaltem domi ſerviret. Igitur omne Latium Mamilio Tuſculano duce, quaſi in Regis ultionem tollit animos. Apud Regillum Lacum dimicatur, diu Marte vario, donec Poſtumius ipſe, dictator ſignum in hoſtes jaculatus eſt, (novum et inſigne commentum!) ut peteretur curſu. Equitum Magiſter exuere frenos imperavit, (et hoc novum) quo acrius incurrerent. Ea denique atrocitas fuit prælii, ut interfuiſſe ſpectaculo Deos fama tradiderit! Duos in candidis equis, Caſtorem atque Pollucem nemo dubitavit. Itaque et Imperator

Digitized by Google

perator veneratus est, pactusque victoriam, templa promisit: et reddidit, plane quasi commilitonibus, Diis stipendium. Hactenus pro libertate: mox de finibus cum eisdem Latinis assidue, et sine missione pugnatum est. Sora (quis credat?) et Algidum terrori fuerunt: Satricum atque Corniculum Provinciæ. De Verulis et Bovillis pudet; sed triumphavimus. Tibur, nunc suburbanum, et æstivæ Præneste deliciæ, nuncupatis in Capitolio votis petebantur. Idem tunc Fæsulæ, quod Carræ nuper: Idem Nemus Aricinum, quod Hercynius saltus: Fregellæ, quod Gesoriacum: Tiberis, quod Euphrates. Coriolos quoque (proh pudor!) victos, adeo gloriæ fuit, ut captum oppidum Marcius Coriolanus, quasi Numantiam, aut Africam, nomini induerit. Extant et parta de Antio spolia, quæ Mænius in suggestu fori, capta hostium Classe, suffixit: Si tamen illa classis; nam sex fuere rostratæ. Sed hic numerus illis initiis navale bellum fuit. Pervicacissimi tamen Latinorum Æqui, et Volsci fuere, et quotidiani, ut ita dixerim, hostes. Sed hos præcipue Lucius Quinctius domuit, ille Dictator ab aratro: qui obsessa, ac pæne jam capta L. Minucii consulis castra, egregia virtute servavit. Medium erat forte tempus sementis, quum Patricium Virum, innixum aratro suo, lictor in ipso opere deprehendit. Inde in aciem profectus, ne quid a rustici operis imitatione cessaret, victos more pecudum sub jugum misit. Sic expeditione finita, rediit ad boves rursus, triumphalis agricola. Fidem Numinum! qua velocitate? intra quindecim dies cæptum, peractumque est bellum: prorsus ut festinasse Dictator ad relictum opus videretur.

Digitized by Google

CAP. XII.

Bellum cum Etruscis, Faliscis, et Fidenatibus.

ASSIDUI vero, et anniversarii hostes, ab Etruria fuere Vejentes: adeo ut extraordinariam manum adversus eos promiserit, privatumque gesserit bellum, gens una Fabiorum. Satis superque idonea clades. Cæsi apud Cremeram trecenti, patricius exercitus, et sceleratæ signata nomine, quæ proficiscentes in prœlium porta dimisit. Sed ea clades ingentibus expiata victoriis, postquam per alios atque alios Duces robustissima capta sunt oppida, vario quidem eventu: Falisci se sponte dediderunt. Cremati suo igne Fidenates. Rapti funditus deletique Vejentes. Faliscis, quum obsiderentur, mira visa est fides Imperatoris, nec immerito: quod ludimagistrum, Urbis proditorem, cum iis quos eduxerat pueris, vinctum sibi ultro remisisset. Eam namque vir sanctus, et sapiens, veram sciebat victoriam, quæ salva fide, et integra dignitate pareretur. Fidenæ, quia pares non erant ferro, ad terrorem movendum facibus armatæ, et discoloribus, serpentum in modum, vittis, furiali more processerant; Sed habitus ille feralis, eversionis omen fuit. Vejentium quanta res fuerit, indicat decennis obsidio. Tunc primum hiematum sub pellibus, taxata stipendio hiberna, adactus miles sua sponte jurejurando, *nisi capta urbe non remeare*. Spolia de Larte Tolumnio Rege ad Feretrium reportata. Denique non scalis, non irruptione; sed cuniculo, et subterraneis dolis peractum Urbis excidium: Eaque visa est prædæ magnitudo, ut ejus decimæ Apollini Pythio mitterentur: universusque Populus Romanus

Digitized by Google

nus ad direptionem urbis vocaretur. Hoc tunc Veji fuere. Nunc fuisse quis meminit? Quæ reliquiæ? Quodve vestigium? Laborat Annalium fides, ut Vejos fuisse credamus.

CAP. XIII.

Bellum Gallicum.

HIC sive invidia Deum, sive fato, rapidissimus procurrentis Imperii cursus, parumper Gallorum Senonum incursione supprimitur. Quod tempus Populo Romano, nescio utrum clade funestius fuerit, an virtutum experimentis speciosius. Ea certe fuit vis calamitatis, ut in experimentum illatam putem divinitus, scire volentibus immortalibus diis, an Romana virtus Imperium Orbis mereretur. Galli Senones, gens natura ferox, moribus incondita, ad hæc ipsa corporum mole, perinde armis ingentibus, adeoque omni genere terribilis fuit: ut plane nata ad hominum interitum, urbium stragem, videretur. Hi quondam ab ultimis terrarum oris, et cingente omnia Oceano, ingenti agmine profecti, quum jam media vastassent, positis inter Alpes et Padum sedibus, ne his quidem contenti, per Italiam bacchabantur. Tum Clusium obsidebant. Pro sociis ac fœderatis Populus Romanus intervenit. Missi ex more Legati. Sed quod jus apud barbaros? ferocius agunt. Et inde certamen. Conversis igitur a Clusio, Romamque venientibus, ad Alliam flumen cum exercitu Fabius Consul occurrit. Non Cremeræ fœdior clades. Itaque hunc diem fastis Roma damnavit. Fuso exercitu jam mœnibus Urbis appropinquabant. Erant nulla præsidia. Tum igitur, aut nunquam alias apparuit vera illa

Digitized by Google

Romana virtus. Jamprimum majores natu, amplissimis usi honoribus, in forum coeunt, ibi devovente Pontifice, Diis se Manibus consecrant: statimque in suas quisque ædes regressi, sicut in trabeis erant, et amplissimo cultu, in curulibus sellis sese posuerunt: ut, quum venisset hostis, in sua dignitate morerentur. Pontifices, et Flamines, quicquid religiosissimum in templis erat, partim in doliis defossa, terra recondunt, partim imposita plaustris secum auferunt. Virgines simul ex sacerdotio Vestæ, nudo pede fugientia sacra comitantur. Tamen excepisse fugientes unus e plebe fertur Lucius Albinus qui depositis uxore et liberis, Virgines in plaustrum recepit; adeo tum quoque in ultimis religio publica privatis affectibus antecellebat. Juventus vero, quam satis constat vix mille hominum fuisse, duce Manlio, arcem Capitolini montis insedit, obtestans ipsum quasi præsentem Jovem, *ut quemadmodum ipsi ad defendendum templum ejus concurrissent, ita ille virtutem eorum numine suo tueretur.* Aderant interim Galli, apertamque Urbem primo trepidi, ne quis subesset dolus: mox ubi solitudinem vident, pari clamore et impetu invadunt. Patentes passim domos adeunt: ubi sedentes in curulibus suis prætextatos senes, velut Deos Geniosque, venerati: mox eosdem, postquam esse homines liquebat, alioqui nihil respondere dignantes, pari vecordia mactant, facesque tectis injiciunt: et totam Urbem, igne, ferro, manibus, exæquant. Sex mensibus barbari (quis crederet?) circa montem unum pependerunt, nec diebus modo, sed noctibus quoque omnia experti: quum tandem Manlius nocte subeuntes, clangore anseris excitatus, a summa rupe dejecit: et ut spem hostibus demeret, quanquam in summa fame, tamen ad speciem fiduciæ, panes ab arce jaculatus

Digitized by Google

jaculatus eſt. Et ſtato quodam die per medias hoſtium cuſtodias, Fabium Pontificum ab arce demiſit, qui ſolemne ſacrum in Quirinali monte conficeret. Atque ille per media hoſtium tela incolumis religionis auxilio rediit, *propitioſque Deos renunciavit*. Noviſſime, quum jam obſidio ſua Barbaros fatigaſſet, mille pondo auri receſſum ſuum venditantes, idque ipſum per inſolentiam, quum ad iniqua pondera addito adhuc gladio, ſuperbe væ victis! increparent, ſubito aggreſſus a tergo Camillus adeo cecidit, ut omnia incendiorum veſtigia, Gallici ſanguinis inundatione deleret. Agere gratias Diis immortalibus, ipſo tantæ cladis nomine, libet, Paſtorum caſas ignis ille, et flamma paupertatem Romuli abſcondit. Incendium illud quid egit aliud, niſi ut deſtinata hominum ac deorum domicilio civitas, non deleta, nec obruta, ſed expiata potius, ſed luſtrata videatur? Igitur poſt aſſertam a Manlio, reſtitutam a Camillo Urbem, acrius etiam vehementiuſque in finitimos reſurrexit. Ac primum omnium illam ipſam Gallicam gentem non contentus mœnibus expulſiſſe, quum per Italiam naufragia ſua latius traheret, ſic perſequutus eſt, duce Camillo, ut hodie nulla Senonum veſtigia ſuperſint. Semel apud Anienem trucidati, quum ſingulari certamine Manlius aureum torquem Barbaro inter ſpolia detraxit: Inde Torquati. Iterum Pomptino agro, quum in ſimili pugna Lucius Valerius inſidente Galeæ ſacra alite adjutus, retulit ſpolia: Inde Corvini. Tandem poſt aliquot annos, omnes reliquias eorum in Etruria ad lacum Vadimonis Dolabella delevit: nequis extaret in ea gente, qui incenſam a ſe Romanam urbem gloriaretur.

Digitized by Google

CAP. XIV.

Bellum Latinum.

CONVERSUS a Gallis in Latinos, Manlio Torquato, Decio Mure Consulibus, semper quidem æmulatione imperii infestos, tum vero contemptu Urbis incensæ, quum *jus civitatis*, *partem imperii*, ac *magistratuum* Caput poscere, quanto amplius, quam congredi! auderent: quo tempore quis cessisse hostem mirabitur? quum alter Consulum filium suum, quia contra imperium pugnaverat, quamvis victorem occiderit, quasi plus in imperio esset, quam in victoria: alter quasi monitu Deorum, capite velato, primam ante aciem Diis manibus se devoverit, ut in confertissima se hostium tela jaculatus, novum ad victoriam iter, sanguinis sui semita aperiret.

CAP. XV.

Bellum Sabinum.

A Latinis aggressus est gentem Sabinorum, qui, immemores pactæ sub Tito Tatio affinitatis, quodam contagio belli se Latinis adjunxerant. Sed, Curio Dentato consule, omnem eum tractum, qua Nar, Anio, fontesque Velini, Adriatico tenus mari, igne ferroque vastavit. Qua victoria tantum hominum, tantum agrorum redactum est in potestatem, ut, in utro plus esset, nec ipse posset æstimare, qui vicerat.

Digitized by Google

CAP. XVI.

Bellum Samniticum.

PRECIBUS deinde Campaniæ motus, non pro ſe, ſed, quod eſt ſpecioſius, pro ſociis, Samnites invadit. Erat fœdus cum utriſque percuſſum: ſed hoc Campani ſanctius, et prius, omnium ſuorum deditione fecerant. Sic ergo Romanus bellum Samniticum tanquam ſibi geſſit. Omnium non modo Italia, ſed toto orbe terrarum, pulcherrima Campaniæ plaga eſt. Nihil mollius cœlo; denique bis floribus vernat. Nihil uberius ſolo. Ideo Liberi Cereriſque certamen dicitur. Nihil hoſpitalius mari. Hic illi nobiles portus, Cajeta, Miſenus, et tepentes fontibus Baiæ: Lucrinus et Avernus, quædam maris ocia. Hic amicti vitibus montes, Gaurus, Falernus, Maſſicus, et pulcherrimus omnium Veſuvius, Ætnæi ignis imitator. Urbes ad mare, Formiæ, Cumæ, puteoli, Neapolis, Herculaneum, Pompeji, et ipſa caput urbium Capua, quondam inter tres maximas, Romam, Carthaginemque numerata. Pro hac urbe, his regionibus, Populus Romanus Samnites invaſit: Gentem, ſi opulentiam quæris, aureis et argenteis armis, diſcolori veſte, uſque ad ambitum, armatam: ſi fallaciam, ſaltibus fere et montium fraude graſſantem: ſi rabiem ac furorem, ſacratis legibus, humaniſque hoſtiis, in exitium Urbis agitatam: ſi pertinaciam, ſexies rupto fœdere, cladibuſque ipſis animoſiorem. Hos tamen quinquaginta annis, per Fabios et Papirios patres, eorumque liberos, ita ſubegit ac domuit, ita ruinas ipſas urbium diruit, ut hodie Samnium in ipſo Samnio requiratur: nec

Digitized by Google

nec facile appareat materia quatuor et viginti triumphorum. Maxime tamen nota et illustris ex hac gente clades apud Caudinas furculas, Veturio Posthumioque Consulibus, accepta est. Clauso enim per insidias intra eum saltum exercitu, unde non posset evadere, stupens occasione tanta dux hostium Pontius, Herennium patrem consuluit: Et ille, *mitteret omnes vel occideret*, sapientter, ut senior, suaserat: Hic armis exutos mittere sub jugum maluit, ut nec amici forent beneficio, et post flagitium hostes magis. Itaque et Consules statim magnifice, voluntaria deditione turpitudinem fœderis dirimunt: et ultionem flagitans miles, Papirio duce (horribile dictu) strictis ensibus per ipsam viam ante pugnam furit: et *in congressu arsisse omnium oculos*, hostis auctor fuit: nec prius finis cædibus datus, quam jugum et hostibus, et duci capto, reposuerunt.

C A P. XVII.

Bellum Etruscum et Samniticum.

HACTENUS Populo Romano bellum cum singulis gentium: mox acervatim; tamen sic quoque par omnibus fuit. Etruscorum duodecim Populi, Umbri in id tempus intacti, antiquissimus Italiæ populus, Samnium, gallique, in excidium Romani nominis repente conjurant. Erat terror ingens tot simul tantorumque populorum. Late per Etruriam infestam quatuor agminum signa volitabant. Ciminius interim saltus in medio, ante invius, plane quasi Calidonius, vel Hercynius, adeo tunc terrori erat, ut senatus Consuli denuntiaret, ne tantum periculi ingredi auderet. Sed nihil horum terruit ducem; Quin fratre præmiss

misso explorat accessus. Ille per noctem pastorio habitu speculatus omnia refert. Tum iter. Sic Fabius Maximus periculosissimum bellum sine periculo explicavit. Nam subito inconditos atque palantes aggressus est, captisque superioribus jugis, in subjectos Jovis more detonuit: Ea namque species fuit illius belli, quasi in terrigenas e cœlo, ac nubibus, tela mitterentur. Nec incruenta tamen illa victoria; nam oppressus in sinu vallis alter Consulum Decius more patrio devotum Diis Manibus obtulit caput, solennemque familiæ suæ consecrationem in victoriæ pretium redegit.

CAP. XVIII.

Bellum Tarentinum, et cum Pyrrho rege.

SEQUITUR bellum Tarentinum, unum quidem titulo et nomine, sed victoria multiplex; Hoc enim Campanos, Apulos, atque Lucanos, et caput belli, Tarentinos, id est, totam Italiam, et cum istis omnibus Pyrrhum, clarissimum Græciæ regem, una veluti ruina pariter involvit: ut eodem tempore et Italiam consummaret, et transmarinos triumphos auspicaretur. Tarentus, Lacedæmoniorum opus, Calabriæ quondam, et Apuliæ, totiusque Lucaniæ caput, tum magnitudine, et muris, portuque nobilis, tum mirabilis situ: Quippe in ipsis Adriatici maris faucibus posita, in omnes terras, Histriam, Illyricum, Epirum, Achajam, Africam, Siciliam, vela mittit. Imminet portui, ad prospectum maris positum theatrum: quod quidem causa miseræ civitati fuit omnium calamitatum. Ludos forte celebrabant, quum adremigantes littori Romanas classes vi

dent

Digitized by Google

dent: atque hoftes rati, emicant, fine difcrimine infultant, *qui enim*, *aut unde*, *Romani?* Nec fatis. Aderat fine mora querelam ferens legatio. Hanc quoque fœde per obfcœnam turpemque dictu contumeliam violant. Et hinc bellum. Sed apparatus horribilis, quum tot fimul Populi pro Tarentinis confurgerent, omnibufque vehementior Pyrrhus: qui femigræcam ex Lacedæmoniis conditoribus civitatem vindicaturus, cum totius viribus Epiri, Theffaliæ, Macedoniæ, incognitifque in id tempus Elephantis, mari, terra, viris, equis, armis, addito infuper ferarum terrore veniebat. Apud Heracleam et Campaniæ fluvium Lirim, Lævino Confule, prima pugna: quæ tam atrox fuit, ut Ferentanæ turmæ præfectus Obfidius, invectus in Regem, turbaverit, coegeritque, projectis infignibus, prælio excedere. Actum erat, nifi Elephanti, converfo in fpectaculum bello, procurriffent: quorum cum magnitudine, tum deformitate, et novo odore fimul ac ftridore conflernati equi, quum incognitas fibi belluas amplius, quam erant, fufpicarentur, fugam ftragemque late dederunt. In Apulia deinde apud Afculum melius dimicatum eft, Curio Fabricioque confulibus. Jam quippe belluarum terror exoleverat, et Cajus Minucius quartæ legionis haftatus, unius probofcide abfciffa, mori poffe belluas oftenderat. Itaque et in ipfas pila congefta funt, et in turres vibratæ faces, tota hoftium agmina ardentibus ruinis operuere: Nec ante finis cladis fuit, quam nox dirimeret, Poftremufque fugientium ipfe Rex, a fatellibus, humero faucius, in armis fuis referretur. Lucaniæ fuprema pugna fub Arufinis, quos vocant, campis; Sed tunc totam victoriam, quam datura virtus fuit, cafus dedit. Nam productis in primam aciem rurfus Elephantis, unum ex his pullum,

Digitized by Google

lum, adacti in caput teli gravis ictus avertit: qui quum per ſtragem ſuorum procurrens ſtridore quereretur, mater agnovit, et quaſi vindicaret, exiluit: tum omnia circa, quaſi hoſtilia, gravi mole permiſcuit. Ac ſic eædem feræ, quæ primam victoriam abſtulerant, ſecundam parem fecerant, tertiam ſine controverſia tradidere. Nec vero tantum armis, et in campis, ſed conſiliis quoque et domi intra Urbem cum rege Pyrrho dimicatum eſt: Quippe poſt primam victoriam Rex callidus, intellecta virtute Romana, ſtatim deſperavit armis, ſeque ad dolos contulit; Nam interemptos cremavit, captivoſque indulgenter habuit, et ſine pretio reſtituit. Miſſiſque deinde legatis in Urbem, omni modo adniſus eſt, ut fœdere facto in amicitiam reciperetur. Sed bello et pace, foris et domi, omnem in partem Romana virtus tunc ſe approbavit: nec alia magis, quam Tarentina victoria, oſtendit Populi Romani fortitudinem, Senatus ſapientiam, Ducum magnanimitatem: Qui enim illi fuerunt viri, quos ab Elephantis primo prælio obtritos accepimus? Omnium vulnera in pectore: quidam hoſtibus ſuis immortui: omnium in manibus enſes, et relictæ in vultibus minæ, et in ipſa morte ira vivebat. Quod adeo Pyrrhus miratus eſt, ut diceret: *Quam facile erat Orbis imperium occupare: aut mihi, Romanis militibus: aut me rege, Romanis!* Quæ autem eorum, qui ſuperfuerunt, in reparando exercitu feſtinatio? Quum Pyrrhus idem, *video me*, inquit, *plane Herculis ſidere procreatum, cui, quaſi ab angue Lernæo, tot cæſa hoſtium capita de ſanguine ſuo renaſcuntur.* Quis autem ille ſenatus fuit? quum, perorante Appio Cæco, pulſi cum muneribus ſuis ab Urbe Legati, interroganti Regi ſuo: quid de hoſtium ſede ſentirent? *Urbem, templum ſibi viſum: Sena-*

Digitized by Google

Senatum, Regum Confessum esse confiterentur. Qui porro ipsi Duces, vel in castris? quum medicum, venale Regis Pyrrhi caput offerentem, Curius remisit? Fabricius oblatam sibi a Rege imperii partem repudiavit? Vel in pace? quum Curius fictilia sua Samnitico præferret auro? Fabricius decem pondo argenti circa Rufinum Consularem virum, quasi luxuriam, censoria gravitate damnaret? Quis ergo miretur his moribus, hac virtute militum, victorem Populum Romanum fuisse? unoque bello Tarentino intra quadriennium, maximam partem Italiæ, fortissimas gentes, opulentissimas urbes, uberrimasque regiones in ditionem redegisse? At quid adeo fidem superet, quam si principia belli cum exitu conferantur? Victor primo prælio Pyrrhus, tota tremente Italia, Campaniam, Lirim, Fregellasque populatus, prope captam Urbem a Prænestina arce prospexit: et a vicesimo lapide, oculos trepidæ civitatis fumo ac pulvere implevit. Eodem postea bis exuto castris, bis saucio, et in Græciam suam trans mare ac terras fugato, pax et quies; et tanta de opulentissimis tot gentibus spolia, ut victoriam suam Roma non caperet. Nec enim temere alius pulcrior in Urbem aut speciosior triumphus intravit. Ante hunc diem nihil nisi pecora Volscorum, greges Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta Samnitium arma, vidisses. Tunc, si captivos aspiceres, Molossi, Thessali, Macedones, Bruttius, Apulus, atque Lucanus: Si pompam, aurum, purpura, signa, tabulæ, Tarentinæque deliciæ. Sed nihil libentius Populus Romanus aspexit, quam illas, quas ita timuerat, cum turribus suis belluas: quæ non sine sensu captivitatis summissis cervicibus, victores equos sequebantur.

CAP.

CAP. XIX.

Bellum Picens.

OMNIS mox Italia pacem habuit. Qui enim post Tarentum auderent? nisi quod ultro persequi socios hostium placuit. Domiti ergo Picentes, et caput gentis Asculum, Sempronio duce: qui, tremente inter prælium campo, Tellurem Deam, promissa æde, placavit.

CAP. XX.

Bellum Sallentinum.

SALLENTINI Picentibus additi, caputque regionis Brundusium inclyto portu, Marco Atilio duce. Et in hoc certamine, victoriæ pretium templum sibi pastoria Pales ultro poposcit.

CAP. XXI.

Bellum Volsiniense.

POSTREMI Italicorum in fidem venere Volsinii, opulentissimi Etruscorum, implorantes opem adversus servos quondam suos: qui libertatem a dominis datam, in ipsos exercebant: translataque in se Republica dominabantur. Sed hi quoque, duce Fabio Gurgite, pœnas dederunt.

Digitized by Google

CAP. XXII.

De seditionibus.

HÆC est secunda ætas Populi Romani, et quasi Adolescentia: qua maxime viruit, et quodam flore virtutis exarsit ac ferbuit. Ita, quæ inerat, quædam adhuc ex pastoribus feritas, quiddam spirabat indomitum. Inde est, quod exercitus Postumium Imperatorem, inficiantem quas promiserat prædas, facta in castris seditione lapidavit: quod sub Appio Claudio noluit vincere hostem, quum posset: quod duce Volerone, detrectantibus plerisque militiam, fracti consulis fasces: inde, quod clarissimos principes, quum adversarentur voluntati suæ, exulatione multavit: ut, Coriolanum, colere agros jubentem; nec minus ille ferociter injuriam armis vindicasset, nisi quod jam inferentem signa filium, mater Veturia lacrymis suis exarmavit: ut ipsum Camillum, quod inique, inter plebem et exercitum, divisisse Vejentem prædam videretur. Sed hic melior, obsessis in capta Urbe consenuit: et mox supplices de hoste Gallo vindicavit. Cum Senatu quoque vehementius æquo bonoque certatum est; adeo, ut, relictis sedibus, solitudinem et interitum patriæ suæ minaretur.

CAP. XXIII.

PRIMA discordia ob impotentiam fœneratorum: quibus in terga quoque serviliter sævientibus, in Sacrum montem plebs armata secessit: ægreque, nec nisi Tribunos impetrasset, Menenii Agrippæ, facundi et sapientis viri auctoritate, revocata

rovocata est. Extat orationis antiquæ satis efficax ad concordiam fabula, *qua dissedisse inter se quondam humanos* dixit *artus, quod, omnibus opere fungentibus, solus venter immunis ageret: deinde moribundos a sejunctione, rediisse in gratiam, quando sensissent, quod ejus opera redactis in sanguinem cibis irrigarentur.*

CAP. XXIV.

SECUNDAM in Urbe media Decemviratus libido conflavit. Allatas a Græcia leges, decem Principes lecti, jubente Populo, conscripserant: ordinataque erat in duodecim tabulis tota justitia: quum tamen traditos fasces Regio quodam furore retinebant. Ante ceteros Appius eo insolentiæ elatus est, ut ingenuam virginem stupro destinaret, oblitus et Lucretiæ, et Regum, et juris, quod ipse composuerat. Itaque quum oppressam judicio filiam, trahi in servitutem videret Virginius pater; nihil cunctatus, in medio foro manu sua interfecit, admotisque commilitonum signis, totam eam dominationem obsessam armis, in carcerem et catenas ab Aventino monte detraxit.

CAP. XXV.

TERTIAM seditionem excitavit matrimoniorum dignitas; ut plebes cum patriciis jungerentur: qui tumultus in monte Janiculo, duce Canulejo Tribuno plebis, exarsit.

CAP. XXVI.

QUARTAM honorum cupido, ut plebes quoque Magistratus crearentur. Fabius Ambustus duarum pater, alteram Sulpicio patricii san-

Digitized by Google

guinis dederat, alteram plebejo Stoloni, qui quodam tempore, quod uxor ejus lictoriæ virgæ sonum ignotum penatibus suis expaverat, a sorore satis insolenter irrisa, injuriam non tulit. Itaque nactus tribunatum, Honorum et Magistratuum consortium, quamvis invito, Senatui extorsit. Verum in his ipsis seditionibus Principem Populum non immerito suspexeris. Siquidem nunc Libertatem, nunc Pudicitiam, nunc Natalium dignitatem, Honorum decora et insignia vindicavit: interque hæc omnia nullius acrior custos, quam Libertatis, fuit, nullaque in pretium ejus potuit largitione corrumpi; quum ut in magno, et in dies majore Populo, interim perniciosi cives existerent. Cassium agraria lege, Mælium largitione, suspectum regiæ dominationis, præsenti morte multavit: ac de Cassio quidem supplicium pater ipsius sumpsit: hunc Quinctii Dictatoris imperio, in medio foro, Magister Equitum Servilius Ahala confodit. Manlium vero, Capitolii vindicem, quia plerosque debitorum liberaverat, altius se et incivilius efferentem, ab illa, quam defenderat, arce dejecit. Talis domi ac foris; talis pace belloque Populus Romanus, fretum illud Adolescentiæ, id est, secundam imperii ætatem habuit: in qua totam, inter Alpes fretumque, Italiam armis subegit.

LIBER

Digitized by Google

LIBER SECUNDUS.

CAP. I.

PROOEMIUM.

DOMITA subactaque Italia, Populus Romanus prope quingentesimum annum agens, quum bona fide adolevisset: si quod est robur, si qua juventa; tum ille vere robustus et juvenis, et par Orbi terrarum esse cœpit. Itaque (mirum, et incredibile dictu) qui prope quingentis annis domi luctatus est (adeo difficile fuerat dare Italiæ caput) his ducentis annis, qui sequuntur, Africam, Europam, Asiam, totum denique Orbem terrarum, bellis victorisque paragravit.

CAP. II.

Primum bellum Punicum.

IGITUR victor Italiæ Populus, quum a terra fretum usque venisset, more ignis, qui obvias populatus incendio silvas, interveniente flumine abrumpitur, paulisper substitit. Mox cum videret opulentissimam in proximo prædam, quodammodo Italiæ suæ abscissam, et quasi revulsam; adeo cupiditate ejus exarsit, ut quatenus nec mari injecta mole jungi, nec pontibus posset, armis belloque jungenda, et ad continentem suam revo-

P 3 canda

Digitized by Google

canda videretur. Sed ecce, ceu ultro ipſis viam pandentibus Fatis, nec occaſio defuit, quum de Pœnorum impotentia fœderata Siciliæ Civitas Meſſana quereretur. Affectabat autem ut Romanus, ita Pœnus Siciliam: Et eodem tempore, paribus uterque votis, ac viribus, Imperium Orbis agitabat. Igitur ſpecie quidem ſocios juvandi, re autem ſollicitante præda, quanquam territaret novitas rei, tanta in virtute fiducia eſt! ille rudis, ille paſtorius Populus, vereque terreſter, oſtendit nihil intereſſe virtutis, equis an navibus? terra an mari? dimicaretur. Appio Claudio Conſule primum fretum ingreſſus eſt, fabuloſis infame monſtris, æſtuque violentum; ſed adeo non eſt exterritus, ut illam ipſam ferventis æſtus violentiam pro munere amplecteretur: ſtatimque ac ſine mora Hieronem, Syracuſanum Regem, tanta celeritate vicit, ut ille ipſe ſe prius victum, quam hoſtem videret, fateretur. Duilio Cornelioque Conſulibus, etiam mari congredi auſus eſt, cum quidem ipſa velocitas claſſis comparatæ, victoriæ auſpicium fuit; Intra enim ſexageſimum diem, quam cæſa ſilva fuerat, centum ſexaginta navium claſſis in anchoris ſtetit: ut non arte factæ, ſed quodam munere Deorum converſæ in naves, atque mutatæ arbores viderentur. Prælii vero forma mirabilis; quum illas celeres, volucreſque hoſtium naves, hæ graves tardæque comprehenderent. Longe illis nauticæ artes detergere remos, et ludificari fuga roſtra. Injectæ enim ferreæ manus, machinæque aliæ, ante certamen multum ab hoſte deriſæ: coactique hoſtes quaſi in ſolido decernere. Victor ergo apud Liparas, merſa aut fugata hoſtium claſſe, primum illum maritimum egit triumphum: Cujus quod gaudium fuit? quum Duilius Imperator, non contentus unius diei trium-

pho,

Digitized by Google

pho, per vitam omnem, ubi a cœna rediret, prælucere funalia, præcinere sibi tibias jussit, quasi quotidie triumpharet. Præ tanta victoria leve hujus prælii damnum, alter Consulum interceptus Asina Cornelius: *qui simulato colloquio evocatus, otque ita oppressus fuit;* perfidiæ Punicæ documentum. Calatino Dictatore, fere omnia præsidia Pœnorum Agrigento, Drepanis, panormo, Eryco, Lilybæo detraxit. Trepidatum est semel circa Camerinensium saltum, sed eximia virtute Calpurnii Flammæ, Tribuni Militum, evasimus, qui lecta trecentorum manu, infestum et insessum ab hostibus tumulum occupavit, adeoque moratus hostem, dum exercitus omnis evaderet, pulcherrimo exitu, Thermopylarum et Leonidæ famam adæquavit: hoc illustrior noster, quod expeditioni tantæ supervixit, licet nihil scripserit sanguine. Lucio Cornelio Scipione, quum jam Sicilia suburbana esset Populi Romani provincia, serpente latius bello Sardiniam annexamque Corsicam transit: Ibi Olbiæ, hic Aleriæ urbis excidio incolas terruit, adeoque omneis, terra, mari, Pœnos expugnavit, ut jam victoriæ nihil nisi Africa ipsa restaret. Marco Attilio Regulo duce jam in Africam navigabat bellum: Nec deerant, qui ipso Punici maris nomine ac terrore deficerent, augente insuper Tribuno Nautio metum: in quem, nisi paruisset, securi districta, Imperator metu mortis navigandi fecit audaciam. Mox ventis, remisque properatum est: tantusque terror hostici adventus Pœnis fuit, ut apertis pæne portis Carthago caperetur. Prima belli præmium fuit civitas Clypea; prima enim a Punico littore, quasi arx et specula, procurrit. Et hæc, et trecenta amplius Castella vastata sunt. Nec cum hominibus, sed cum monstris quoque dimicatum est; quum

Digitized by Google

quum quasi in vindictam Africæ nata, miræ magnitudinis serpens, posita apud Bagradam castra vexaret. Sed omnium victor Regulus, quum terrorem nominis sui late circumtulisset; quumque magnam vim juventutis, ducesque ipsos, aut cepisset, aut haberet in vinculis; classemque ingenti præda onustam, et triumpho gravem, in Urbem præmisisset; jam ipsam, belli caput, Carthaginem urgebat obsidio, ipsisque portis inhærebat. Hic paululum circumacta fortunà est; tantum, ut plura essent Romanæ virtutis insignia: cujus fere magnitudo calamitatibus approbatur. Nam conversis ad externa auxilia hostibus; quum Xantippum illis ducem Lacedæmon misisset, a viro militiæ perissimo vincimur. Tum fœda clades, Romanisque usu incognita; Vivus in manus hostium venit fortissimus Imperator. Sed ille quidem partantæ calamitati fuit. Nam nec Punico carcere infractus est, nec legatione suscepta. Quippe diversa, quam hostes mandaverant, censuit; ne pax fieret, nec commutatio captivorum reciperetur. Sed nec illo voluntario ad hostes suos reditu, nec in ultimo sive carcere, sive crucis supplicio, deformata majestas; imo his omnibus admirabilior, quid aliud qoam victus de victoribus, atque etiam, quia Carthago non cesserat, de fortuna triumphavit? Populus autem Romanus multo acrior, infestiorque pro ultione Reguli, quam, pro victoria, fuit. Metello igitur Consule, spirantibus altius Pœnis, et reverso in Siciliam bello, apud Panormum sic hostes cecidit, ut ne amplius eam Insulam cogitarent. Argumentum ingentis victoriæ, centum circiter elephantorum captivitas; sic quoque magna præda, si gregem illum, non bello, sed venatione cepisset. Appio Claudio Consule non ab hostibus, sed a Diis ipsis supera-

tus

tus est, quorum auspicia contempserat: ibi statim classe demersa ubi ille præcipitari pullos jusserat, quod pugnare ab iis vetaretur. Marco Fabio Buteone Consule, classem hostium in Africo mari apud Ægimurum, jam in Italiam ultro navigantem, cecidit. Quantus o tunc triumphus tempestate intercidit, quum opulenta præda classis, adversis acta ventis, naufragio suo Africam et Syrtes, omnium Imperiorum, Gentium, Insularum littora, implevit! Magna clades! sed non sine aliqua Principis Populi dignitate: Intercepta tempestate victoria, et triumphus periit naufragio, et tamen, quum Punicæ prædæ omnibus promontoriis insulisque frustarentur et fluitarent, Populus Romanus et sic triumphavit. Lutatio Catulo Consule tandem bello finis impositus apud Insulas, quibus nomen Ægates: nec major alias in mari pugna, quippe commeatibus, exercitu, propugnaculis, armis, gravis hostium classis, et in ea quasi tota Carthago: quod ipsum exitio fuit. Romana classis prompta, levis, expedita, et quodam genere castrensis; ad similitudinem pugnæ equestris, sic remis, quasi habenis, agebatur; et in hos, vel in illos, mobilia rostra, speciem viventium præferebant. Itaque momento temporis laceratæ hostium rates, totum inter Siciliam Sardiniamque pelagus naufragio suo operuerunt. Tanta denique fuit illa victoria, ut de excidendis hostium mœnibus non quæreretur. Supervacuum visum est in arcem, murosque sævire, quum jam in mari esset deleta Carthago.

CAP.

Digitized by Google

CAP. III.

Bellum Ligusticum.

PERACTO Punico bello, sequuta est brevis sane, et quasi ad recipiendum spiritum, requies argumentumque pacis, et fide bona cessantium armorum. Tunc primum post Numam clausa fuit Porta Jani. Sed statim ac sine mora patuit; Quippe jam Ligures, jam insubres Galli, nec non et Illyrii lacessebant. Sic desub Alpibus, id est, desub ipsis Italiæ faucibus Gentes, Deo quodam assidue incitante, ne rubiginem ac situm scilicet arma sentirent: denique utrique quotidiani et quasi domestici hostes tirocinia militum imbuebant; nec aliter utraque gente, quam si cote quadam Populus Romanus ferrum suæ acuebat virtutis. Ligures imis Alpium jugis adhærentes, inter Varum et Macram flumen, implicitosque dumis silvestribus, major aliquando labor erat invenire, quam vincere. Tuti locis et fuga, durum atque velox genus, ex occasione magis latrocinia, quam bella faciebant. Itaque quum diu multumque eluderet Salyus, Deceates, Oxybius, Euburiates, Ingaunus tandem Fulvius latebras eorum ignibus sepsit: Bæbius in plana deduxit: Posthumius ita exarmavit, ut vix reliquerit ferrum, quo terra coleretur.

CAP.

Digitized by Google

CAP. IV.

Bellum Gallicum.

GALLIS Insubribus, et his accolis Alpium, animi ferarum, corpora plus quam humana erant: sed, quod experimento deprehensum, sicut primus impetus eis major, quam virorum est, ita sequens minor, quam feminarum; Alpina quippe corpora, humenti cælo educata, habent quiddam simile nivibus suis: mox ut caluere pugna, statim in sudorem eunt, et levi motu, quasi Sole, laxantur. Hi sæpe et alias, sed Britomare duce, *non prius soluturos se baltea, quam Capitolium ascendissent*, juraverant. Factum est; Victos enim Æmilius in Capitolio discinxit. Mox, Ariovisto duce, vovere *de nostrorum militum præda Marti suo torquem*. Intercepit Juppiter votum; Nam de torquibus eorum aureum tropæum Jovi Flaminius erexit. Viridomaro Rege *Romana arma Vulcano* promiserant. Aliorsum vota ciciderunt; Occiso enim rege Marcello, tertia post Romulum patrem, Feretrio Jovi arma suspendit.

CAP. V.

Bellum Illyricum.

ILLYRII, seu Liburni, sub extremis Alpium radicibus agunt, inter Arsiam, Titiumque flumen, longissime per totum Adriani maris littus effusi. Hi, regnante Teutana muliere, populationibus non contenti, licentiæ scelus addiderunt. Legatos quippe nostros, ob ea, quæ deliquerant, jure agentes, ne gladio quidem, sed ut victimas,

Digitized by Google

victimas, securi percutiunt: Præfectos navium igne comburunt: idque, quo indignius foret, mulier imperabat. Itaque Cnæo Centimalo duce late domantur. Strictæ in Principum colla Secures, legatorum Manibus litavere.

C A P. VI.

Bellum Punicum secundum.

POST primum Punicum bellum vix quadriennii requies, ecce alterum: minus quidem spatio (nec enim amplius quam decem et octo annos habet) sed adeo cladium atrocitate terribilius, ut, si quis conferat damna utriusque Populi, similior victo sit Populus, qui vicit. Pudebat nobilem Populum ablato mari, raptis Insulis dare tributa, quæ jubere consueverat. Quin ultionem puer Annibal ad aram patri juraverat: nec morabatur. Igitur in causam belli Saguntus deleta est, vetus Hispaniæ civitas, et opulenta, fideique erga Romanos magnum quidem, sed triste monumentum; quam in libertatem, communi fœdere exceptam, Annibal causas novorum motuum quærens, et suis, et ipsorum manibus evertit, ut Italiam sibi rupto fœdere aperiret. Summa fœderum Romanis Religio est. Itaque ad auditum sociæ civitatis obsidium, memores icti cum Pœnis quoque fœderis, non statim ad arma procurrunt, dum prius more legitimo queri malunt. Saguntini interim, jam novem mensibus fessi fame, machinis, ferro, versa denique in rabiem fide, immanem in foro excitant rogum: tum desuper se suosque, cum omnibus opibus suis, ferro et igni corrumpunt. Hujus tantæ cladis auctor Annibal poscitur. Tergiversantibus Pœnis, Dux legationis Fabius. *Quæ*, inquit,

Digitized by Google

inquit, *mora est? In hoc ego sinu bellum Pacemque porto; utrum eligitis?* Succlamantibus: *Bellum! Bellum igitur*, inquit, *Accipite:* excusso in media curia togæ gremio, non sine horrore, quasi plane sinu bellum ferret. Similis exitus belli initio fuit; nam, quasi has inferias sibi Saguntinorum ultimæ diræ in illo publico parricidio incendioque mandassent, ita Manibus eorum, vastatione Italiæ, captivitate Africæ, Ducum et Regum, qui id gessere bellum, exitio parentatum est. Igitur, ubi semel se in Hispania movit illa gravis et luctuosa Punici Belli vis atque tempestas destinatumque Romanis jam diu fulmen, Saguntino igne conflavit: statim quodam impetu rapta, medias perfregit Alpes; et in Italiam ab illis fabulosæ altitudinis nivibus, velut cœlo missa, descendit. Ac primi quidem impetus turbo inter Padum, et Ticinum, valido statim fragore detonuit. Tunc Scipione duce fusus exercitus. Saucius et ipse venisset in manus hostium Imperator, nisi protectum patrem prætextatus filius ab ipsa morte rapuisset. Hic erit Scipio, qui in exitium Africæ crescit, nomen ex malis ejus habiturus. Ticino Trebia succedit. Hic secunda belli Punici procella desæviit, Sempronio Consule. Tunc callidissimi hostes, frigidum et nivalem nacti diem, quum se ignibus prius, oleoque fovissent, (horribile dictu) homines a meridie et Sole venientes, nostra nos hieme vicerunt. Transimenius lacus, tertium fulmen Annibalis, Imperatore Flaminio. Ibi quoque ars nova Punicæ fraudis; quippe nebula lacus palustribusque virgultis tectus eques, terga subito pugnantium invasit. Nec de Diis possumus queri. Imminentem quippe temerario duci cladem prædixerant insidentia signis examina, et aquilæ prodire nolentes, et commissam aciem sequutus ingens terræ tremor: nisi illum

Digitized by Google

horrorem soli, equitum virorumque discursus, et mota vehementius arma fecerunt. Quartum, id est, pæne ultimum vulnus Imperii, Cannæ, ignobilis Apuliæ vicus, sed magnitudine cladis emersit: et quadraginta millium cæde parta nobilitas. Ibi in exitium infelicis exercitus, dux, terra, cœlum, dies, tota denique rerum natura, consensit. Siquidem non contentus simulatis transfugis Annibal, qui mox terga pugnantium ceciderunt: Insuper callidissimus imperator, patentibus in campis, observato loci ingenio, quod et Sol ibi acerrimus, et plurimus pulvis, et Eurus ab Oriente, semper quasi ad constitutum, ita instruxit aciem, ut, Romanis adversus hæc omnia adversis, quasi secundum cœlum tenens, vento, pulvere, sole pugnaret. Itaque duo maximi exercitus cæsi ad hostium satietatem, donec Annibal diceret militi suo, *Parce ferro!* Ducum effugit alter, alter occisus est: dubium, uter majore animo? Paullum puduit, Varro non desperavit. Documenta cladis, cruentus aliquandiu Aufidus: pons de cadaveribus jussu Ducis factus, in torrente Vergelli: modii duo anulorum Carthaginem missi, dignitasque Equestris taxata mensura. Dubium deinde non erit, quin ultimum illum diem habitura fuerit Roma, quintumque intra diem epulari Annibal in Capitolio potuerit, si, quod Pœnum illi dixisse Maarbalem Bomilcaris ferunt, *quemadmodum sciret vincere, sic uti victoria scisset.* Tum quidem illum, ut dici vulgo solet, aut fatum Urbis imperaturæ, aut ipsius mens mala, et aversi a Carthagine Dii, in diversum abstulerunt. Quum victoria posset uti, frui maluit, relictaque Roma, Campaniam Tarentumque peragrare: ubi mox et ipse, et exercitus, ardore languit: adeo, ut vere dictum sit, *Capuam Annibali Cannas fuisse.* Siquidem invictum Alpibus, indomitum

indomitum armis, Campaniæ (quis crederet?) Soles, et tepentes fontibus Bajæ, ſubegerunt. Interim reſpirare Romanus, et quaſi ab inferis emergere. Arma non erant, detracta ſunt templis: Deerat juventus, in ſacramentum militiæ liberata ſervitia: Egebat ærarium, opes ſuas libens Senatus in medium protulit, nec, præter quod in bullis ſinguliſque annulis erat, quicquam ſibi auri reliquere. Eques ſequutus exemplum, imitatæque equitem Tribus. Denique vix ſufficere tabulæ, vix Scribarum manus, Lævino Marcelloque Conſulibus, quum privatæ opes in publicum deferrentur. Quid autem in eligendis Magiſtratibus? quæ Centuriarum ſapientia, quum Juniores a Senioribus conſilium de creandis Conſulibus petiverunt? Quippe adverſus hoſtem totiens victorem, tam callidum, non virtute tantum; ſed ſuis etiam conſiliis pugnare oportebat. Prima redeuntis, et ut ſic dixerim, reviviſcentis Imperii ſpes Fabius fuit: qui novam de Annibale victoriam commentus eſt, *non pugnare.* Hinc illi cognomen novum, et Reipublicæ ſalutare, *Cunctator.* Hinc illud ex Populo, ut *Imperii ſcutum* vocaretur. Itaque per Samnium totum, per Falernos, Gauranoſque ſaltus ſic maceravit Annibalem, ut, qui frangi virtute non poterat, mora comminueretur. Inde Claudio Marcello duce etiam congredi auſus eſt. Cominus venit, et pepulit a Campania ſua, et obſidione Nolæ urbis excuſſit. Auſus et Sempronio Graccho duce, per Lucaniam ſequi, et premere terga cedentis: quamvis tunc (o pudor!) manu ſervili pugnaret. *Nam hucuſque tot mala compulerant; Sed libertate donata fecit de ſervis Romanos.* O horribilem in tot adverſis fiduciam! O ſingularem animum ac ſpiritum Populi Romani! Tam arctis Afflictiſque rebus, quum de Italia ſua dubitaret,

Digitized by Google

ausus est tamen in diversa respicere: quumque hostis in jugulo Reipublicæ per Campaniam Apuliamque volitaret, mediamque jam de Italia Africam faceret, eodem tempore et hunc sustinebat, et in Siciliam, Sardiniam, Hispaniam, divisa per Terrarem Orbem arma mittebat. Sicilia mandata Marcello. Nec diu restitit; Tota enim insula in una urbe superata est. Grande illud, et, ante id tempus, invictum caput Syracusæ, quamvis Archimedis ingenio defenderentur, aliquando cesserunt. Longe illi triplex Murus, totidemque Arces, Portus ille marmoreus, et Fons celebratus Arethusæ, nisi quod hactenus profuere, ut pulchritudini victæ urbis parceretur. Sardiniam Gracchus arripuit. Nihil illa gentis feritas, insanorumque (nam sic vocantur) immanitas montium profuere. Sævitum in urbes, urbemque urbium Caralim: ut gens contumax, vilisque morti, saltem desiderio patrii soli domaretur. In Hispaniam missi Cnæus et Publius Scipiones, pæne totam Pœnis eripuerant; sed insidiis Punicæ fraudis oppressi rursus amiserunt: magnis quidem illi præliis, quum Punicas opes cecidissent. Sed Punicæ insidiæ alterum ferro, castra metantem: alterum, quum evasisset in turrim, cinctum facibus oppresserunt. Igitur, in ultionem patris ac patrui, missus cum exercitu Scipio, cui tam grande de Africa nomen Fata decreverant, bellatricem illam, illam viris armisque nobilem Hispaniam, illam seminarium hostilis exercitus, illam Annibalis eruditricem (incredibile dictu!) totam, a Pyrenæis montibus in Herculis Columnas, et Oceanum, recuperavit: Nescias citius, an felicius? Quam velociter, quatuor anni fatentur: Quam feliciter, vel una civitas probat; eodem quippe, quo obsessa die, capta est: omenque Africanæ victoriæ fuit, tam facile victa

Digitized by Google

victa Hispana Carthago. Certum est tamen, ad profligandam provinciam maxime profecisse singularem Ducis sanctitatem: quippe qui captivos pueros puellasque præcipue pulcritudinis Barbaris restituerit, ne in conspectum quidem suum passus adduci, ne quid de virginitatis integritate delibasse vel oculis videretur. Hæc inter diversa terrarum Populus Romanus: nec ideo tamen Italiæ visceribus inhærentem summovere poterat Annibalem. Pleraque ad hostem defecerant; et Dux accerrimus, contra Romanos, Italicis quoque viribus utebatur. Jam tamen eum plerisque oppidis et regionibus excusseramus. Tarentus ad nos redierat: jam et Capua, sedes, et domus, et patria altera Annibalis, tenebatur: cujus amissio tantum Pœno Duci dolorem dedit, ut ille totis viribus Romam converteretur. O Populum dignum Orbis Imperio! dignum favore, et admiratione Hominum ac Deorum! Compulsus ad ultimos metus, ab incepto non destitit: et de sua Urbe sollicitus, Capuam tamen non omisit; sed parte exercitus sub Appio Consule relicta, parte Flaccum in urbem sequuta, absens simul, præsensque pugnabat. Quid ergo miramur, moventi castra a tertio lapide Annibali, iterum ipsos Deos, (Deos, inquam, nec fateri pudebit) restitisse? Tanta enim ad singulos illius motus vis imbrium effusa, tanta ventorum violentia coorta est, ut divinitus hostem summoveri, nec cœlo, sed ab Urbis ipsius mœnibus, et Capitolio, ferri videretur. Itaque fugit, et cessit, et in ultimum se Italiæ recepit sinum, quum Urbem tantum non adoratam reliquisset. Parva res dictu, sed ad magnanimitatem Populi Romani probandam satis efficax: quod illis ipsis, quibus obsidebatur, diebus ager, quem Annibal castris insederat, venalis Romæ fuit, hastæque subjectus

Digitized by Google

invenit emptorem. Voluit Annibal contra fiduciam imitari, subjecitque argentarias Urbis tabernas: nec sector inventus est, ut scias etiam præsagia satis fuisse. Nihil actum erat tanta virtute, tanto favore Deorum; Siquidem Asdrubal, frater Annibalis, cum exercitu novo, novis viribus, nova belli mole veniebat. Actum erat procul dubio, si vir ille se cum fratre junxisset. Sed hunc quoque castrametantem Claudius Nero cum Livio Salinatore debellat. Nero in ultimo Italiæ angulo summovebat Annibalem. Livius in diversissimam partem, id est in ipsas nascentis Italiæ fauces signa converterat. Tanto, id est, omni, qua longissima Italia, solo interjacente, quo consilio, qua celeritate, Consules castra conjunxerint, inopinanterque hostem collatis signis compresserint, neque id fieri Annibal senserit, difficile dictu est. Certe Annibal, re cognita, quum projectum fratris caput ad sua castra vidisset, *Agnosco*, inquit *infelicitatem Carthaginis*. Hæc fuit illius viri, non sine præsagio quodam fati imminentis, prima confessio. Jam certum erat, Annibalem, etiam ipsius confessione, posse vinci: Sed tot rerum prosperarum fiducia plenus Populus Romanus magni æstimabat, asperrimum hostem in sua Africa debellare. Duce igitur Scipione, in ipsam Africam tota mole conversus, imitari cœpit Annibalem, et Italiæ suæ clades in Africam vindicare. Quas ille (dii boni!) Asdrubalis copias, quos Syphacis exercitus fudit? Quæ, quantaque utriusque castra facibus illatis una nocte delevit? denique jam non a tertio lapide, sed ipsas Carthaginis Portas obsidio quatiebat: sic factum est, ut inhærentem, atque incumbentem Italiæ, extorqueret Annibalem. Non fuit major sub imperio Romano dies, quam ille, quum duo omnium et antea et postea Ducum maximi, Ille

Italiæ,

Digitized by Google

Italiæ, Hic Hispaniæ victor, collatis cominus signis direxere aciem. Sed et colloquium fuit inter ipsos de legibus pacis. Steterunt diu mutua admiratione defixi. Ubi de pace non convenit, signa cecinere. Constat utriusque confessione *nec melius instrui aciem, nec acrius potuisse pugnari.* Hoc Scipio de Annibalis, Annibal de Scipionis exercitu prædicaverunt. Sed tamen Annibal cessit, præmiumque victoriæ Africa fuit, et sequutus Africam statim Terrarum Orbis.

CAP. VII.

Bellum Macedonicum primum.

POST Carthaginem vinci neminem puduit. Sequutæ sunt statim Africam gentes: Macedonia Graciæ, Syria, cæteraque omnia, quodam quasi æstu et torrente fortunæ. Sed primi omniumMacedones, affectator quondam Imperii populus. Itaque quamvis tunc Philippus regno præsideret, Romani tamen dimicare sibi cum Rege Alexandro videbantur. Macedonicum bellum nomine amplius, quam spectatione gentis fuit. Causa cœpit a fœdere Philippi, quo Rex jam pridem dominantem in Italia Annibalem sibi sociaverat. Postea crevit, implorantibus Athenis auxilium contra Regis injurias, quum ille ultra jus victoriæ, in templa, aras, et sepulcra ipsa sæviret. Placuit Senatui opem tantis ferre supplicibus; Quippe jam gentium Reges, Duces, Populi, Nationes, præsidia sibi ab hac Urbe petebant. Primo igitur, Lævino Consule, Populus Romanus Jonium mare ingressus, tota Græciæ littora veluti triumphanti classe peragravit; Spolia quippe Siciliæ, Sardiniæ, Hispaniæ, Africæ præferebat, et manifestam victoriam

victoriam nata in Prætoriæ puppe laurus pollicebatur. Aderat sponte in auxilium Attalus, rex Pergamenorum: aderant Rhodii, nauticus populus; *Nam Rhodus opinatissima Insula, et totius Asiæ Insularum metropolis, cum pene omnibus Cycladibus arma pertimescens, Romano jamdudum se fœderatam Populo, se illi conjunxerat et navali bello solatia condonabat:* quibus a mari, Consul a terris omnia equis, virisque, quatiebat. Bis victus Rex, bis fugatus, bis exutus castris: quum tamen nihil terribilius Macedonibus fuit ipso vulnerum aspectu, quæ non spiculis, non sagittis, nec ullo Græculo ferro; sed ingentibus pilis, nec minoribus adacta gladiis, ultra mortem patebant. Enimvero Flaminio duce invios antea Chaonum montes, Aoumque amnem per abrupta vadentem, id est ipsa Macedoniæ claustra penetravimus Introiisse, victoria fuit; Nam nunquam postea ausus congredi Rex, ad tumulos, quos Cynoscephalas vocant, uno, ac ne hoc quidem justo, prælio opprimitur. Et illi quidem Consul pacem dedit, regnumque concessit. Mox, ne quid esset hostile, Thebas, et Eubœam, et grassantem sub Nabide suo Lacedæmoniam, compescuit. Græciæ vero veterem statum reddidit, ut legibus viveret suis, et avita libertate frueretur. Quæ gaudia? quæ vociferationes fuerunt, quum hoc forte, Nemeæ in theatro, quinquennalibus ludis, a præcone caneretur? Quo certavere plausu? Quid florum in consulem profuderunt? Et iterum, iterumque præconem repetere illam vocem jubebant, qua libertas Achaiæ pronuntiabatur: nec aliter illa Consulari sententia, quam modulatissimo aliquo tibiarum, aut fidium cantu, fruebantur.

Digitized by Google

CAP. VIII.

Bellum Syriacum regis Antiochi.

MACEDONIAM ſtatim Syria, et regem Philippum Antiochus excepit, quodam caſu, quaſi induſtria, ſic adgubernante fortuna: ut quemadmodum ab Africa in Europam, ſic ab Europa in Aſiam, ultro ſe ſuggerentibus cauſis, Imperium procederet, et cum Terrarum Orbis ſitu, ipſe ordo victoriarum navigaret. Non aliud formidoloſius fama bellum fuit, quippe quum Perſas et Orientem, Xerxem atque Darium cogitarent; quando perfoſſi invii montes: quando velis opertum mare nunciaretur. Ad hoc cœleſtes minæ territabant, quum humore continuo Cumanus Apollo ſudaret. Sed hic faventis Aſiæ ſuæ Numinis timor erat. Nec ſane viris, opibus, armis, quicquam copioſius Syria; Sed in manus tam ignavi Regis inciderat, ut nihil fuerit in Antiocho ſpecioſius, quam quod a Romanis victus eſt. Impulere Regem in id bellum, illinc Thoas Ætoliæ Princeps, inhonoratam apud Romanos querens adverſus Macedones militiæ ſuæ ſocietatem: hinc Annibal, qui in Africa victus, profugus, et pacis impatiens, hoſtem Populo Romano toto Orbe quærebat. Et quod illud fuiſſet periculum, ſi ſe conſiliis ejus Rex tradidiſſet? id eſt, ſi Aſiæ viribus uſus fuiſſet miſer Annibal? Sed rex ſuis opibus, et nomine Regio fretus, ſatis habuit bellum movere. Europa jam, dubio procul, jure ad Romanos pertinebat. Hic Lyſimachiam urbem, in littore Thracio poſitam a majoribus ſuis, Antiochus ut hæreditario jure repoſcebat. Hoc velut ſidere, Aſiatici belli mota tem-

Digitized by Google

peſtas. Sed maximus Regum, contentus fortiter indixiſſe bellum, quum ingenti ſtrepitu ac tumultu moviſſet ex Aſia, occupatis ſtatim Inſulis, Græciæque littoribus, otia et luxus tanquam victor agitabat. Eubœam inſulam, continenti adhærentem, tenui freto reciprocantibus aquis Euripus abſcidit. Hic ille poſitis aureis ſericiſque tentoriis, ſub ipſo freti murmure, quum inter fluenta tibiis fidibuſque concineret, collatis undique, quamvis per hiemem, roſis, ne non aliquo Dux genere videretur, virginum puerorumque delectus habebat. Talem ergo Regem, jam ſua luxuria debellatum, Populus Romanus, Acilio Glabrione Conſule, in Inſula aggreſſus, ipſo ſtatim adventus ſui nuntio coegit ab Inſula fugere. Tum præcipitem apud Thermopylas aſſequutus, locum trecentorum Laconum ſpecioſa cæde memorandum, ne ibi quidem fiducia loci reſiſtentem, mari ac terra cedere coegit. Statim et e veſtigio itur in Aſiam. Claſſis Regia Polyxenidæ Annibalique commiſſa; nam Rex prælium nec ſpectare poterat. Igitur duce Æmilio Regillo, adremigantibus Rhodiis, tota laceratur. Ne ſibi placeant Athenæ! In Antiocho vicimus Xerxem: in Æmilio Themiſtoclem æquavimus: Epheſo Salamina penſavimus. Tum Conſule Scipione, cui frater, ille modo victor Carthaginis, Africanus, voluntaria legatione aderat, debellari Regem placet. Et jam toto ceſſerat mari: Sed nos imus ulterius. Mæandrum ad amnem, montemque Sipylum, caſtra ponuntur. Hic Rex, (incredibile dictu, quibus auxiliis, quibus copiis?) conſederat. Trecenta millia peditum: Equitum, falcatorumque curruum, non minor numerus. Elephantis ad hoc immenſæ magnitudinis, auro, purpura, argento, et ſuo ebore fulgentibus, aciem

utrinque

Digitized by Google

utrinque vallaverat. Sed hæc omnia præpedita magnitudine sua. Ad hoc imber, qui subito superfusus, mira felicitate Persicos arcus corruperat. Primum trepidatio: mox fuga: dehinc triumphus fuerunt. Victo, et supplici, pacem atque partem regni dari placuit, eo libentius, quod tam facile cessisset.

CAP. IX.

Bellum Ætolicum.

SYRIATICO bello successit, ut debebat, Ætolicum; Victo quippe Antiocho, Romanus faces Asiatici belli persequebatur. Ergo Fulvio Nobiliori mandata ultio est. Hic protinus caput gentis Ambraciam, Regiam Pyrrhi, machinis quatit. Sequuta deditio est. Aderant Ætolorum precibus Attici, Rhodii: et memineramus auxilii; sic placuit ignoscere. Serpsit tamen latius in proximos bellum, omnisque late Cephalenia, Zacynthos, et quicquid insularum in eo mari inter Ceraunios montes jugumque Maleum, Ætolici belli accessio fuerunt.

CAP. X.

Bellum Histricum.

HISTRI sequuntur Ætolos: quippe bellantes eos nuper adjuverant. Initia pugnæ prospera hosti fuerunt: eademque exitii causa. Nam quum Cnæi Manlii castra cepissent, opimæque prædæ incubarent, epulantes, ac ludibundos plerosque, ac ubi essent, præ poculis nescientes, Appius Pulcher invadit. Sic cum sanguine et spiritu

Digitized by Google

ſpiritu male partam revomuere victoriam. Ipſe Rex Apulo, equo impoſitus, quum ſubinde crapula, et capitis jactati fervore, lapſaret, captum ſeſe vix, et ægre, poſtquam experrectus eſt, didicit.

CAP. XI.

Bellum Gallogræcum.

GALLOGRÆCIAM quoque Syriatici belli ruina convolvit. Fuerint inter auxilia Regis Antiochi: an fuiſſe, ac cupidus triumphi Manlius eos viſos ſimulaverit, dubium eſt. Certe negatus eſt Victori triumphus, quia cauſam belli non approbavit Senatus. Cæterum gens Gllaogræcorum, ſicut ipſum nomen indicio eſt, mixtæ, et adulteratæ reliquiæ Gallorum, qui Brenno duce vaſtaverant Græciam, mox Orientem ſequuti, in media Aſiæ parte ſederunt. Itaque ut frugum ſemina mutato ſolo degenerant; ſic illa genuina feritas eorum, Aſiatica amœnitate mollita eſt. Duobus itaque præliis fuſi fugatique ſunt: quamvis ſub adventu hoſtis relictis ſedibus, in altiſſimos ſe montes recepiſſent. Toloſtobogi Olympum, Tectoſagi Magabam inſederant. Utrique fundis ſagittiſque adacti, in perpetuam ſe pacem dediderunt. Sed alligati miraculo quodam fuere, quum catenas morſibus et ore tentaſſent: quum offocandas invicem fauces præbuiſſent. Nam Ortiagontis Regis uxor, a Centurione ſtuprum paſſa, memorabili exemplo cuſtodiam evaſit, revulſumque militis caput ad maritum ſuum retulit.

CAP.

Digitized by Google

CAP. XII.

Bellum Macedonicum secundum.

DUM aliæ aliæque gentes, Syriatici belli sequuntur ruinam, Macedonia se rursus erexit. Fortissimum populum memoria et recordatio suæ nobilitatis agitabat: Et successerat Philippo filius Perses, qui semel in perpetuum victam esse Macedoniam, non putabat ex gentis dignitate. Multo vehementius sub hoc Macedones, quam sub patre, consurgunt. Quippe Thraces in vires suas traxerant: atque ita industriam Macedonum, viribus Thracum: ferociam Thracum, disciplina Macedonum, temperaverunt. Accessit his consilium Ducis, qui situm regionum suarum summo speculatus Hæmo, positis per abrupta castris, ita Macedoniam suam armis ferroque vallaverat, ut non reliquisse aditum, nisi cœlo venturis hostibus videretur. Tamen Marcio Philippo Consule eam Provinciam ingressus Populus Romanus, exploratis diligenter accessibus, propter Ascurida paludem, per aversos deviosque tumulos, illà, quæ volucribus quoque videbantur inaccessa, Regem securum, et nihil tale metuentem, subita belli irruptione terruit. Cujus tanta trepidatio fuit, ut pecuniam omnem in mare jusserit mergi, ne periret: classem cremari, ne intenderetur. Paullo Consule, quum majora et crebiora essent imposita præsidia, per alias vias Macedonia deprensa est: Summa quidem arte et industria ducis, cum alia minatus, alia irrepsisset. Cujus adventus ipse adeo terribilis Regi fuit, ut interesse non auderet, sed gerenda ducibus bella mandaverit. Absens ergo victus, fugit in Maria, Insulamque Samothracen,

thracen, fretus celebri religione, quasi templa et aræ possent defendere, quem nec montes sui, nec arma potuissent. Nemo Regum diutius amissæ fortunæ conscientiam retinuit. Supplex quum scriberet ad Imperatorem ab illo, quo confugerat, templo, nomenque notaret suum, Regem addidit. Sed nec reverentior captæ Majestatis alius Paullo fuit. Quum in conspectum venisset hostis, in tentorium recepit, et conviviis adhibuit, liberosque admonuit suos, ut fortunam, cui tantum liceret, revererentur. Inter pulcerrimos hunc quoque Populus Romanus de Macedonia duxit, atque vidit, triumphum: quippe cujus spectaculo triduum impleverit. Primus dies signa, tabulasque: sequens arma, pecuniasque, transvexit: tertius captivos, ipsumque Regem, attonitum adhuc, ac tanquam subito malo stupentem. Sed multo prius gaudium victoriæ Populus Romanus, quam Epistolis victoris, perceperat; quippe eodem die, quo victus est Perses in Macedonia, Romæ cognitum est. Duo juvenes candidis equis, apud Juturnæ Lacum, pulverem et cruorem abluebant. Hi nuntiavere. Castorem et Pollucem fuisse, creditum vulgo, quod gemini fuissent: interfuisse bello, quod sanguine maderent: a Macedonia venire, quod adhuc anhelarent.

CAP. XIII.

Bellum Illyricum.

MACEDONICI belli contagio traxit Illyricos. Ipsi quidem, ut Romanum a tergo distringerent, a Perse Rege conducti pecunia, militavere. Sine mora ab Anicio Prætore subiguntur. Scodram caput Gentis delegisse sufficit. Statim sequuta

ſequuta deditio eſt. Denique hoc bellum ante finitum eſt, quam geri Romæ nunciaretur.

CAP. XIV.

Bellum Macedonicum tertium.

QUODAM fato, quaſi ita conveniſſet inter Pœnos et Macedonas, ut tertio quoque vincerentur, eodem tempore utrique arma moverunt; ſed prior jugum excutit Macedo, aliquanto, quam ante, gravior, dum contemnitur. Cauſa belli prope erubeſcenda; Quippe regnum pariter et bellum vir ultimæ ſortis Andriſcus invaſerat, dubium an ſervus? mercenarius certe; ſed quia vulgo ex ſimilitudine Philippi, *Pſeudophilippus* vocabatur, Regiam formam, Regium nomen, animo quoque regio implevit. Igitur dum hæc ipſa contemnit Populus Romanus, Juventio Prætore contentus, virum non Macedonicis modo, ſed Thraciæ quoque auxiliis ingentibus validum, temere tentavit, invictuſque a veris Regibus, ab illo imaginario et ſcenico Rege ſuperatur; Sed, Conſule Metello, amiſſum cum legione Prætorem, pleniſſime ultus eſt. Nam et Macedoniam ſervitute multavit: et ducem belli deditum ab eo, ad quem confugerat, Thraciæ Regulo, in Urbem in catenis reduxit; hoc quoque illi in malis indulgente fortuna, ut de eo Populus Romanus, quaſi de vero Rege, triumpharet.

Digitized by Google

CAP. XV.

Bellum Punicum tertium.

TERTIUM cum Africa bellum, et tempore exiguum, (nam quadriennio peractum eſt: et in comparatione priorum, minimum labore; non enim tam cum viris, quam cum ipſa urbe pugnatum eſt: Sed plane maximum eventu; quippe eo tandem Carthago finita eſt. Atque ſi quis trium temporum momenta conſideret, primo commiſſum bellum, profligatum ſecundo, tertio vero confectum eſt. Sed hujus cauſa belli, quod contra fœderis legem, adverſus Numidas quidem ſemel paraſſet claſſem et exercitum, frequens autem Maſiniſſæ fines territaret: Et huic bono ſocioque Regi favebatur. Quum bellum ſederet, de belli fine tractatum eſt. Cato inexpiabili odio, delendam eſſe Carthaginem, et quum de alio conſuleretur, pronuntiabat: Scipio Naſica ſervandam, ne metu ablato æmulæ, luxuriari felicitas Urbis inciperet. Medium Senatus elegit, ut urbs tantum loco moveretur; Nihil enim ſpecioſius videbatur, quam eſſe Carthaginem, quæ non timeretur. Igitur Manilio Cenſorinoque Conſulibus, Populus Romanus aggreſſus Carthaginem, ſpe pacis ingeſta, traditam a volentibus claſſem, ſub ipſo ore urbis, incendit. Tum evocatis Principibus, *ſi ſalvi eſſe vellent, ut migrarent finibus*, imperatum: Quod pro rei atrocitate adeo movit iras, ut extrema mallent. Comploratum igitur publice ſtatim, et pari voce clamatum eſt, *ad arma!* ſeditque ſententia, quoquo modo rebellandum: non quia ſpes ulla jam ſupereſſet; ſed quia patriam ſuam mallent hoſtium, quam ſuis manibus everti.

Qui

Digitized by Google

Qui rebellantium fuerit furor, vel hinc intelligi poteſt, quod in uſum novæ claſſis tecta domuſque reſciderunt, in armorum officinis aurum et argentum pro ære ferroque conflatum eſt, in tormentorum vincula matronæ crines ſuos contulerunt. Manilio deinde Conſule, terra marique fervebat obſidio: Operis portus nudatur: et primus, et ſequens, jam et tertius murus; quum tamen Byrſa, quod nomen Arci fuit, quaſi altera Civitas, reſiſtebat. Quamvis profligato urbis excidio, tamen fatale Africæ nomen Scipionum videbatur. Igitur in alium Scipionem converſa Reſpublica, finem belli repoſcebat. Hunc Paullo Macedonico procreatum, Africani illius magni Filius in decus gentis aſſumpſerat, hoc ſcilicet fato, ut, quam urbem concuſſerat Avus, Nepos ejus everteret. Sed, quomodo maxime mortiferi eſſe morſus ſolent morientium beſtiarum; Sic plus negotii fuit cum ſemiruta Carthagine, quam integra. Compulſis in unam arcem hoſtibus, Portum quoque mari Romanus obſederat. Illi alterum ſibi portum, ab alia urbis parte, foderunt. Nec ut fugerent; ſed quia nemo illos nec evadere poſſe credebat. Inde quaſi enata ſubito claſſis erupit: quum interim jam diebus, jam noctibus, nova aliqua moles, nova machina, nova perditorum hominum manus, quaſi ex obruto incendio ſubita de cineribus flamma, prodibat. Deploratis noviſſime rebus, quadraginta ſe millia virorum dediderunt, quodque minus credas, duce Aſdrubale. Quanto fortius femina, et uxor Ducis? quæ comprehenſis duobus liberis, a culmine ſe domus in medium miſit incendium, imitata Reginam, quæ Carthaginem condidit. Quanta urbs deleta ſit, ut de cæteris taceam, vel ignium mora probari poteſt; Quippe per continuos decem et ſeptem dies

vix potuit incendium extingui, quod domibus ac templis suis sponte hostes immiserant: ut, quatenus urbs eripi Romanis non poterat, triumphus arderet.

CAP. XVI.

Bellum Achaicum.

QUASI seculum illud eversionibus Urbium curreret; ita Carthaginis ruinam statim Corinthus excepit, Achaiæ caput, Græciæ decus, inter duo maria, Jonium et Ægæum, quasi spectaculo exposita. Hæc, o facinus indignum! ante oppressa est, quam in numerum certorum hostium referretur. Critolaus causa belli, qui libertate a Romanis data adversus ipsos usus est, Legatosque Romanos, dubium an est manu? certe oratione, violavit. Igitur Metello, ordinanti cum maxime Macedoniam, Mandata est ultio: Et hinc Achaicum bellum. Ac primum Critolai manum Metellus Consul, per patentes Elidis campos, toto cecidit Alpheo. Et uno prælio peractum erat bellum. Jam et urbem ipsam terrebat obsidio; Sed, o fata rerum! Quum Metellus dimicasset, ad victoriam Mummius venit. Hic alterius Ducis Diæi late exercitum sub ipsis Isthmi faucibus fudit, geminosque portus sanguine infecit. Tum ab incolis deserta civitas, direpta primum, deinde tuba præcinente, deleta est. Quid Signorum, quid Vestium, quidve Tabularum raptum incensum, atque projectum est! Quantas opes et abstulerit, et cremaverit, hinc scias, quod, quicquid Corinthii æris toto orbe laudatur, incendio superfuisse comperimus; Nam et æris notam pretiosiorem ipsa opulentissimæ Urbis fecit injuria: quia

quia incendio permixtis plurimis statuis atque simulacris, æris auri argentique venæ in commune fluxere.

CAP. XVII.

Res in Hispania gestæ.

UT Carthaginem Corinthus, ita Corinthum Numantia sequuta est: Nec denique toto orbe quicquam intactum armis, post illa duo clarissimarum urbium excidia. Late, atque passim: nec per vices, sed simul pariter, quasi unum undique bellum fuit. Prorsus ut illæ urbes, quasi agitantibus ventis, diffudisse quædam belli incendia toto orbe viderentur. Hispaniæ nunquam animus fuit adversus nos universæ consurgere: nunquam conferre vires suas libuit, neque aut imperium experiri, aut libertatem tueri suam publice. Alioquin ita undique mari, Pyrenæoque, vallata est, ut ingenio situs nec adiri quidem potuerit. Sed ante a Romanis obsessa est, quam se ipsa congnosceret. Sola omnium provinciarum, vires suas, postquam victa est, intellexit. In hac prope ducentos per annos dimicatum est, a primis Scipionibus in Cæsarem Augustum: non continue, nec cohærenter; sed prout caussæ lacessierant: nec cum Hispanis initio, sed cum Pœnis in Hispania. Inde contagio, et series, causæque bellorum. Prima per Pyrenæum jugum signa Romana Publius et Cnæus Scipiones intulerunt, præliisque ingentibus Annonem, et Asdrubalem, fratrem Annibalis, ceciderunt: Raptaque erat impetu Hispania, nisi fortissimi viri, in ipsa sua victoria oppressi Punica fraude, cecidissent, terra marique victores. Igitur quasi novam integramque provinciam ultor patris et patrui Scipio, ille mox

mox Africanus, invasit: isque statim capta Carthagine, et aliis urbibus, non contentus Pœnos expulisse, stipendiariam nobis Provinciam fecit: omnia citra ultraque Iberum subjecit imperio: primusque Romanorum ducum, victor ad Gades et Oceani ora pervenit. *Plus est provinciam retinere, quam facere:* Itaque per partes jam huc, jam illuc missi duces, qui ferocissimas, et ad id temporis liberas gentes, impatientes jugi, multo labore, nec incruentis certaminibus, servire docuerunt. Cato ille Censorius Celtiberos, id est robur Hispaniæ, aliquot prælijs fregit. Gracchus, pater ille Gracchorum, eosdem centum et quinquaginta urbium eversione multavit. Metellus ille, cui ex Macedonia cognomen, meruit et Celtibericus fieri, quum et Contrebiam memorabili cepisset exemplo, et Segobrigæ majori gloria pepercisset. Lucullus Turdulos, atque Vaccæos, de quibus Scipio, ille posterior, singulari certamine, quum R. Exercitus fuisset provocatus, opima retulerat. Decimus Brutus aliquanto latius, Celticos, Lusitanosque, et omneis Gallæciæ Populos, formidatumque militibus flumen Oblivionis: peragratoque victor Oceani litore, non prius signa convertit, quam cadentem in maria Solem, obrutumque aquis ignem, non sine quodam sacrilegii metu et horrore, deprehendit. Sed tota certaminum moles cum Lusitanis fuit, et Numantinis: Nec immerito; Quippe solis gentium Hispaniæ, duces contigerunt. Fuisset et cum omnibus Celtiberis, nisi dux illius motus, initio belli, oppressus esset, summus vir astu et audacia, si res cessisset, Solondicus, qui hastam argenteam quatiens velut cœlo missam, vaticinanti similis, omnium in se mentes converterat; Sed quum pari temeritate sub nocte castra Consulis adiisset, juxta tentorium

torium ipsius pilo vigilis exceptus est. Ceterum Lusitanos Viriathus erexit, vir calliditatis acerrimæ: qui ex venatore latro: ex latrone subito Dux atque Imperator: et, si fortuna cecidisset, Hispaniæ Romulus, non contentus libertatem suorum defendere, per quatuordecim annos omnia citra ultraque Iberum et Tagum, igni ferroque populatus, castra etiam Prætorum et Præsidum aggressus, Claudium Unimanum pæne ad internecionem exercitus cecidit, et insignia trabeis, et fascibus nostris, quæ ceperat, in montibus suis trophæa fixit. Tandem eum Fabius Maximus Consul oppresserat; Sed a successore Cæpione Servilio violata victoria est: Quippe qui conficiendæ rei cupidus, fractum ducem, et extrema deditionis agitantem, per fraudem, et insidias, et domesticos percussores, aggressus, hanc hosti gloriam dedit, ut videretur aliter vinci non potuisse.

CAP. XVIII.

Bellum Numantinum.

NUMANTIA, quantum Carthaginis, Capuæ, Corinthi opibus inferior; ita virtutis nomine, et honore par omnibus, summumque, si viros æstimes, Hispaniæ decus: Quippe quæ sine muro, sine turribus, modice edito in tumulo apud flumen sublata, quatuor millibus Celtiberorum, quadraginta millium exercitum, per annos quatuordecim sola sustinuit: Nec sustinuit modo, sed sævius aliquanto perculit, pudendisque vulneribus affecit. Novissime, quum invictam esse constaret, opus quoque eo fuit, qui Carthaginem everterat. Non temere, si fateri licet, ullius causa

belli

Digitized by Google

belli injustior. Segidenses, socios et consanguineos, Romanorum manibus elapsos, exceperant. Habita pro eis deprecatio nihil valuit. Quum se ab omni bellorum contagione removerent, in legitimi fœderis pretium jussi *arma deponere*. Hoc sic a barbaris acceptum, quasi manus abscinderentur. Itaque statim Megaravicto fortissimo duce, ad arma conversi, Pompejum prælio aggressi, fœdus tamen maluerunt, quum debellare potuissent. Hostilium deinde Mancinum. Hunc quoque assiduis cædibus ita subegerunt, ut ne oculos quidem, aut vocem, Numantini viri quisquam sustineret. Tamen cum hoc quoque fœdus maluere; contenti armorum manubiis, quum ad internecionem sævire potuissent. Sed non minus Numantini, quam Caudini illius fœderis, flagrans ignominia ac pudore Populus Romanus, dedecus quidem præsentis flagitii deditione Mancini expiavit. Cæterum duce Scipione, Carthaginis incendiis ad excidia urbium imbuto, tandem etiam in ultionem excanduit. Sed tunc acrius in castris, quam in campo: nostro cum milite, quam cum Numantino, præliandum fuit. Quippe assiduis, et injustis, et servilibus maxime operibus attriti, ferre plenius vallum, qui arma nescirent: luto inquinari, qui sanguine nollent, jubebantur. Ad hæc scorta, calones, sarcinæ, nisi ad usum necessariæ, amputantur. Tanti esse exercitum, quanti Imperatorem, vere proditum est. Sic redacto in disciplinam milite, commissa acies: quodque nemo visurum se unquam speraverat, factum est, ut fugientes Numantinos quisquam videret. Dedere etiam sese volebant, si toleranda viris imperarentur; Sed quum Scipio veram vellet, et sine exceptione victoriam, eo necessitatum compulsi, ut destinata morte in prælium ruerent, quum se prius epulis,

quasi

quasi inferiis, implevissent carnis semicrudæ, et celiæ. Sic vocant indigenæ ex frumento potionem. Intellectum ab Imperatore consilium. Itaque non est permissa pugna morituris. Quum fossa, atque lorica, quatuorque castris circumdatos, fames premeret; ab Duce orant prælium, ut tanquam viros occideret; Et ubi non impetrabant, placuit eruptio. Sic conserta manu plurimi occisi: et quum urgeret fames, aliquantisper inde vixere. Novissime consilium fugæ sedit; Sed hoc quoque, ruptis equorum cingulis, uxores ademere, summo scelere, per amorem. Itaque deplorato exitu, in ultimam rabiem furoremque conversi, postremo mori hoc genere destinarunt. Duces suos, seque, patriamque, ferro et veneno, subjectoque undique igne peremerunt. Macte esse fortissimam, et, meo judicio, beatissimam in ipsis malis civitatem! Asseruit cum fide socios: Populum Orbis terrarum viribus fultum, sua manu, ætate tam longa sustinuit: Novissime maximo duce oppressa civitas, nullum de se gaudium hosti reliquit; Unus enim vir Numantinus non fuit, qui in catenis duceretur. Præda, ut de pauperibus, nulla: arma ipsi cremaverant. Triumphus fuit tantum de nomine.

CAP. XIX.

HACTENUS Populus Romanus pulcer, egregius, pius, sanctus, atque magnificus: Reliqua seculi, ut grandia æque, ita vel magis turbida et fœda, crescentibus, cum ipsa magnitudine Imperii, vitiis: adeo ut, si quis hanc tertiam ejus ætatem transmarinam, quam ducentorum annorum fecimus, dividat; centum hos priores, quibus Africam, Macedoniam, Siciliam, Hispaniam domuit, *aureos* (sicut Poetæ canunt) jure merito

quo

que fateatur: centum ſequentes, *ferreos* plane et cruentos, et ſi quid immanius: quippe qui Jugurthinis, Cimbricis, Mithridaticis, Parthicis, bellis Gallicis, atque Germanicis, quibus cœlum ipſum gloria aſcendit; Gracchanas, Druſianaſque cædes, ad hoc Servilia bella, miſcuerunt: et, ne quid turpitudini deſit, Gladiatoria. Denique, in ſe ipſe converſus, Marianis atque Syllanis, noviſſime Pompeji, et Cæſaris quaſi per rabiem, et furorem, nefas! ſemet ipſe laceravit. Quæ etſi juncta inter ſe ſunt omnia, atque confuſa, tamen quo melius appareant, ſimul et ne ſcelera virtutibus obſtrepant, ſeparatim proferentur: Priuſque ut cœpimus, juſta illa et pia cum exteris gentibus bella memorabimus: ut magnitudo creſcentis indies Imperii appareat: tum ad illa civium ſcelera, turpeſque, et impias pugnas revertemur.

C A P. XX.

Bellum Aſiaticum.

VICTA ad occaſum Hiſpania, Populus Romanus ad Orientem pacem agebat; nec pacem modo, ſed inuſitata et incognita quadam felicitate, relictæ regiis hereditatibus opes, et tota inſimul regna veniebant. Attalus rex Pergamenorum, regis Eumenis filius, ſocii quondam commilitoniſque noſtri, teſtamentum reliquit: *Populus Romanus bonorum meorum heres eſto: in bonis regis hæc fuerunt.* Adita igitur hereditate, provinciam Populus Romanus non quidem bello, nec armis; ſed, quod eſt æquius, teſtamenti jure retinebat. Sed hanc, difficile dictu eſt, utrum facilius amiſerit, an recuperaverit. Ariſtonicus regii ſanguinis ferox juvenis, urbes regibus parere conſuetas partim

tim facile sollicitat: paucas resistentes, Myndum, Samon, Colophonem vi recepit. Crassi quoque prætoris cecidit exercitum, ipsumque cepit. Sed ille memor et familiæ, et Romani nominis, custodem sui barbarum virgula excæcat: in exitium sui, quod volebat, ita concitat. Mox a Perperna domitus, et captus, et per deditionem in vinculis habitus. Aquilius Asiatici belli reliquias confecit, mixtis (nefas!) veneno fontibus ad deditionem quarundam urbium. Quæ res, ut maturam, ita infamem fecit victoriam: quippe quum contra fas deum, moresque majorum, medicaminibus impuris, in id tempus sacrosancta Romana arma violasset.

Digitized by Google

Digitized by Google

LIBER TERTIUS.

CAP. I.

BELLUM JUGURTHINUM.

HÆC ad orientem: Sed non ad meridianam plagam eadem quies. Quis speraret post Carthaginem aliquod in Africa bellum? Atqui non leviter se Numidia concussit: et fuit in Jugurtha, quod post Annibalem timeretur. Quippe rex callidissimus Populum Romanum armis inclytum, et invictum opibus aggressus est: et citra spem omnium fortuna cessit, ut rex fraude præcipuus, fraude caperetur. Hic, avo Masinissa, et Micipsa patre per adoptionem, quum interficere fratres statuisset, agitatus regni cupiditate, nec illos magis, quam senatum populumque Romanum, quorum in fide et clientela regnum erat, metueret: primum scelus mandat insidiis: potitusque Hiempsalis capite, quum se in Adherbalem convertisset, isque Romam profugisset, missa per legatos pecunia, traxit in sententiam suam Senatum. Et hæc fuit de nobis ejus prima victoria. Missos deinde, qui regnum inter illum Adherbalemque dividerent, similiter aggressus, quum in Scauro ipsos Romani imperii mores expugnasset, inchoatum nefas perfecit audacius. Sed diu non latent scelera. Corruptæ nefas legationis erupit: placuitque bello persequi parricidam. Primus in

S 2 Numidiam

Numidiam Calpurnius Bestia Consul mittitur: sed rex peritus, fortius adversus Romanos aurum esse, quam ferrum, pacem emit. Cujus flagitii reus quum interveniente publica fide a senatu arcesseretur, pari audacia et venit, et competitorem imperii Masinissæ Massivam immisso percussore confecit. Hæc altera contra regem fuit causa bellandi. Igitur sequens ultio mandatur Albino. Sed hujus quoque (pro dedecus!) ita corrupit exercitum, ut voluntaria nostrorum fuga vinceret Numida, castrisque potiretur. Addito etiam turpi fœdere, in pretium salutis, quem prius emerat, dimisit exercitum. Eodem tempore in ultionem non tam imperii Romani, quam pudoris, Metellus assurgit: qui callidissime hostem nunc precibus, nunc minis, jam simulata, jam quasi vera fuga eludentem artibus suis aggressus est. Agrorum atque vicorum populatione non contentus in ipsa Numidiæ capita impetum fecit, et Zamam quidem frustra diu voluit; ceterum Thalam, gravem armis, thesaurosque regis diripuit. Tunc urbibus exutum regem, et jam finium suorum regnique fugitivum, per Mauros, atque Getuliam, sequebatur. Postremo Marius, auctis admodum copiis, quum pro obscuritate generis sui capite censos sacramento adegisset, jam fusum et saucium regem adortus, non facilius tamen vicit, quam si integrum et recentem. Hic urbem Herculi conditam Capsam, in media Africa sitam, anguibus arenisque vallatam, mira quadam felicitate superavit: et saxeo inditam monti Mulucham urbem, per Ligurem, aditu arduo inaccessoque, penetravit. Mox non ipsum modo, sed Bocchum quoque Mauritaniæ regem, jure sanguinis Numidam vindicantem, apud oppidum Cirtam graviter cecidit. Qui ubi diffisus rebus suis alienæ cladis accessio

fieri

fieri timet, pretium foederis atque amicitiæ, regem facit. Sic fraudulentissimus regum fraude soceri sui in insidias deductus est, et Syllæ in manum traditus: tandemque opertum catenis Jugurtham in triumpho Populus Romanus aspexit. Sed ille quoque, quamvis victus et vinctus, vidit Urbem, quam venalem, et quandoque perituram, si habuisset emptorem, frustra cecinerat. Jam ut venalis fuisset, habuit emptorem: et quum ille non evaserit, certum erit, eam non esse perituram.

C A P. II.

Bellum Allobrogicum.

SIC ad Meridiem Populus Romanus. Multo atrocius, et multipliciter, et magis a Septentrione sævitum. Nihil hac plaga infestius. Atrox cœlum, perinde ingenia. Omni igitur tractu violentus hostis, a dextris, atque lævis, et medio Septentrionis, erupit. Prima trans Alpes arma nostra sensere Salyi, quum de incursionibus eorum fidissima atque amicissima civitas Massilia quereretur. Allobroges deinde, et Arverni, quum adversus eos similes Æduorum querelæ opem et auxilium nostrum flagitarent. Varus victoriæ testis, Isara et Vindelicus amnes, et impiger fluminum Rhodanus. Maximus barbaris terror elephanti fuere, immanitati gentium pares. Nil tam conspicuum in triumpho, quam rex ipse Bituitus, discoloribus in armis, argenteoque carpento, qualis pugnaverat. Utriusque victoriæ quod quantumque gaudium fuerit, vel hinc existimari potest, quod et Domitius Ænobarbus, et Fabius Maximus, ipsis quibus dimicaverant in locis, saxeas erexere turres, et desuper exornata armis hostilibus

bus Tropæa fixere: quum hic mos inusitatus fuerit nostris. Nunquam enim Populus Romanus hostibus domitis victoriam suam exprobravit.

CAP. III.

Bellum Cimbricum, Theutonicum, ac Tigurinum.

CIMBRI, Theutoni, atque Tigurini, ab extremis Galliæ profugi, quum terras eorum inundasset Oceanus, novas sedes toto Orbe quærebant: exclusique Gallia et Hispania, quum in Italiam regyrarent, misere legatos in castra Silani, inde ad senatum; petentes, *ut Martius populus aliquid sibi terræ daret, quasi stipendium: ceterum, ut vellet, manibus atque armis suis uteretur.* Sed quas daret terras Populus Romanus, agrariis legibus intra se dimicaturus? Repulsi igitur, quod nequiverunt precibus, armis petere constituunt. Sed nec primum quidem impetum barbarorum Silanus, nec secundum Manlius, nec tertium Cæpio sustinere potuerunt. Omnes fugati, exuti castris. Actum erat, nisi Marius illi seculo contigisset. Ille quoque non ausus congredi statim; militem tenuit in castris, donec invicta illa rabies et impetus, quem pro virtute barbari habent, consenesceret. Recessere igitur increpantes, et (tanta erat capiendæ Urbis fiducia) consulentes, *si quid ad uxores suas mandarent.* Nec segnius, quam minati fuerant, tripertito agmine per Alpes, id est, claustra Italiæ, ferebantur. Marius, mira statim velocitate occupatis compendiis, prævenit hostem. Prioresque Theutonos sub ipsis Alpium radicibus assequutus, in loco, quem aquas Sextias vocant, quo, (fidem numinum!) prælio oppressit? Vallem fluviumque medium hostes tenebant. Nostris aquarum

rum nulla copia. Consultone id egerit imperator, an errorem in consilium verterit, dubium: Certe necessitate aucta virtus causa victoriæ fuit. Nam flagitante aquam exercitu, *Viri*, inquit, *estis: en illic habetis*. Itaque tanto ardore pugnatum est, eaque cædes hostium fuit, ut victor Romanus de cruento flumine non plus aquæ biberit, quam sanguinis Barbarorum. Certe rex ipse Theutobochus quaternos senosque equos transilire solitus, vix unum, quum fugeret, ascendit; proximoque in saltu comprehensus, insigne spectaculum triumphi fuit. Quippe vir proceritatis eximiæ super tropæa sua eminebat. Sublatis funditus Theutonis, in Cimbros convertitur. Hi jam (quis crederet?) per hiemem, quæ altius Alpes levat, Tridentinis jugis in Italiam provoluti ruina descenderant ad Atesim. Flumen non ponte, nec navibus, sed quadam stoliditate barbarica primum corporibus aggressi, postquam retinere amnem manibus et clipeis frustra tentaverant, ingesta obrutum silva transiluere: et, si statim infesto agmine Urbem petiissent, grande discrimen esset: sed in Venetia, quo fere tractu Italia mollissima est, ipsa soli cœlique clementia robur elanguit. Ad hoc panis usu, carnisque coctæ, et dulcedine vini mitigatos Marius in tempore aggressus est. Jam diem pugnæ a nostro Imperatore petierunt, et sic proximum dedit. In patentissimo, quem Raudium vocant, campo concurrere. Millia inde ad sexaginta ceciderunt, hinc trecentis minus: per omnem diem conciditur barbarus. Istic quoque Imperator addiderat virtuti dolum, sequutus Annibalem, artemque Cannarum: primum, nebulosum nactus diem, ut hosti inopinatus occurreret: tum ventosum quoque, ut pulvis in oculos et ora ferretur: tum acie conversa in orientem, ut, quod

ex

Digitized by Google

ex captivis mox cognitum est, ex splendore galearum, ac repercussu, quasi ardere cœlum videretur. Nec minor cum uxoribus eorum pugna, quam cum ipsis fuit; quum objectis undique plaustris atque carpentis, altæ desuper, quasi e turribus, lanceis contisque pugnarent. Perinde speciosa mors earum fuit, quam pugna. Nam quum missa ad Marium legatione, libertatem ac sacerdotium non impetrassent (nec fas erat), suffocatis elisisque passim infantibus suis, aut mutuis concidere vulneribus, aut vinculo e crinibus suis facto, ab arboribus jugisque plaustrorum pependerunt. Bojorix rex in acie dimicans impigre nec inultus occubuit. Tertia Tigurinorum manus, quæ quasi subsidio Noricos insederat Alpium tumulos, in diversa lapsa, fuga ignobili et latrociniis evanuit. Hunc tam lætum, tamque felicem liberatæ Italiæ assertique imperii nuntium non per homines, ut solebat, Populus Romanus accepit, sed per ipsos, si credere fas est, deos. Quippe eodem die, quo gesta res est, visi pro æde Castoris et Pollucis juvenes laureati Prætori literas tradere; frequensque in spectaculo rumor, *victoria Cimbrica Feliciter*, dixit. Quo quid admirabilius, quid insignius fieri potest? Quippe velut elata montibus suis Roma spectaculo belli interesset, quod in gladiatorio munere fieri solet, uno eodemque momento, quum in acie Cimbri succumberent, populus in urbe plaudebat.

CAP.

CAP. IV.

Bellum Thracium.

POST Macedonas, si diis placet, Thraces rebellabant, ipsi quondam tributarii Macedonum: nec in proximas modo provincias contenti incurrere, Thessaliam, atque Dalmatiam; in Adriaticum mare usque venerunt: eoque fine contenti, quasi interveniente natura, contorta in ipsas aquas tela miserunt. Nihil interim per id omne tempus residuum crudelitatis fuit in captivos sævientibus: litare diis sanguinem humanum: bibere in ossibus capitum, et cujusque modi ludibrio fœdare mortem tam igni quam fumo: partus quoque gravidarum extorquere tormentis. Sævissimi omnium Thracum Scordisci fuere: sed calliditas quoque ad robur accesserat. Silvarum et montium situs cum ingenio consentiebant. Itaque non fusus modo ab his, aut fugatus, sed (simile prodigio) omnino totus interceptus exercitus, quem duxerat Cato. Didius vagos, et libera populatione diffusos intra suam repulit Thraciam. Drusus ulterius egit, et vetuit transire Danubium. Minucius toto vastavit Hebro, multis quidem amissis, dum perfidum glacie flumen equitatur. Piso Rhodopen Caucasumque penetravit. Curio Dacia tenus venit: sed tenebras saltuum expavit. Appius in Sarmatas usque pervenit: Lucullus ad terminum gentium Tanaim, lacumque Mæotim. Nec aliter cruentissimi hostium quam suis moribus domiti. Quippe in captivos igne ferroque sævitum est. Sed nihil Barbaris atrocius visum est, quam quod abscissis manibus relicti, vivere superstites pœnæ suæ jubebantur.

CAP. V.

Bellum Mithridaticum.

PONTICÆ gentes ad Septentrionem, in mare sinistrum jacent, a Pontico cognominatæ mari. Harum gentium atque regionum rex antiquissimus Æetas; post Artabazes, a septem Persis oriundus; inde Mithridates, omnium longe maximus. Quippe quum quatuor Pyrrho, decem et septem anni Annibali sufficerint, ille per quadraginta annos restitit, donec tribus ingentibus bellis subactus; felicitate Sullæ, virtute Luculli, magnitudine Pompeii consumeretur. Causam quidem illius belli prætenderat apud Cassium legatum, *attrectari terminos suos a Nicomede Bithynico*; ceterum elatus animis ingentibus, Asiæ totius, et, si posset, Europæ cupiditate flagrabat. Spem ac fiduciam dabant nostra vitia: quippe quum civilibus bellis disjungeremur, invitabat occasio: nudumque imperii latus ostendebant procul Marius, Sulla, Sertorius. Inter hæc Reipublicæ vulnera, et hos tumultus, repente, quasi captato tempore, in lassos simul atque districtos subitus turbo Pontici belli ab ultima velut specula Septentrionis erupit. Primus statim impetus belli Bithyniam rapuit: Asia deinde pari terrore correpta est. Nec cunctanter ad regem ab urbibus nostris populisque defectum est. Aderat, instabat, sævitia quasi virtute utebatur. Nam quid atrocius uno ejus edicto, quum omnes, qui in Asia forent, Romanæ civitatis homines interfici jussit? Tum quidem domus, templa, et aræ, humana omnia atque divina jura violata sunt. Sed hic terror Asiæ Europam quoque regi aperiebat. Itaque missis

Archelao Neoptolemoque præfectis, excepta Rhodo, quæ pro nobis stetit ceterum, Cyclades, Delos, Eubœa, et ipsum Græciæ decus Athenæ tenebantur. Italiam jam, ipsamque urbem Romam regius terror afflabat. Itaque Lucius Sulla festinat, vir armis optimus; parique violentia ruentem ulterius hostem quadam quasi manu repulit; primumque Athenas urbem (quis crederet?) frugum parentem, obsidione ac fame ad humanos cibos compulit. Mox subruto Piræei portu, sex quoque et amplius muris, postquam domuerat *ingratissimos*, ut ipse dixit, *hominum*, in honorem tamen mortuorum, sacris suis famæque donavit. Mox, quum Eubœa atque Bœotia præsidia regis depulisset, omnes copias uno apud Chæroneam, apud Orchomenon altero bello dissipavit: statimque in Asiam transgressus ipsum oppressit. Et debellatum foret, nisi de Mithridate triumphare cito, quam vere maluisset. Ac tunc quidem hunc Asiæ statum Sylla dederat. Ictum cum Ponticis fœdus. Recepit Bithyniam a rege Nicomede, ab Ariobarzane Cappadociam: ac sic erat Asia rursus nostra, ut cœperat. Mithridates tantum repulsus. Itaque non fregit res ea Ponticos, sed incendit. Quippe rex Asia et Europa quodammodo inescatus, non jam quasi alienam, sed quia amiserat, quasi raptam belli jure repetebat. Igitur ut extincta parum fideliter incendia majore flamma reviviscunt, ita ille de integro, auctis majorem in modum copiis, tota denique regni sui mole, in Asiam rursus mari, terra, fluminibusque veniebat. Cyzicum nobilis civitas arce, mœnibus, portu, turribusque marmoreis, Asiaticæ plagæ litora illustrat. Hanc ille, quasi alteram Romam, toto invaserat bello: sed fiduciam oppidanis resistendi nuntius fecit, docens adventare Lucullum. Qui (horribile

(horribile dictu!) per medias hostium naves utre suspensus, et pedibus iter adgubernans, videntibus procul quasi marina pristix, evaserat. Mox clade conversa, quum ex mora obsidentem regem fames, ex fame pestilentia urgeret, recedentem Lucullus assequitur, adeoque cecidit, ut Granicus et Æsapus amnes cruenti redderentur. Rex callidus, Romanæque avaritiæ peritus, spargi a fugientibus sarcinas et pecuniam jussit, qua sequentes moraretur. Nec felicior in mari, quam in terra fuga. Quippe centum amplius navium classem, apparatuque belli gravem, in Pontico mari aggressa tempestas, tam fœda strage laceravit, ut navalis belli instar efficeret: plane quasi Lucullus quodam cum fluctibus procellisque commercio debellandum tradidisse regem ventis videretur. Attritæ jam omnes validissimi regni vires erant; sed animus malis augebatur. Itaque conversus ad proximas gentes, totum pene orientem ac Septentrionem ruina sua involvit. Iberi, Caspii, Albani, et utraque sollicitabantur Armenia; per quæ omnia, et decus, et nomen, et titulos Pompeio suo fortuna quærebat. Qui ubi novis motibus ardere Asiam videt, aliosque ex aliis prodire reges; nihil cunctandum ratus, priusquam inter se gentium robora coirent, statim ponte navibus facto, omnium ante se primus transit Euphratem, regemque fugientem media nactus Armenia (quanta felicitas viri!) uno prælio confecit. Nocturna ea dimicatio fuit, et luna in partibus. Quippe quasi commilitans, quum a tergo se hostibus, a facie Romanis præbuisset, Pontici per errorem longius cadentes umbras suas, quasi hostium corpora, petebant. Et Mithridates quidem nocte illa debellatus est. Nihil enim postea valuit; quanquam omnia expertus, more anguium, qui, obtrito ca-

pite, poſtremum cauda minantur. Quippe quum effugiſſet hoſtem Colchos, Siciliæ quoque litora, et Campaniam noſtram ſubito adventu terrere voluit: Colchis tenus jungere Boſporon, inde per Thraciam, Macedoniam, et Græciam tranſilire: ſic Italiam nec opinatus invadere tantum cogitavit. Nam per defectionem civium, Pharnaciſque filii ſcelere præventus, male tentatum veneno ſpiritum ferro expulit. Cnæus interim Magnus rebelles Aſiæ reliquias ſequens, per diverſa gentium terrarumque volitabat, Nam ſub Orientem ſequutus Armenios, captis ipſo capite gentis Artaxatis, ſupplicem juſſit regnare Tigranem. At in Septentrionem Scythicum iter, tanquam in mari, ſtellis ſequutus, Colchos cecidit. Ignovit Iberiæ. Pepercit Albanis. Regem Colchorum Orodem, poſitis ſub ipſo Caucaſo caſtris, juſſit in plana deſcendere: Arthocen, qui Iberis imperabat, et obſides liberos dare. Orodem etiam remuneratus eſt, ultro ab Albania ſua lectulum aureum, et alia dona, mittentem. Necnon et in Meridiem verſo agmine, Libanum Syriæ Damaſcumque tranſgreſſus, per nemora illa odorata, per turis et balſami ſilvas, Romana circumtulit ſigna. Arabes, ſi quid imperaret, præſto fuere. Hieroſolymam defendere tentavere Judæi, verum hanc quoque intravit; et vidit illud grande impiæ gentis arcanum patens, ſub aureo uti cœlo. Diſſidentibuſque de regno fratribus arbiter factus, regnare juſſit Hircanum. Ariſtobulo, quia renuebat eam rem, catenas dedit. Sic Pompeio duce Populus Romanus totam, qua latiſſima eſt, Aſiam pervagatus, quam extremam habebat imperii provinciam, mediam fecit. Exceptis quippe Parthis, qui fœdus maluerunt, et Indis, qui adhuc nos non noverant; omnis Aſia inter Rubrum mare, et Caſpium, et Oceanum,

num, Pompeianis domita vel oppressa signis tenebatur.

CAP. VI.

Bellum Piraticum.

INTERIM dum Populus Romanus per diversa terrarum distractus est, Cilices invaserant maria: sublatisque commerciis, rupto fœdere generis humani, sic maria bello, quasi tempestate præcluserant. Audaciam perditis furiosisque latronibus dabat inquieta Mithridaticis præliis Asia: dum sub alieni belli tumultu, exterique regis invidia, impune grassantur. Ac primum duce Isidoro, non contenti proximo mari, Cretam inter atque Cyrenas, et Achaiam, sinumque Maleum, quod a spoliis *Aureum* ipsi vocavere, latrocinabantur. Missusque in eos Publius Servilius, quamvis leves et fugaces myoparonas gravi et Martia classe turbaret, non incruenta victoria superat. Sed nec mari submovisse contentus, validissimas urbes eorum, et diutina præda abundantes, Phaselin, et Olympon evertit, Isauronque ipsam arcem Ciliciæ: unde, conscius sibi magni laboris, *Isaurici* cognomen adamavit. Non ideo tamen tot cladibus domiti terra se continere potuerunt: sed ut quædam animalia, quibus aquam terramque colendi gemina natura est, sub ipso hostis recessu impatientes soli in aquas suas resiluerunt; et aliquanto latius, quam prius. Sic ille quoque ante felix, dignus nunc victoria Pompeius visus est, et Mithridaticæ provinciæ factus accessio. Ille dispersam toto mari pestem semel et in perpetuum volens extinguere, divino quodam apparatu aggressus est. Quippe quum classibus suis, et socialibus

socialibus Rhodiorum abundaret, pluribus legatis atque præfectis utraque Ponti et Oceani ora complexus est. Gellius Tusco mari impositus; Plotius Siculo. Gratilius Ligusticum sinum, Pompeius Gallicum obsedit, Torquatus Balearicum, Tiberius Nero Gaditanum fretum, qua primum maris nostri limen aperitur: Lentulus Libycum; Marcellinus Ægyptium; Pompeii juvenes Adriaticum; Varro Terentius Ægæum, et Ponticum; Pamphylium Metellus; Asiaticum Cæpio; ipsas Propontidis fauces Porcius Cato sic obditis navibus quasi portam obseravit. Sic per omnes æquoris portus, sinus, latebras, recessus, promontoria, freta, peninsulas, quicquid piratarum fuit, quadam indagine inclusum et oppressum est. Ipse Pompeius in originem fontemque belli Ciliciam versus est: nec hostes detrectavere certamen, non ex fiducia, sed quia oppressi erant, ausi videbantur. Sed nihil tamen amplius, quam ut ad primum ictum concurrerent. Mox ubi circumfusa undique rostra viderunt, abjectis statim telis remisque, plausu undique pari, quod supplicantium signum fuit, vitam petiverunt. Non alias tam incruenta victoria usi unquam sumus: sed nec fidelior in posterum reperta gens ulla est. Idque prospectum singulari consilio ducis, qui maritimum genus a conspectu longe removit maris, et mediterraneis agris quasi obligavit. Eodemque tempore et usum maris navibus recuperavit, et terræ homines suos reddidit. Quid prius in hac mirere victoria? velocitatem, quod quadragesimo die parta est? an felicitatem, quod ne una quidem navis amissa est? an vero perpetuitatem, quod amplius piratæ non fuerunt?

Digitized by Google

CAP. VII.

Bellum Creticum.

CRETICUM bellum, si vera volumus noscere, nos fecimus; sola vincendi nobilem insulam cupiditate. Favisse Mithridati videbatur. Hoc placuit armis vindicare. Primus invasit insulam Marcus Antonius, cum ingenti quidem victoriæ spe atque fiducia, adeo, ut plures catenas in navibus, quam arma portaret. Dedit itaque pœnas vecordiæ. Nam plerasque naves intercepere hostes: captivaque corpora religata velis ac funibus pependere: ac sic velificantes triumphantium in modum Cretes portibus suis adremigaverunt. Metellus deinde totam insulam igni ferroque populatus, intra castella et urbes redegit, et Cnossum, et Erythræam, et, ut Græci dicere solent, *urbium matrem* Cydoniam: adeòque sæve in captivos consulebatur, ut veneno se plerique conficerent: alii deditionem suam ad Pompeium absentem mitterent. Et quum ille res in Asia gerens, eo quoque præfectum misisset Antonium, in aliena provincia inclitus fuit: eoque infestior Metellus in hostes jus victoriæ exercuit: victisque Lasthene et Panare Cydoniæ ducibus, victor rediit. Nec quicquam amplius tamen de tam famosa victoria, quam cognomen *Creticum* reportavit.

CAP.

Digitized by Google

CAP. VIII.

Bellum Balearicum.

QUATENUS Metelli Macedonici domus bellicis nominibus assueverat, altero ex liberis ejus Cretico facto, mora non fuit, quin alter quoque *Balearicus* vocaretur. Baleares per idem tempus insulæ piratica rabie corruperant maria. Homines feros atque silvestres mireris ausos a scopulis suis saltem maria prospicere. Ascendere etiam inconditas rates, et prænavigantes subinde inopinato impetu terruere. Sed quum venientem ab alto Romanam classem prospexissent, prædam putantes, ausi etiam occurrere: et primo impetu ingenti lapidum saxorumque nimbo classem operuerunt. Tribus quisque fundis præliatur. Certos esse quis miretur ictus, quum hæc sola genti arma sint, id unum ab infantia studium. Cibum puer a matre non accipit, nisi quem, ipsa monstrante, percusserit. Sed non diu lapidatione terruere Romanos. Postquam cominus ventum est, expertique rostra, et pila venientia, pecudum in morem clamore sublato petierunt fuga litora: dilapsique in proximos tumulos, quærendi fuerunt, ut vincerentur.

CAP. IX.

Expeditio in Cypron.

ADERAT fatum insularum: igitur et Cypros recepta sine bello. Insulam veteribus divitiis abundantem, et ob hoc Veneri sacram Ptolemæus regebat. Sed divitiarum tanta erat

Digitized by Google

fama, nec falso, ut victor gentium Populus, et donare regna consuetus, Publio Clodio Tribuno duce, socii vivique regis confiscationem mandaverit. Et ille quidem ad rei famam veneno fata præcepit. Ceterum Porcius Cato Cyprias opes liburnis per Tiberinum ostium invexit. Quæ res latius ærarium Populi Romani, quam ullus triumphus, implevit.

CAP. X.

Bellum Gallicum.

ASIA Pompeii manibus subacta; reliqua, quæ restabant in Europa, fortuna in Cæsarem transtulit. Restabant autem immanissimi gentium Galli, atque Germani et quamvis toto orbe divisa, tamen qui vinceret, habuit Britannia. Primus Galliæ motus ab Helvetiis cœpit: qui Rhodanum inter et Rhenum siti, non sufficientibus terris, venere sedem petitum, incensis mœnibus suis. Hoc sacramentum fuit, *ne redirent*. Sed petito tempore ad deliberandum, quum inter moras Cæsar, Rhodani ponte rescisso, abstulisset fugam, statim bellicosissimam gentem sic in sedes suas, quasi greges in stabula pastor, deduxit. Sequens, longeque cruentior pugna Belgarum, quippe pro libertate pugnantium. Hic quum multa Romanorum militum insignia, tum illud egregium ipsius ducis: quod, nutante in fugam exercitu, rapto fugientis e manu scuto, in primam volitans aciem, manu prælium restituit. Inde cum Venetis etiam navale bellum: sed major cum Oceano, quam cum ipsis navibus rixa. Quippe illæ rudes et informes, et statim naufragæ, quum rostra sensissent. Sed hærebat in vadis pugna, quum æstibus solitis cum ipso certamine subductus Oceanus intercedere bello videretur. Illæ quoque accessere diversitates pro

gentium

Digitized by Google

gentium locorumque natura. Aquitani, callidum genus, in ſpeluncas ſe recipiebant: juſſit includi. Morini dilabebantur in ſilvas: juſſit incendi. Nemo tantum feroces dixerit Gallos: fraudibus agunt. Induciomarus Treviros, Ambiorix convocavit Eburones. Utrique, abſente Cæſare conjuratione facta, invenere legatos. Sed ille fortiter a Dolabella ſummotus eſt, relatumque regis caput. Hic, inſidiis in valle diſpoſitis, dolo perculit. Itaque et caſtra direpta ſunt, et aurum ablatum. Cottam cum Titurio Sabino legato ibi amiſimus. Nec ulla de rege mox ultio. Quippe perpetua trans Rhenum fuga latuit. Nec Rhenus ergo immunis. Nec enim fas erat, ut liber eſſet receptator hoſtium atque defenſor. Sed prima contra Germanos illius pugna, juſtiſſimis quidem ex cauſis. Hædui de incurſionibus eorum querebantur. Quæ Arioviſti ſuperbia? Quum legati dicerent, *Veni ad Cæſarem: Quis eſt autem Cæſar?* et, *Si vult*, *veniat*, inquit. Et, *Quid ad illum, quid agat noſtra Germania? num ego me interpono Romanis?* Itaque tantus gentis novæ terror in caſtris, ut teſtamenta paſſim etiam in principiis ſcriberentur. Sed illa immania corpora, quo erant majora, eo magis gladiis ferroque patuerunt. Qui calor in præliando militum fuerit, nullo magis exprimi poteſt, quam quod, elatis ſuper caput ſcutis, quum ſe teſtudine barbarus tegeret, ſuper ipſa Romani ſcuta ſalierunt: et inde in jugulos gladiis deſcendebant. Iterum de Germano Tencteri querebantur. Hic vero jam Cæſar ultro Moſulam navali ponte tranſgreditur, ipſumque Rhenum: et Hercyniis hoſtem quærit in ſilvis; ſed in ſaltus et paludes genus omne diffugerat. Tantum pavoris incuſſit intra ripam ſubito Romana vis. Nec ſemel Rhenus, ſed iterum quoque, et quidem ponte facto, penetratus

netratus est. Sed major aliquanto trepidatio: quippe quum Rhenum suum sic ponte, quasi jugo captum viderent, fuga rursus in silvas ac paludes: et, quod acerbissimum Cæsari fuit, non fuere qui vincerentur. Omnibus terra marique captis, respexit Oceanum. Et quasi hic Romanus orbis non sufficeret, alterum cogitavit. Classe igitur comparata Britanniam petit. Transit mira celeritate: quippe qui tertia vigilia Morino solvisset a portu, minus quam medio die insulam ingressus est. Plena erant tumultu hostico litora: et trepidantia ad conspectum rei novæ carpenta volitabant. Itaque trepidatio pro victoria fuit. Arma et obsides accepit a trepidis: et ulterius iisset, nisi improbam classem naufragio castigasset Oceanus. Reversus igitur in Galliam, classem majore, auctisque copiis, in eundem rursus Oceanum, eosdemque rursus Britannos, Calidonias sequutus in silvas, unum quoque e regibus Cavelianis in vincula dedit. Contentus his (non enim provinciæ, sed nomini studebatur) cum majore, quam prius, præda revectus est; ipso quoque Oceano tranquillo magis, et propitio, quasi imparem se fateretur. Sed maxima omnium eademque novissima conjuratio fuit Galliarum: quum omnes pariter Arvernos atque Biturigas, Carnutas simul Sequanosque contraxit, ille corpore, armis spirituque terribilis, nomine etiam quasi ad terrorem composito, Vercingentorix: ille festis diebus, et conciliabulis, quum frequentissimos in lucis haberet, ferocibus dictis ad jus pristinum libertatis erexit. Aberat tunc Cæsar, Ravennæ delectum agens: et hieme creverant Alpes. Sic interclusum putabant iter. Sed ille qualis erat ad nuntium, rem felicissimæ temeritatis! per invios ad id tempus montium tumulos, per intactas nives, expedita manu emersus

occupat

Digitized by Google

occupat Galliam, ex distantibus hibernis castra contraxit. Et ante in media Gallia fuit, quam ab ultima timeretur. Tum ipsa capita belli aggressus, urbes; Avaricum cum quadraginta millibus propugnantium sustulit; Alexiam ducentorum quinquaginta millium juventute subnixam flammis adæquavit. Circa Gergoviam Arvernorum tota belli moles fuit: quippe quum octoginta millia muro, et arce, et abruptis defenderent, maximam civitatem vallo, sudibus, et fossa, inductoque fossæ flumine, ad hoc decem et octo castellis, ingentique lorica circumdatam, primum fame domuit: mox audentem eruptiones in vallo gladiis sudibusque concidit: novissime in deditionem redegit. Ipse ille rex, maximum victoriæ decus, supplex quum in castra venisset, tum et phaleras, et sua arma ante Cæsaris genua projecit: *Habet*, inquit, *Fortem virum, vir fortissime, vicisti.*

CAP. XI.

Bellum Parthicum.

DUM Gallos per Cæsarem in Septentrione debellat, interim ad Orientem grave vulnus a Parthis Populus Romanus accepit. Nec de fortuna queri possumus caret solatio clades. Adversis et diis et hominibus, cupiditas consulis Crassi, dum Parthico inhiat auro, undecim strage legionum, et ipsius capite multata est: et tribunus plebis Metullus exeuntem ducem hostilibus diris devoverat: et quum Zeugma transisset exercitus, rapta subitis signa turbinibus hausit Euphrates: et quum apud Nicephorium castra posuisset, missi ab Orode rege legati denuntiavere, *percussorum cum Pompeio fæderum Sullaque meminisset*. Regis inhians ille thesauris, nihil, ne imaginario quidem jure,

Digitized by Google

jure, sed *Seleuciæ se responsurum esse*, respondit. Itaque dii fœderum ultores, nec insidiis, nec virtuti hostium defuerunt. Jam primum, qui solus et subvehere commeatus et munire poterat a tergo, relictus Euphrates. Tum simulato transfugæ cuidam Mazaræ Syro creditur, dum in mediam camporum vastitatem eodem duce ductus exercitus, ut undique hosti exponeretur. Itaque vixdum venerat Carras, quum undique præfecti regis, Sillaces et Surenas ostendere signa auro sericeisque vexillis vibrantia. Tum sine mora cicumfusi undique equitatus, in modum grandinis atque nimborum densa pariter tela fuderunt. Sic miserabili strage deletus exercitus. Ipse in colloquium sollicitatus, signo dato, vivus in hostium manus incidisset, nisi tribunis reluctantibus fugam ducis barbari ferro occupassent. Sic quoque relatum caput ludibrio hosti fuit. Filium ducis pene in conspectu patris eisdem telis operuere. Reliquiæ infelicis exercitus, quo quemque rapuit fuga, in Armeniam, Ciliciam, Syriamque distractæ, vix nuntium cladis retulerunt. Caput ejus recisum cum dextera manu ad regem deportatum ludibrio fuit, nec indigno. Aurum enim liquidum in rictum oris infusum est: ut; cujus animus arserat auri cupiditate, ejus etiam mortuum et exangue corpus auro ureretur.

CAP. XII.

Anacephalæosis.

HÆC est illa tertia ætas Populi Romani transmarina, qua Italia progredi ausus orbe toto arma circumtulit. Cujus ætatis superiores centum anni sancti, pii, et, ut diximus, *aurei*, sine flagitio,

flagitio, sine scelere, dum sincera adhuc et innoxia pastoriæ illius sectæ integritas, dumque Pœnorum hostium imminens metus disciplinam veterem continebat. Postremi centum, quos a Carthaginis, Corinthi, Numantiæque excidiis, et Attali regis Asiatica hereditate deduximus in Cæsarem et Pompeium, sequutumque hos, de quo dicemus, Augustum, ut claritate rerum bellicarum magnifici, ita domesticis cladibus miseri, et erubescendi. Quippe sicut Galliam, Thraciam, Ciliciam, Cappadociam, uberrimas validissimasque provincias, Armenos etiam, et Britannos, ut non in usum, ita ad imperii speciem, magna nomina acquisiisse, pulcrum atque decorum: ita eodem tempore dimicasse domi cum civibus, sociis, mancipiis, gladiatoribus, totoque inter se senatu, turpe atque miserandum. Ac nescio an satius fuerit Populo Romano, Sicilia et Africa contento fuisse, aut his etiam ipsis carere, dominanti in Italia sua, quam eo magnitudinis crescere, ut viribus suis conficeretur. Quæ enim res alia furores civiles peperit, quam nimia felicitas? Syria prima nos victa corrupit: mox Asiatica Pergameni regis hereditas. Illæ opes atque divitiæ afflixere seculi mores: mersamque vitiis suis, quasi sentina, rempublicam pessum dedere. Unde enim Populus Romanus a tribunis agros et cibaria flagitaret, nisi per famem, quam luxu fecerat? Hinc ergo Gracchana et prima et secunda, et illa tertia Appuleiana seditio. Unde regnaret judiciariis legibus divulsus a senatu eques, nisi ex avaritia, ut vectigalia reipublicæ, atque ipsa judicia in quæstu haberentur? Hinc rursus et promissa civitas Latio, et per hoc arma sociorum. Quid autem bella servilia? unde nobis, nisi ex abundantia familiarum? Unde gladiatorii adversus dominos suos exercitus, nisi

Digitized by Google

nisi ad conciliandum plebis favorem effusa largitio, quum spectaculis indulget, supplicia quondam hostium artem facit? Jam ut speciosiora vitia tangamus, nonne ambitus honorum ab iisdem divitiis incitatus? Atqui inde Mariana, inde Sullana tempestas. Aut magnificus apparatus conviviorum, et sumptuosa largitio, nonne ab opulentia paritura mox egestatem? Hæc Catilinam patriæ suæ impegit. Denique illa ipsa principatus et dominandi cupido, unde, nisi ex nimiis opibus, venit? Atqui hæc Cæsarem, atque Pompeium, furialibus in exitium reipublicæ facibus armavit. Hos igitur Populi Romani omnes domesticos motus, separatos ab externis justisque bellis, ex ordine prosequemur.

C A P. XIII.

Causa seditionum tribunicia potestas.

SEDITIONUM omnium causas Tribunicia potestas excitavit: quæ specie quidem plebis tuendæ, cujus in auxilium comparata est, re autem dominationem sibi acquirens, studium populi ac favorem agrariis, frumentariis, judiciariis legibus aucupabatur. Inerat omnibus species æquitatis. Quid enim tam justum, quam recipere plebem jus suum a patribus? ne Populus, gentium victor, orbisque possessor, extorris aris ac focis ageret. Quid tam æquum, quam inopem Populum vivere ex ærario suo? Quid ad jus libertatis æquandæ magis efficax, quam ut, senatu regente provincias, ordinis equestris auctoritas saltem judiciorum regno niteretur? Sed hæc ipsa in perniciem redibant: et misera respublica in exitium suum merces erat. Nam et a senatu in equitem translata judiciorum potestas

Digitized by Google

poteſtas vectigalia, id eſt, imperii patrimonium, ſupprimebat. Et emptio frumenti ipſos Reipublicæ nervos exhauriebat ærarium. Reduci plebs in agros unde poterat ſine poſſidentium everſione, qui ipſi pars populi erant? et tamen relictas ſibi a majoribus ſedes; ætate, quaſi jure hereditario, poſſidebant.

CAP. XIV.

Seditio Tiberii Gracchi.

PRIMAM certaminum facem Tiberius Gracchus accendit, genere, forma, eloquentia, facile princeps. Sed hic, ſive Mancinianæ deditionis, quia ſponſor fœderis fuerat, contagium timens, et inde popularis: ſive æquo et bono ductus, quia depulſam agris ſuis plebem miſeratus eſt, ne Populus gentium victor, orbiſque poſſeſſor, extorris aris ac focis ſuis exularet, quacunque mente, rem auſus ingentem. Poſtquam rogationis dies aderat, ingenti ſtipatus agmine Roſtra conſcendit: nec deerat obvia manu tota inde nobilitas, et tribuni in partibus. Sed ubi intercedentem legibus ſuis Cnæum Octavium videt Gracchus, contra fas collegii, jus poteſtatis, injecta manu, depulit Roſtris, adeoque præſenti metu mortis exterruit, ut abdicare ſe magiſtratu cogeretur. Sic triumvir creatus dividendis agris. Quum, ad perpetranda cœpta, die comitiorum prorogari ſibi vellet imperium, obvia nobilium manu, eorumque quos agris moverat, cædes a foro cœpit. Inde quum in Capitolium profugiſſet, plebemque ad defenſionem ſalutis ſuæ, manu caput tangens, hortaretur, præbuit ſpeciem regnum ſibi et diadema poſcentis: atque ita, duce Scipione Naſica,

con-

Digitized by Google

concitato in arma populo; quasi jure oppressus est.

CAP. XV.

Seditio Caii Gracchi.

STATIM et mortis et legum fratris sui vindex non minore impetu incaluit Caius Gracchus. Qui cum pari tumultu atque terrore plebem in avitos agros arcesseret: et recentem Attali hereditatem in alimenta populo polliceretur: jamque nimius et potens altero tribunatu, secunda plebe volitaret: obrogare auso legibus suis Minucio tribuno; fretus comitum manu, fatale familiæ suæ Capitolium invasit. Inde proximorum cæde depulsus, quum se in Aventinum recepisset; inde quoque obvia senatus manu, ab Opimio consule oppressus est. Insultatum quoque mortis reliquiis: et illud sacrosanctum caput Tribuni plebis percussoribus auro pensatum est.

CAP. XVI.

Seditio Apuleiana.

NIHILOMINUS Apuleius Saturninus Gracchanas asserere leges non destitit. Tantum animorum viro Marius dabat. Qui nobilitati semper inimicus, consulatu suo præterea confisus, occiso palam comitiis Annio competitore Tribunatus, subrogare conatus est in ejus locum Caium Gracchum, hominem sine tribu, sine nomine: sed subdito titulo, in familiam ipse se adoptabat. Quum tot tantisque ludibriis exultaret impune, rogandis Gracchorum legibus ita vehementer incubuit,

Digitized by Google

cubuit, ut Senatum quoque cogeret in verba jurare; quum abnuentibus *aqua et igni interdicturum se minaretur*. Unus tamen extitit, qui mallet exilium. Igitur post Metelli fugam omni nobilitate perculsa, quum jam tertium annum dominaretur, eo vesaniæ progressus est, ut Consularia quoque comitia nova cæde turbaret. Quippe ut satellitem furoris sui Glauciam, consulem faceret, Caium Memmium competitorem interfici jussit: et in eo tumultu *regem* ex satellitibus suis se appellatum lætus accepit. Tum vero jam conspiratione Senatus, ipso quoque jam Mario consule, quia tueri non poterat, adverso; directæ in foro acies. Expulsus inde Capitolium invasit. Sed quum abruptis fistulis obsideretur, Senatuique per legatos pœnitentiæ fidem faceret, ab arce degressus cum ducibus factionis receptus in curiam est. Ibi eum, facta irruptione, populus fustibus saxisque coopertum in ipsa quoque morte laceravit.

CAP. XVII.

Drusiana seditio.

POSTREMO Livius Drusus non tribunatus modo viribus, sed ipsius etiam Senatus auctoritate, totiusque Italiæ consensu, easdem leges asserere conatus, dum aliud captat ex alio, tantum conflavit incendium, ut ne prima illius flamma posset sustineri; et subita morte correptus, hereditarium in posteros suos bellum propagaret. Judiciaria lege Gracchi diviserant Populum Romanum, et bicipitem ex una fecerant civitatem. Equites Romani tanta potestate subnixi, ut qui fata fortunasque principum, vitasque principum haberent in manu, interceptis vectigalibus, peculabantur

tur suo jure rempublicam. Senatus exilio Metelli, damnatione Rutilii debilitatus omne decus majestatis amiserat. In hoc statu rerum pares opibus, animis, dignitate (unde et nata Livio Druso æmulatio accesserat) equitem Servilius Cæpio, Senatum Livius Drusus asserere. Signa, et aquilæ, et vexilla aderant. Ceterum sic urbe in una, quasi in binis castris, dissidebatur. Prior Cæpio in senatum impetu facto, reos ambitus Scaurum et Philippum, principes nobilitatis elegit. His motibus ut resisteret Drusus, plebem ad se Gracchanis legibus evocavit, eisdem socios ad spem civitatis erexit. Extat vox ipsius, *Nihil se ad largitionem ulli reliquisse, nisi si quis aut cænum dividere vellet, aut cælum.* Aderat promulgandi dies, quum subito tanta vis hominum undique apparuit, ut hostium adventu obsessa civitas videretur. Ausus tamen obrogare de legibus consul Philippus: sed apprehensum faucibus viator non ante dimisit, quam sanguis in ora et oculos redundaret. Sic per vim latæ, jussæque leges: sed pretium rogationis statim socii flagitare, quum interim imparem Drusum, ægrumque rerum temere motarum, matura, ut in tali discrimine, mors abstulit. Nec ideo minus socii promissa Drusi a Populo Romano reposcere armis desierunt.

CAP. XVIII.

Bellum Sociale.

SOCIALE bellum vocetur licet; ut extenuemus invidiam: si verum tamen volumus, illud civile bellum fuit. Quippe quum Populus Romanus Etruscos, Latinos, Sabinosque miscuerit, et unum ex omnibus sanguinem ducat, corpus fecit

Digitized by Google

fecit ex membris, et ex omnibus unus est. Nec minore flagitio focii intra Italiam, quam intra urbem cives, rebellabant. Itaque, quum jus civitatis, quam viribus auxerant, focii justissime postularent, ad quam spem eos cupidine dominationis Drusus erexerat, postquam ille domestico scelere oppressus est, eadem fax, quæ illum cremavit, socios in arma et oppugnationem Urbis accendit. Quid hac clade tristius? quid calamitosius? quum omne Latium, atque Picenum, Etruria omnis, atque Campania, postremo Italia, contra matrem ac parentem suam Urbem consurgerent. Quum omne robur fortissimorum fidelissimorumque sociorum sub suis quisque signis haberent municipalia illa prodigia: Popedius Marsos; et Latinos Afranius; Umbros totus senatus, et consules: Samnium Lucaniamque Telesinus: ut quúm regum et gentium arbiter Populus ipsum se regere non posset, victrix Asiæ Europæque a Corfinio Roma peteretur. Primum fuit belli in Albano monte consilium, ut festo die Latinarum, Julius Cæsar et Martius Philippus consules, inter sacra et aras immolarentur. Postquam id nefas proditione discussum est, Asculo furor omnis erupit, in ipsa quidem ludorum frequentia trucidatis, qui tum aderant ab Urbe, legatis. Hoc fuit impii belli sacramentum. Inde jam passim ab omni parte Italiæ, duce et auctore belli discursante Popedio, diversa per populos et urbes signa cecinere. Nec Annibalis, nec Pyrrhi, fuit tanta vastatio. Ecce Ocriculum, ecce Grumentum, ecce Fesulæ, ecce Carseoli, Reate, Nuceria, et Picentia cædibus, ferro, et igne vastantur. Fusæ Rutilii copiæ, fusæ Cæpionis. Nam ipse Julius Cæsar exercitu amisso, quum in Urbem cruentus referretur, miserabili funere mediam etiam Urbem perviam fecit. Sed

Digitized by Google

magna Populi Romani fortuna, et semper in malis major, totis denuo viribus insurrexit: aggressique singuli pupulos; Cato discutit Etruscos; Gabinius Marsos; Carbo Lucanos; Sylla Samnites. Strabo vero Pompeius, omnia flammis ferroque populatus, non prius finem cædium fecit, quam Asculi eversione, Manibus tot exercituum, consulum direptarumque urbium diis litaretur.

CAP. XIX.

Bellum servile.

UT cunque, etsi cum sociis (nefas) cum liberis tamen et ingenuis dimicatum est. Quis æquo animo ferat in principe gentium Populo bella servorum? Primum servile bellum inter initia Urbis, Herdonio Sabino duce, in ipsa Urbe tentatum est: quum, occupata Tribuniciis seditionibus civitate, Capitolium obsessum est, et a Consule ciptum: sed hic tumultus magis fuit, quam bellum. Mox, imperio per diversa terrarum occupato, quis crederet Siciliam multo cruentius servili, quam Punico bello esse vastatam? Terra frugum ferax, et quodammodo suburbana provincia, latifundiis civium Romanorum tenebatur. Hic ad cultum agri frequentia ergastula, catenatique cultores, materiam bello præbuere. Syrus quidam nomine Eunus (magnitudo cladium facit, ut meminerimus) fanatico furore simulato, dum Syriæ deæ comas jactat, ad libertatem et arma servos, quasi numinum imperio, concitavit; idque ut divinitus fieri probaret, in ore abdita nuce, quam sulphure et igne stipaverat, leniter inspirans, flammam inter verba fundebat. Hoc miraculum primum duo millia ex obviis, mox jure belli refractis

fractis ergastulis, sexaginta amplius millimu fecit exercitum; regiisque, ne quid malis deesset, decoratus insignibus, castella, oppida, vicos, miserabili direptione vastavit. Quin illud quoque (ultimum belli dedecus) capta sunt castra Prætorum; nec nominare ipsos pudebit, castra Manilii, Lentuli, Pisonis, Hypsæi. Itaque qui per fugitivarios retrahi debuissent, prætorios duces, profugos prælio ipsi sequebantur. Tandem Perperna Imperatore supplicium de eis sumptum est. Hic enim victos, et apud Ennam novissime obsessos, quum fame, quasi pestilentia, consumpsisset, reliquias latronum compedibus, catenis, religavit, crucibusque punivit. Fuitque de servis ovatione contentus, ne dignitatem triumphi servili inscriptione violaret. Vixdum respiraverat insula, quum statim servi, et a Syro reditur ad Cilicem. Athenio pastor, interfecto domino, familiam ergastulo liberatam sub signis ordinat. Ipse veste purpurea, argenteoque baculo, et regium in morem fronte redimita, non minorem, quam ille fanaticus prior, conflat exercitum: acriusque multo, quasi et illum vindicaret, vicos, castella, oppida diripiens, in dominos, in servos infestius, quasi in transfugas, sæviebat. Ab hoc quoque Prætorii exercitus cæsi, capta Servilii castra, capta Luculli. Sed Aquilius, Perpernæ usus exemplo, interclusum hostem commeatibus ad extrema compulit: communitasque copias armis fame facile delevit: dedidissentque se, nisi suppliciorum metu voluntariam mortem prætulissent. Ac ne de duce quidem supplicium exigi potuit, quamvis in manus venerit. Quippe, dum circa adprehendendum eum multitudo contendit, inter rixantium manus præda lacerata est.

CAP.

CAP. XX.

Bellum Spartacium.

ENIMVERO servilium armorum dedecus feras. Nam et ipsi per fortunam in omnia obnoxii, tamen quasi secundum hominum genus sunt; et in bona libertatis nostræ adoptantur: bellum Spartaco duce concitatum quo nomine appellem nescio. Quippe quum servi militaverint, gladiatores imperaverint, illi infimæ sortis homines, hi pessimæ, auxere ludibrio calamitatem. Spartacus, Crixus, Oenomaus, effracto Lentuli ludo, cum triginta haud amplius ejusdem fortunæ viris eruperunt Capua; servisque ad vexillum vocatis, quum statim decem amplius millia coissent hominum, non modo effugisse contenti, jam vindicari volebant. Prima velut ara viris mons Vesuvius placuit. Ibi quum obsiderentur a Clodio Glabro, per fauces cavi montis vitineis delapsi vinculis, ad imas ejus descendere radices: et exitu invio, nihil tale opinantis ducis subito impetu castra rapuere. Inde alia castra. Deinceps Coram, totamque pervagantur Campaniam. Nec villarum atque vicorum vastatione contenti, Nolam, atque Nuceriam, Thurios, atque Metapontum, terribili strage populantur. Affluentibus in diem copiis, quum jam esset justus exercitus, e viminibus, pecudumque tegumentis, inconditos sibi clipeos; e ferro ergastulorum recocto, gladios ac tela fecerunt. Ac ne quod decus justo deesset exercitui, domitis obviis gregibus paratur equitatus, captaque de prætoribus insignia et fasces ad ducem detulere. Nec abnuit ille de stipendiario Thrace miles, de milite desertor, inde latro, dein

Digitized by Google

dein in honore virium gladiator. Qui defunctorum quoque prælio ducum funera imperatoriis celebravit exequiis, captivosque circa rogum jussit armis depugnare, quasi plane expiaturus omne præteritum dedecus, si de gladiatore munerator fuisset. Inde jam consulares quoque aggressus, in Apennino Lentuli exercitum percecidit. Apud Mutinam Caii Cassii castra delevit. Quibus elatus victoriis, de invadenda urbe Romana (quod satis est turpitudini nostræ) deliberavit. Tandem etiam totis imperii viribus contra mirmillonem consurgitur: pudoremque Romanum Licinius Crassus asseruit. A quo pulsi fugatique (pudet dicere) hostes in extrema Italiæ refugerunt. Ibi circa Bruttium angulum clusi, quum fugam in Siciliam pararent, neque navigia suppeterent, ratesque ex cratibus, et dolia connexa virgultis in rapidissimo freto frustra experirentur, tandem eruptione facta, dignam viris obiere mortem: et quod sub gladiatore duce oportuit, sine missione pugnatum est. Spartacus ipse in primo agmine fortissime dimicans, quasi Imperator, occisus est.

CAP. XXI.

Bellum civile Marianum.

HOC deerat unum Populi Romani malis, ut jam ipse intra se parricidale bellum domi stringeret, et in urbe media ac foro, quasi harena, cives cum civibus suis, gladiatorio more concurrerent. Æquiore animo utcunque ferrem, si plebeii duces, aut si nobiles, mali saltem ducatum sceleri præbuissent: quum vero, pro facinus! qui viri! qui imperatores! decora et ornamenta seculi sui, Marius, et Sylla, pessimo facinori suam etiam

Digitized by Google

etiam dignitatem præbuerunt. Tribus, ut ſic dixerim, ſideribus agitatum eſt: primo et levi, et modico tumultu magis, quam bello; intra ipſos armorum duces ſubſiſtente ſævitia: mox atrocius et cruentius per totius viſcera ſenatus graſſante victoria: ultimum non civicam modo, ſed hoſtilem quoque rabiem ſupergreſſum eſt; quum armorum furor totius Italiæ viribus niteretur, eouſque odiis ſævientibus, donec deeſſent, qui occiderentur. Initium et cauſa belli, inexplebilis honorum Marii fames, dum decretam Sullæ provinciam Sulpicia lege ſollicitat. Sed impatiens injuriæ Statim Sulla legiones circumegit: dilatoque Mithridate, Eſquilina Collinaque porta geminum agmen Urbi infudit. Unde quum conſulto Sulpicius et Albinovanus objeciſſent catervas; ſudesque et ſaxa undique a mœnibus ac tela jacerentur, ipſe quoque jaculatus incendio viam fecit, arcemque Capitolii, quæ Pœnos, quæque Gallos etiam Senones evaſerat, quaſi captivam victor inſedit. Tum ex ſenatusconſulto adverſariis hoſtibus judicatis, in præſentem tribunum, alioſque diverſæ factionis, jure ſævitum eſt. Marium ſervilis fuga exemit, imo fortuna alteri bello reſervavit. Cornelio Cinna, Cnæo Octavio conſulibus, male obrutum reſurrexit incendium, et quidem ab ipſorum diſcordia, quum de revocandis, quos ſenatus hoſtes judicaverat, ad populum referretur. Cincta quidem gladiis concione, ſed vincentibus quibus pax et quies potior, profugus patria ſua Cinna confugit ad partes. Redit ab Africa Marius clade major. Siquidem carcer, catenæ, fuga, exilium, horrificaverant dignitatem. Itaque ad nomen tanti viri late concurritur: ſervitia (pro nefas!) et ergaſtula armantur: et facile invenit exercitum miſer imperator. Itaque vi patriam repoſcens,

Digitized by Google

poscens, unde vi fuerat expulsus, poterat videri jure agere, nisi causam suam sævitia corrumperet. Sed quum diis hominibusque infestus rediret, statim primo impetu cliens et alumna Urbis Ostia nefanda strage diripitur. Mox in urbem quadruplici agmine intratur. Divisere copias Cinna, Marius, Carbo, Sertorius. Hic postquam manus omnis Octavii depulsa Janiculo est, statim ad principum cædem signo dato, aliquanto sævius, quam aut in Punica aut in Cimbrica urbe, sævitur. Octavii consulis caput pro Rostris exponitur; Antonii consularis in Marii ipsius mensis. Cæsares a Fimbria in penatibus domorum suarum trucidantur: Crassi, pater et filius, in mutuo alter alterius aspectu. Bæbium atque Numitorium per medium forum unci traxere carnificum. Catulus se ignis haustu ludibrio hostium exemit. Merula flamen Dialis, in Capitolio Jovis ipsius oculos venarum cruore respersit. Ancharius, ipso vidente Mario, confossus est, quia fatalem illam scilicet manum non porrexerat salutanti. Hæc tot senatus funera intra calendas et idus Januarii mensis septima illa Marii purpura dedit. Quid futurum fuit, si annum Consulatus implesset? Scipione Norbanoque consulibus, tertius ille turbo civilis insaniæ toto furore detonuit. Quippe quum hinc octo legiones, et quingentæ cohortes starent in armis, inde ab Asia cum victore exercitu Sulla properaret. Et sane quum tam ferus in Sullanos Marius fuisset: quanta sævitia opus erat, ut Sulla de Mario vindicaretur? Primum apud Capuam sub amne Vulturno signa concurrunt: et statim Norbani fusus exercitus. Statim omnes Scipionis copiæ, ostentata spe pacis, oppressæ. Tum marius juvenis, et Carbo consules, quasi desperata victoria, ne inulti perirent, in antecessum sanguine senatus

ſenatus ſibi parentabant obſeſſaque Curia, ſic de Senatu, quaſi de carcere, qui jugularentur, educti. Quid funerum in foro, in circo, in patentibus templis? Nam Quinctus Mucius Scævola pontifex, Veſtales amplexus aras, tantum non eodem igne ſepelitur. Lamponius atque Teleſinus, Samnitum duces, atrocius Pyrrho et Annibale; Campaniam Etruriamque populantur: et, ſub ſpecie partium, ſe vindicant. Apud Sacriportum Collinamque portam debellatæ omnes hoſtium copiæ. Ibi Marius, hic Teleſinus oppreſſi. Nec idem tamen cædium, qui belli finis fuit. Stricti enim et in pace gladii: animadverſumque in eos, qui ſe ſponte dediderant. Minus eſt, quod apud Sacriportum, et apud Collinam portam, ſeptuaginta amplius millia Sulla concidit. Bellum erat. Quatuor millia deditorum inermium civium in villa publica interfici juſſit. Iſti tot in pace, non plures ſunt? quis autem illos poteſt computare, quos in Urbe paſſim, quiſquis voluit, occidit.donec admonente Furfidio, *Vivere aliquos debere, ut eſſent, quibus imperarent;* propoſita eſt ingens illa tabula: et ex ipſo Equeſtris ordinis flore ac Senatus, duo millia electi qui mori juberentur. Novi generis edictum. Piget poſt hæc referre, ludibrio habita fata Carbonis, fata Sorani Prætoris, atque Venuleii: Bæbium ſine ferro, ritu ferarum, inter manus laniatum: Marium, ducis ipſius fratrem, apud Catuli ſepulcrum, oculis, manibus, cruribuſque defoſſis, ſervatum aliquandiu, ut per ſingula membra moreretur. Poſitis ſingulorum hominum fere pœnis, municipia Italiæ ſplendidiſſima, ſub haſta venierunt, Spoletium, Interamnium, Præneſte, Florentia. Nam Sulmonem, vetus oppidum, ſocium atque amicum (facinus indignum!) nondum expugnatum, ut obſides jure belli, et modo

Digitized by Google

modo morte damnati duci jubentur: sic damnatam civitatem jussit Sulla deleri.

CAP. XXII.

Bellum Sertorianum.

BELLUM Sertorianum quid aliud, quam Sullanæ proscriptionis hereditas fuit? hostile potius, an civile dixerim; nescio: quippe quod Lusitani Celtiberique Romano gesserint duce. Exul et profugus feralis illius tabulæ, vir summæ quidem, sed calamitosæ virtutis, malis suis maria terrasque permiscuit: et jam Africæ, jam Balearibus insulis, fortunam expertus, missusque in Oceanum, Fortunatasque insulas penetravit: tandem Hispaniam armavit. Viro cum viris facile convenit. Nec alias magis apparuit Hispani militis vigor, quam Romano duce. Quanquam ille non contentus Hispania, ad Mithridatem quoque Ponticosque respexit, regemque classe juvit. Et quid futurum fuit? satis tanto hosti uno imperatore resistere res Romana non potuit. Additus Metello Cnæus Pompeius. Hi copias viri diu et ancipiti semper acie attrivere: nec tamen prius bello, quam suorum scelere et insidiis, extinctus est. Copias ejus prope tota Hispania persequuti, diu et ancipiti semper acie domaverunt. Prima per legatos certamina habita, quum hinc Domitius et Thorius; inde Herculeii proluderent: mox his apud Segoviam; illis apud Anam flumen oppressis, ipsi duces cominus invicem experti, apud Lauronem, atque Sucronem, æquavere clades. Tum illis ad populationem agrorum, his ad urbium excidia conversis, misera inter Romanos duces Hispania discordiæ pœnas dabat: donec oppresso domestica

Digitized by Google

fraude Sertorio, victo deditoque Perperna, ipsæ quoque in Romanam fidem venere urbes, Osca, Termes, Tutia, Valentia, Auxima, et in fame nihil non experta Calaguris. Sic recepta in pacem Hispania. Victores duces externum id magis quam civile, bellum videri voluerunt, ut triumpharent.

CAP. XXIII.

Bellum civile sub Lepido.

MARCO Lepido, Quincto Catulo consulibus, civile bellum pene citius oppressum est, quam inciperet: sed quantum, lateque fax illius motus ab ipso Syllæ rogo exarsit! Cupidus namque rerum novarum per insolentiam Lepidus, acta tanti viri rescindere parabat, nec immerito, si tamen posset sine magna clade Reipublicæ. Nam quum jure belli Sylla dictator proscripsisset inimicos: qui supererant, revocante Lepido, quid aliud quam ad bellum vocabantur? quumque damnatorum civium bona addicente Sylla, quamvis male capta, jure tamen, repetitio eorum proculdubio labefactabat compositam civitatem. Expediebat ergo quasi ægræ sauciæque Reipublicæ requiescere quomodocunque, ne vulnera curatione ipsa rescinderentur. Ergo quum turbidis concionibus, velut classico, civitatem terruisset, profectus in Etruriam, arma inde et exercitum Urbi admoverat. Sed jam Milvium pontem collemque Janiculum Lutatius Catulus, Cnæusque Pompeius, Syllanæ dominationis duces atque signiferi, alio exercitu insederant. A quibus primo statim impetu retro pulsus, hostisque a senatu judicatus, incruenta fuga in Etruriam, inde Sardiniam recessit: ibique

Digitized by Google

ibique morbo et pœnitentia interiit. Victores, quod non temere alias in civilibus bellis, pace contenti fuerunt.

Digitized by Google

Digitized by Google

LIBER QUARTUS.

CAP. I.

BELLUM CATILINARIUM.

CATILINAM luxuria primum, tum hinc conflata egestas rei familiaris, simul occasio, quod in extremis finibus mundi arma Romana peregrinabantur, in nefaria consilia opprimendæ patriæ suæ compulere; Senatum confodere, Consules trucidare, distringere incendiis Urbem, diripere ærarium, totam denique rempublicam funditus tollere, et quidquid nec Annibal videretur optasse, quibus (o nefas!) sociis aggressus est? Ipse patricius. Sed hoc minus est: Curii, Porcii, Sullæ, Cethegi, Autronii, Varunteii, atque Longini, quæ familiæ? quæ senatus insignia? Lentulus quoque cum maxime Prætor; hos omnes immanissimi facinoris satellites habuit. Additum est pignus conjurationis sanguis humanus: quem circumlatum pateris bibere: summum nefas, nisi amplius esset, propter quod biberunt. Actum erat de pulcerrimo imperio, nisi illa conjuratio in Ciceronem et Antonium Consules incidisset: quorum alter industria rem patefecit, alter manu oppressit. Tanti sceleris indicium per Fulviam emersit, vilissimum scortum, sed parricidii innocens. Tum Consul habito senatu, in præsentem reum, Cicero peroravit: sed non amplius profectum, quam

Digitized by Google

ut hoſtis evaderet, ſeque palam profeſſo *incendium ſuum reſtincturum ruina* minaretur. Et ille quidem ad præparatum a Manlio in Etruria exercitum proficiſcitur, ſigna illaturus Urbi. Lentulus deſtinatum familiæ ſuæ Sibyllinis verſibus regnum ſibi vaticinans, ad præſtitutum a Catilina diem urbe tota viros, faces, tela, diſponit. Nec civili conſpiratione contentus, legatis Allobrogum, qui tum forte aderant, in arma ſollicitatis, iiſſet ultra Alpes furor, niſi, altera proditione Vulturcii, Prætoris literæ tenerentur. Statim Ciceronis imperio injecta eſt barbaris manus. Palam Prætor in ſenatu convincitur. De ſupplicio agentibus, Cæſar parcendum dignitati, Cato animadvertendum pro ſcelere cenſebat. Quam ſententiam ſequutis omnibus, in carcere parricidæ ſtrangulantur. Quamvis parte conjurationis oppreſſa, tamen ab incepto Catilina non deſtitit: ſed infeſtis ab Etruria ſignis patriam petens, obvio Antonii exercitu opprimitur. Quam atrociter dimicatum ſit, exitus docuit. Nemo hoſtium bello ſuperfuit. Quem quis in pugnando ceperat locum, eum amiſſa anima corpore tegebat. Catilina longe a ſuis inter hoſtium cadavera repertus eſt; pulcerrima morte, ſi pro patria ſic concidiſſet.

C A P. II.

Bellum Cæſaris et Pompeii.

JAM pene toto orbe pacato, majus erat imperium Romanum, quam ut ullis externis viribus opprimi poſſet. Itaque invidens fortuna principi gentium Populo, ipſum illum in exitium ſuum armavit. Ac Mariana quidem Cinnanaque rabies intra Urbem proluſerat, quaſi experiretur. Sullana

Digitized by Google

lana tempeſtas ſatius, intra Italiam tamen, detonuerat. Cæſaris furor atque Pompeii Urbem, Italiam, gentes, nationes, totum denique, qua patebat, imperium, quodam quaſi diluvio et inflammatione corripuit; adeo ut non recte tantum *civile* dicatur, ac ne *ſociale* quidem, ſed nec *externum*: ſed potius *commune quoddam ex omnibus, et plus quam bellum*. Quippe ſi duces ejus inſpicias, totus ſenatus in partibus. Si exercitus, hinc undecim legiones, inde decem et octo, flos omnis et robur Italici ſanguinis. Si auxilia ſociorum, hinc Gallici Germanique delectus: inde Deiotarus, Ariobarzanes, Tarchondimotus, Cotys, omne Thraciæ, Cappadociæque, Ciliciæ, Macedoniæ, Græciæ, Ætoliæ, totiuſque robur Orientis. Si motam belli, quatuor anni, et pro clade rerum breve tempus. Si locum et ſpatium ubi commiſſum eſt, intra Italiam; inde ſe in Galliam Hiſpaniamque deflexit, reverſumque ab Occaſu, totis viribus in Epiro Theſſaliaque conſedit; hinc in Ægyptum ſubito tranſiliit: inde reſpexit Aſiam; inde Africæ incubuit: poſtremo in Hiſpaniam regyravit, et ibi aliquando defecit. Sed non et odia partium finita cum bello. Non enim prius quievere, quam in Urbe ipſa, medio ſenatu, eorum, qui victi erant, odia victoris ſeſe cæde ſatiarent. Cauſa tantæ calamitatis eadem, quæ omnium: nimia felicitas. Siquidem Quincto Metello, Lucio Afranio conſulibus, quum Romana majeſtas toto orbe polleret, recenteſque victorias, Ponticos et Armenios triumphos in Pompeianis theatris Roma cantaret; nimia Pompeii potentia apud otioſos, ut ſolet, cives movit invidiam. Metellus ob imminutum Cretæ triumphum Cato adverſus potentes ſemper obliquus, detrectare Pompeium, actiſque ejus obſtrepere. Hic dolor tranſverſum egit: et ad præ-

ſidia

Digitized by Google

sidia dignitati paranda impulit. Forte tunc Crassus genere, divitiis, dignitate florebat: vellet tamen auctiores opes. Caius Cæsar eloquentia, et spiritu, ecce jam et consulatu allevabatur. Pompeius tamen super utrumque eminebat. Sic igitur Cæsare dignitatem comparare, Crasso augere, Pompeio retinere cupientibus, omnibusque pariter potentiæ cupidis, de invadenda Republica facile convenit. Ergo quum mutuis viribus in suum quisque decus niteretur, Galliam Cæsar invadit, Crassus Asiam, Pompeius Hispaniam, tres maximos exercitus: et sic orbis imperium societate trium principum occupatur. Decem annos traxit ista dominatio. Exinde quoniam mutuo metu tenebantur, Crassi morte apud Parthos, et morte Juliæ Cæsaris filiæ, quæ nupta Pompeio, generi socerique concordiam matrimonii fœdere tenebat, statim æmulatio erupit. Jam Pompeio suspectæ Cæsaris opes, et Cæsari Pompeiana dignitas gravis. Nec hic ferebat parem, nec ille superiorem. Nefas! sic de principatu laborabant, tanquam duos tanti imperii fortuna non caperet. Ergo Lentulo Marcelloque consulibus, rupta prima conjurationis fide, de successione Cæsaris Senatus, id est Pompeius agitabat: nec ille abnuebat, si ratio sui proximis comitiis haberetur. Consulatus absenti quem decem tribuni, favente Pompeio, nuper decreverant, tum dissimulante eodem, negabatur. *Veniret et peteret majorum more.* Ille contra flagitare decreta: ac, *nisi in fide permanerent, non se remittere exercitum.* Ergo ut in hostem decernitur. His Cæsar agitatus, statuit præmia armorum armis defendere. Prima civilis belli harena, Italia fuit: cujus arces levibus præsidiis Pompeius insederat: sed omnia subito Cæsaris impetu oppressa sunt. Prima Arimino signa cecinerunt Tum

pulsus

pulsus Etruria Libo, Umbria Thermus, Domitius Corfinio. Et peractum erat bellum sine sanguine, si Pompeium Brundusii opprimere potuisset. Et ceperat. Sed ille per obsessi claustra portus nocturna fuga evasit. Turpe dictu! modo princeps patrum, pacis bellique moderator, per triumphatum a se mare lacera et pene inermi nave fugiebat. Nec Pompeius ab Italia, quam senatus ab Urbe, fugatur prior: quam pene vacuam metu, Cæsar ingressus Consulem se ipse facit. Ærarium quoque sanctum, quia tardius aperiebant Tribuni: jussit effringi: censumque et patrimonium Populi Romani ante rapuit, quam imperium. Pulso fugatoque Pompeio, maluit prius ordinare provincias, quam ipsum sequi. Siciliam et Sardiniam, annonæ pignora, per legatos habet. Nihil hostile erat in Gallia: pacem ipse fecerat. Sed ad Hispanienses Pompeii exercitus transeunti per eam duci portas claudere ausa Massilia est. Misera dum cupit pacem, belli metu in bellum incidit: sed quia tutis muris erat, vinci eam sibi jussit absenti. Græcula civitas, non pro mollitie nominis, et vallum rumpere, et incendere machinas ausa, et congredi navibus: sed Brutus, cui mandatum erat bellum, victos terra marique perdomuit. Mox dedentibus sese ablata omnia, præter, quam potiorem omnibus habebant, libertatem. Anceps, variumque, et cruentum in Hispania bellum cum legatis Cnæi Pompeii, Petreio et Afranio: quos Ilerdæ castra habentes, apud Sicorim amnem obsidere et ab oppido intercludere aggreditur. Interim obundatione verni fluminis commeatibus prohibetur. Sic fame castra tentata sunt: obsessorque ipse quasi obsidebatur. Sed ubi pax fluminis rediit, populationibus et pugnæ campos aperuit, iterum ferox instat: et cedentes ad Celtiberiam

tiberiam consequutus, aggere et vallo, ac per hæc siti ad deditionem compulit. Sic citerior Hispania recepta est, nec ulterior moram fecit. Quid enim una post quinque legiones? Itaque ultro cedente Varrone, Gades, fretum Oceanus, omnia felicitatem Cæsaris sequebantur. Aliquid tamen adversus absentem ducem ausa fortuna est circa Illyricum et Africam, quasi de industria prospera ejus adversis radiarentur. Quippe quum fauces Adriatici maris jussi occupare Dolabella et Antonius, ille Illyrico, hic Curictico litore castra posuissent; jam maria late tenente Pompeio, repente legatus ejus Octavius Libo, ingentibus copiis classicorum, circumvenit utrumque. Deditionem fames extorsit Antonio. Missæ quoque a Basilo in auxilium ei rates, quales inopia navium fecerat, nova Pompeianorum arte Cilicum, actis sub mare funibus, captæ quasi per indaginem. Duas tamen æstus explicuit. Una, quæ Opiterginos ferebat, in vadis hæsit, memorandumque posteris exitum dedit. Quippe vix mille juvenum manus, circumfusi undique exercitus per totum diem tela sustinuit. Et quum exitum virtus non haberet; tamen ne in deditionem veniret, hortante tribuno Vulteio, mutuis ictibus in se concucurrit. In Africa quoque par virtus, et calamitas Curionis fuit: qui ad recipiendam provinciam missus, pulso fugatoque Varo jam superbus, subitum Jubæ regis adventum, equitatumque Maurorum sustinere non potuit. Patebat victo fuga: sed pudor suasit, ut amissum sua temeritate exercitum morte sequeretur. Sed Jam debitum par fortuna flagitante, sedem bello Pompeius Epiron elegerat. Nec Cæsar moratur. Quippe ordinatis a tergo omnibus, quamvis hiems media prohiberet tempestate, ad bellum navigavit. Positisque

Digitized by Google

sitisque ad Oricum castris, quum pars exercitus ob inopiam navium cum Antonio relicta, Brundusii moram faceret, adeo impatiens erat, ut ad arcessendos eos, ardente ventis mari, nocte concubia, speculatorio navigio, solus ire tentaverit. Extat ad trepidum tanto discrimine gubernatorem vox ipsius: *Quid times? Cæsarem vehis.* Contractis in unum undique omnibus copiis, positisque cominus castris, diversa erant ducum consilia. Cæsar pro natura ferox, et conficiendæ rei cupidus, ostentare aciem, provocare, lacessere; nunc obsidione castrorum, quæ sedecim millium vallo obduxerat; (sed quid his obesset obsidio, qui patente mari omnibus copiis abundarent?) nunc expugnatione Dyrrhachii irrita; (quippe quam vel situs inexpugnabilem faceret.) Ad hoc assiduis in eruptionem hostium præliis; (quo tempore egregia virtus Scævæ centurionis emicuit, cujus in scuto centum atque viginti tela sedere.) Jam vero direptione urbium sociarum, quum Oricum, et Gomphos, et alia castella Thessaliæ vastaret. Pompeius adversus hæc nectere moras, tergiversari, simul ut hostem interclusum undique inopia commeatuum tereret, utque ardentissimi ducis consenesceret impetus. Nec diutius profuit duci salutare consilium. Miles otium, socii moram, principes ambitum ducis increpabant. Sic præcipitantibus fatis, prælio sumpta est Thessalia: et Philippicis campis Urbis, imperri, generis humani fata commissa sunt. Nunquam uno loco tantum virium Populi Romani, tantum dignitatis fortuna vidit, trecenta amplius millia hinc illinc, præter auxilia regum, et Senatus. Nunquam imminentis ruinæ manifestiora prodigia, fuga victimarum, examina in signis, interdiu tenebræ. Dux ipse, et nocturna imagine, theatri sui audiens plausum in modum

dum planctus circumsonare: et mane cum pullo (nefas!) apud principia conspectus. Numquam acrior neque alacrior exercitus Cæsaris fuit. Inde Classica prius, inde tela. Annotatum quoque committentis aciem Crastini pilum: qui mox adacto in os gladio, sic inter cadavera repertus, libidinem ac rabiem, qua pugnaverat, ipsa novitate vulneris præferebat. Sed nec minus admirabilior illius exitus belli. Quippe quum Pompeius adeo equtum copia abundaret, ut facile circumventurus sibi Cæsarem videretur, circumventurus ipse est. Nam quum diu æquo Marte contenderent, jussuque Pompeii fusus a cornu erupisset equitatus, repente hinc signo dato, Germanorum cohortes tantum in effusos equites fecere impetum, ut illi esse pedites, hi venire in equis viderentur. Hanc stragem fugientis equitatus levis armaturæ ruina comitata est. Tunc terrore latius dato, turbantibus invicem copiis, reliqua strages quasi una manu facta est. Nec ulla res magis exitio fuit quam ipsa exercitus magnitudo. Multus in eo prælio Cæsar fuit, mediusque inter Imperatorem et militem. Voces quoque obequitantis exceptæ, altera cruenta, sed docta, et ad victoriam efficax, *Miles faciem feri:* altera ad jactationem composita: *Parce civibus:* quum ipse sequeretur. Felicem utcunque in malis Pompeium, si eadem ipsum, quæ exercitum ejus, fortuna traxisset! Superstes dignitatis suæ vixit, ut, cum majore dedecore per Thessalica Tempe equo fugeret una navicula Lesbon applicaretur: pulsus Syedris in deserto Ciliciæ scopulo, fugam in Parthos, Africam, vel Ægyptum agitaret: ut denique in Pelusiaco littore, imperio vilissimi regis, consiliis spadonum, et, ne quid malis desit, Septimii desertoris sui gladio trucidatus, sub oculis uxoris suæ liberorumque moreretur.

Digitized by Google

moreretur. Quis non peractum esse cum Pompeio crederet bellum? atqui acrius multo atque vehementius Thessalici incendii cineres recaluere. Et in Ægypto quidem adversus Cæsarem sine partibus bellum. Quippe quum Ptolomæus rex Alexandriæ, summum civilis belli scelus peregisset, fœdusque amicitiæ cum Cæsare, medio Pompeii capite sanxisset; ultionem tanti viri Manibus quærente fortuna, causa non defuit. Cleopatra regis soror, affusa Cæsaris genibus, partem regni reposcebat. Aderat puellæ forma, et quæ duplicaretur ex illo, quod talis passa videbatur injuriam: odium ipsius regis, qui Pompeii cædem, partium fato, non Cæsari dederat; haud dubie in ipsum ausurus, si expedisset. Quam ubi Cæsar restitui jussit in regnum, statim ab eisdem percussoribus Pompeii obsessus in regia, quamvis exigua manu, ingentis exercitus molem mira virtute sustinuit. Ac primum ædificiorum proximorum, atque navalium incendio, infestorum hostium tela submovit, mox in peninsulam Pharon subitus evasit: inde depulsus in maria mira felicitate ad proximam classem enatavit, relicto quidem in fluctibus paludamento, seu fato, seu consilio: ut illud ingruentibus hostium telis saxisque peteretur. Tandem receptus a classicis suis, undique simul hostes adortus, de imbelli ac perfida gente justa generi Manibus dedit. Quippe et Theodotus magister, auctorque totius belli, et ne virilia quidem portenta Pothinus atque Ganymedes, diversa per mare et terras fuga et morte consumpti. Regis ipsius corpus obrutum limo repertum est in aureæ loricæ honore. In Asia quoque novus rerum motus a Ponto, plane quasi de industria captante fortuna hunc Mithridatico regno exitum, ut a Pompeio pater, a Cæsare filius vinceretur. Rex

Digitized by Google

Pharnaces magis discordiæ nostræ fiducia, quam virtutis suæ, infesto in Cappadociam agmine ruebat: sed hunc Cæsar aggressus, uno, et, ut sic dixerim, non toto prælio, obtrivit, more fulminis, quod uno eodemque momento venit, percussit, abscessit. Nec vana de se prædicatio est Cæsaris, *ante victum hostem esse, quam visum*. Sic cum exteris. At in Africa cum civibus multo atrocius, quam in Pharsalia. Huc reliquias partium naufragarum quidam furoris æstus expulerat, nec reliquias diceres, sed integrum bellum. Sparsæ magis, quam oppressæ vires erant. Auxerat sacramentum ipsa clades Imperatoris: nec degenerabat ducum successio. Quippe satis ample sonabant in Pompeiani nominis locum Cato et Scipio. Accessit copiis Mauritaniæ rex Juba, videlicet ut latius vinceret Cæsar. Nihil ergo inter Pharsaliam, et Thapson, nisi quod amplior eo, acriorque Cæsarianorum impetus fuit, indignantium post Pompeium crevisse bellum. Denique, quod alias nunquam ante imperium ducis, sua sponte signa cecinerunt. Strages a Juba cœpit. Ejus elephanti bellorum rudes, et nuperi a silva, consternati subito clangore. Statim et exercitus in fugam, nec duces fortius, quam ut fugerent, non inconspicua tamen morte omnium. Jam Scipio nave fugiebat: sed assequutis eum hostibus, gladium per viscera exegit: et, *ubi esset*, quodam requirente; respondit hoc ipsum, *Bene se habet Imperator*. Juba, quum se recepisset in regiam magnifice epulatus est. Postero die cum Petreio fugæ comite, superque mensas et pocula interficiendum se ei præbuit. Ille et regi sufficit et sibi: quum interim semesi in medio cibi, et parentalia fercula regio simul Romanoque sanguine madebant. Cato non interfuit bello: positisque apud

Bagradam

Bagradam castris, Uticam, velut altera Africæ claustra, servabat. Sed accepta partium clade, nihil cunctatus, ut sapiente dignum erat, mortem etiam lætus accivit. Nam postquam filium comitesque ab amplexu dimisit, in nocte lecto ad lucernam Platonis libro, qui immortalitatem animæ docet, paululum quievit. Tum circa primam vigiliam stricto gladio revelatum manu pectus, semel iterumque percussit. Ausi post hoc virum medici violare fomentis. Ille passus, dum abscederent, rescidit plagas: sequutaque vis sanguinis moribundas manus in ipso vulnere reliquit. Quasi non esset usquam dimicatum, sic arma rursus et partes. Quantoque Africa supra Thessaliam, tanto Africam superabat Hispania. Plurimum quantum favoris partibus dabat fraternitas ducum, et pro uno duos stare Pompeios. Itaque nusquam atrocius, nec tam ancipiti Marte concursum est. Primum in ipso ostio Oceani Varus Didiusque legati conflixere: sed acrius fuit cum ipso mari, quam inter se navibus bellum. Siquidem, velut furorem civium castigaret Oceanus, utramque classem naufragio cecidit. Quinam ille horror, quum eodem tempore fluctus, procellæ, viri, naves, armamenta confligerent? adde situs ipsius formidinem, vergentia in unum, hinc Hispaniæ, inde Mauritaniæ littora; mare et intestinum et externum; imminentesque Herculis speculas, quum omnia undique simul prælio et tempestate sævirent. Mox circa obsidiones urbium utrimque discursum est. Quæ miseræ inter hos atque illos duces societatis Romanæ pœnas dabant. Omnium postrema certaminum Munda. Hic non pro cetera felicitate, sed anceps, et diu triste prælium: ut plane videretur nescio quid deliberare fortuna. Sane et ipse ante aciem mœstior non ex more Cæ-

ſar, ſive reſpectu fragilitatis humanæ, ſive nimiam proſperorum ſuſpectam habens continuationem: vel eadem timens, poſtquam idem eſſe cœperat, quod Pompeius. Sed in ipſo prælio, quod nemo unquam meminerat, quum diu pari Marte acies nihil aliud quam occiderent, in medio ardore pugnantium ſubito ingens inter utroſque ſilentium, quaſi conveniſſet. Hic omnium ſenſus erat. Noviſſime illud inuſitatum Cæſaris oculis (nefas) poſt quatuordecim annos probata veteranorum manus gradum retro dedit. Quod etſi nondum fugerat, apparebat tamen, pudore magis quam virtute reſiſtere. Itaque ablegato equo, ſimilis furenti, primam in aciem procurrit. Ibi prenſare fugientes, confirmare; per totum denique agmen oculis, manibus, clamore volitare. Dicitur in illa perturbatione et de extremis agitaſſe ſecum, et ita manifeſto vultu fuiſſe, quaſi occupare manu mortem vellet; niſi cohortes hoſtium quinque per tranſverſam aciem actæ, quas Labienus periclitantibus caſtris ſubſidio miſerat, fugæ ſpeciem præbuiſſent. Hoc aut ipſe credidit, aut dux callidus arripuit in occaſionem: et quaſi in fugientem invectus, ſimul et ſuorum erexit animos, et hoſtes perculit. Nam hi, dum ſe putant vincere, fortius ſequi: Pompeiani, dum fugere credunt ſuos, fugere cœperunt. Quanta fuerit hoſtium cædes, ira, rabieſque victoribus, ſic æſtimari poteſt. Hoc a prælio profugi, quum ſe Mundam recepiſſent, et Cæſar obſideri ſtatim victos imperaſſet, congeſtis cadaveribus agger effectus eſt: quæ pilis jaculiſque confixa, inter ſe tenebantur. Fœdum etiam inter barbaros! Sed videlicet victoriam deſperantibus Pompeii liberis, Cnæum prælio profugum, crure ſaucio, deſerta et avia petentem, Ceſonius apud Lauronem oppidum conſequutus, pugnantem
Digitized by Google

tem (adeo nondum desperabat) interficit. Sextum fortuna in Celtiberiam interim abscondit: aliisque post Cæsarem bellis reservavit. Cæsar in patriam victor invehitur. Primum de Gallia triumphum transmiserat Rhenus, et Rhodanus, et ex auro captivus Oceanus: altera laurus Ægyptia. Tunc in ferculis Nilus, Arsinoe, et ad simulacrum ignium ardens Pharus. Tertius de Pharnace currus, et Ponto. Quartus Jubam et Mauros, et bis subactam ostendebat Hispaniam. Pharsalia, et Thapsos, et Munda nusquam. Et quanto majora erant, de quibus non triumphabat? Hic aliquando finis armis fuit. Reliqua pax incruenta: pensatumque clementia bellum. Nemo cæsus imperio præter Afranium. Satis ignoverat semel. Et Faustum Sullam. Didicerat generos timere. Filiamque Pompeii cum patruelibus ex Sulla. Hic posteris cavebatur. Itaque non ingratis civibus, omnes unum in principem congesti honores: circa templa imagines; in theatro distincta radiis corona; suggestus in curia; fastigium in domo; mensis in cœlo; ad hoc pater ipse patriæ, perpetuusque dictator: novissime, dubium an ipso volente, oblata pro Rostris ab Antonio consule regni insignia. Quæ omnia, velut infulæ, in destinatam morti victimam congerebantur. Quippe clementiam principis vicit invidia. Gravisque erat liberis ipsa beneficiorum potentia. Nec diutius dilatio donata est: sed Brutus et Cassius, aliique patricii, consenserunt in cædem principis. Quanta vis fati! manaverat late conjuratio. Libellus etiam Cæsari datus eodem die. Nec perlitare centum victimis potuerat. Venit in curiam tamen, expeditionem Parthicam meditans. Ibi in curuli sedentem eum senatus invasit: tribusque et viginti vulneribus ad terram datus est. Sic

Digitized by Google

ille, qui terrarum orbem civili sanguine impleverat, tandem ipse sanguine suo curiam implevit.

CAP. III.

Cæsar Augustus.

POPULUS Romanus, Cæsare et Pompeio trucidatis, rediisse in statum pristinæ libertatis videbatur: et redierat, nisi aut Pompeius liberos, aut Cæsar heredem reliquisset: vel, quod utroque perniciosius fuit, si non collega quondam, mox æmulus Cæsarianæ potentiæ, fax et turbo sequentis seculi, superfuisset Antonius. Quippe dum Sextus paterna repetit, trepidatum toto mari. Dum Octavius mortem patris ulciscitur, iterum fuit movenda Thessalia. Dum Antonius varius ingenio, aut successorem Cæsaris indignatur Octavium, aut amore Cleopatræ descifcit in regem, aliter salvus esse non potuit, nisi confugisset ad servitutem. Gratulandum tamen in tanta perturbatione est, quod potissimum ad Octavium Cæsarem Augustum summa rerum rediit: qui sapientia sua atque solertia perculsum undique et perturbatum ordinavit imperii corpus. Quod ita haud dubie nunquam coire et consentire potuisset, nisi unius præsidis nutu, quasi anima et mente regeretur. Marco Antonio, Publio Dolabella Consulibus, imperium Romanum jam ad Cæsares transferente fortuna, varius et multiplex civitatis motus fuit. Quodque in annua cœli conversione fieri solet, ut mota sidera tonent, ac suos flexus tempestate significent. Sic cum Romanæ dominationis, id est, humani generis conversione, penitus intremuit, omnique genere discriminum, civilibus, terrestribus, ac navalibus bellis, omne imperii corpus agitatum est. CAP.

Digitized by Google

CAP. IV.

Bellum Mutinense.

PRIMA civilium motuum causa testamentum Cæsaris fuit, cujus secundus heres Antonius, prælatum sibi Octavium furens, inexpiabile contra adoptionem acerrimi juvenis susceperat bellum. Quippe quum intra decem et octo annos tenerum, obnoxium, et opportunum injuriæ juvenem videret; ipse plenæ ex commilitio Cæsaris dignitatis, furtis hereditatem lacerare, ipsum insectari probris, cunctis artibus adoptionem Juliæ gentis inhibere non desineret: denique ad opprimendum juvenem palam arma moliri: et jam parato exercitu in Cisalpina Gallia resistentem motibus suis Decimum Brutum obsidebat: Octavius Cæsar, ætate et injuria favorabilis, et nominis majestate, quod sibi induerat, revocatis ad arma veteranis, privatus (quis crederet?) Consulem aggreditur. Obsidio Mutinæ liberat Brutum. Antonium exuit castris. Tum quidem etiam manu pulcer apparuit. Nam cruentus et saucius aquilam, a moriente signifero traditam, suis humeris in castra referebat.

CAP. V.

Bellum Perusinum.

ALTERUM bellum concitavit agrorum divisio, quos Cæsar veteranis in castris pretium militiæ persolvebat. Semper alias Antonii pessimum ingenium Fulvia, gladio cincta virilis militiæ, uxor agitabat. Ergo depulsos agris colonos

lonos incitando, iterum in arma ierat. Hic vero jam non privatis, sed totius senatus suffragiis judicatum hostem Cæsar aggressus, intra Perusiæ muros redegit, compulitque ad extrema deditionis turpi et nihil non experta fame.

C A P. VI.

Triumviratus.

QUUM solus etiam gravis paci, gravis Reipublicæ esset Antonius, quasi ignis incendio Lepidus accessit. Quid? contra duos exercitus: necesse fuit venire in cruentissimi fœderis societatem. Diversa omnium vota. Incendit Lepidum divitiarum cupido, quarum spes ex turbatione Reipublicæ: Antonium ultionis de his, qui se hostem judicassent: Cæsarem inultus pater, et Manibus ejus graves Cassius et Brutus agitabant. In hoc velut fœdus pax inter tres duces componitur. Apud Confluentes inter Perusiam et Bononiam jungunt manus, et exercitus consalutant. Nullo bono more Triumviratus invaditur. Oppressaque armis Republica, redit Sullana proscriptio: cujus atrocitas nihil in se minus habet, quam numerum centum quadraginta senatorum. Exitus fœdi, truces, miserabiles, toto terrarum orbe fugientium. Pro quibus quis pro dignitate rei ingemiscat, quum Antonius Lucium Cæsarem avunculum suum, Lepidus Lucium Paulum suum fratrem proscripserit? Romæ capita cæsorum proponere in Rostris jam usitatum erat: verum sic quoque civitas lacrymas tenere non potuit, quum recisum Ciceronis caput in illis suis Rostris videretur: nec aliter ad videndum eum, quam solebat ad audiendum, concurreretur. Hæc scelera in Antonii Lepidique

pidique tabulis. Cæsar percussoribus patris contentus fuit. Hæc quoque, nisi multa fuisset, etiam justa cædes haberetur.

CAP. VII.

Bellum Cassii, et Bruti.

BRUTUS et Cassius sic Cæsarem, quasi Tarquinium regem, depulisse regno videbantur: sed libertatem, quam maxime restitutam voluerunt, illo ipso parricidio perdidere. Igitur, cæde perfecta, quum veteranos Cæsaris, nec immerito, timerent, statim e Curia in Capitolium confugerant. Nec illis ad ultionem deerat animus, sed ducem non habebant. Igitur quum appareret, quæ strages Reipublicæ immineret, displicuit ultio cum Consulis abolitione decreta. Ne tamen publici doloris oculos ferrent, in provincias ab illo ipso, quem occiderant, Cæsare datas, Syriam et Macedoniam concesserunt. Sic vindicta Cæsaris dilata potius quam oppressa est. Igitur ordinata magis ut poterat, quam ut debebat, respublica, relicto ad Urbis præsidium Lepido, Cæsar cum Antonio in Cassium Brutumque succingitur. Illi comparatis ingentibus copiis, eandem illam, quæ fatalis Cnæo Pompeio fuit, harenam insederant. Sed nec tum imminentia cladis destinatæ signa latuere. Nam et assuetæ cadaverum pabulo volucres, castra quasi jam sua circumvolabant: et in aciem prodeuntibus obvius Æthiops nimis aperte ferale signum fuit. Ipsique Bruto per noctem, quum illato lumine ex more aliqua secum agitaret, atra quædam imago se obtulit: et, *quæ esset*, interrogata; *Tuus*, inquit, *malus genius*. Hoc dixit, et sub oculis mirantis evanuit. Pari in melio-

ra

Digitized by Google

ra præsagio in Cæsaris castris omnia aves victimæque promiserant: sed nihil illo præsentius, quod Cæsaris medicus somnio admonitus est, *ut Cæsar castris excederet, quibus capi imminebat:* ut factum est. Acie namque commissa, quum pari ardore aliquandiu dimicatum foret, quamvis duces non essent præsentes, quorum alterum corporis ægritudo, illum metus et ignavia subduxissent, staret tamen pro partibus invicta fortuna et ultoris, et qui vindicabatur, primum adeo anceps fuit, et par utrimque discrimen, ut exitus prælii docuit. Capta sunt hinc Cæsaris castra, inde Cassii. Sed quanto efficacior est fortuna, quam virtus! et quam verum est, quod moriens efflavit, *non in re, sed in verbo tantum, esse virtutem!* Victoriam illi prælio error dedit. Cassius, inclinato cornu suo, quum, captis Cæsaris castris, rapido impetu recipientes se equites videret, fugere arbitratus, evadit in tumulum: inde pulvere et strepitu, etiam nocte vicina eximentibus gestæ rei sensum, quum speculator quoque in id missus, tardius renuntiaret; transactum de partibus ratus, uni de proximis auferendum præbuit caput. Brutus quum in Cassio etiam suum animum perdidisset, ne quid ex constituti fide resignaret (ita enim par superesse bello convenerat) ipse quoque uni comitum suorum confodiendum præbuit latus. Quis sapientissimos viros non miretur ad ultimum non suis manibus usos? nisi si hoc quoque ex persuasione defuit, ne violarent manus, sed in abolitione sanctissimarum piissimarumque animarum, judicio suo, scelere alieno, uterentur.

CAP.

Digitized by Google

CAP. VIII.

Bellum cum Sexto Pompeio.

SUBLATIS percussoribus Cæsaris, supererat Pompeii domus. Alter juvenum in Hispania occiderat, alter fuga evaserat: contractisque infelicis belli reliquiis, quum insuper ergastula armasset, Siciliam Sardiniamque habebat. Jam et classe medium mare insederat, O quam diversus a patre! ille Cilicas extinxerat; hic secum piratas navales agitabat. Tanta mole belli penitus in Siculo freto juvenis oppressus est: magnique famam ducis ad inferos secum tulisset, si nihil tentasset ulterius: nisi quod magnæ indolis signum est, *sperare semper*. Perditis enim rebus profugit; Asiamque velis petit, venturus ibi in manus hostium, et catenas, et, quod miserrimum est fortibus viris, ad hostium arbitrium sub percussore moriturus. Non alia post Xerxem miserabilior fuga. Quippe modo trecentarum quinquaginta navium dominus, cum sex septemve fugiebat, extincto Prætoriæ navis lumine, anulis in mare abjectis, pavens atque respectans, et tamen non timens ne periret.

CAP. IX.

Bellum Parthicum duce Ventidio.

QUAMVIS in Cassio et Bruto partes sustulisset; in Pompeio totum partium nomen abolesset: nondum tamen ad pacis stabilitatem profecerat Cæsar, quum scopulus, et nodus, et mora publicæ securitatis superesset Antonius. Nec ille

ille defuit vitiis, quin periret, imo omnia expertus ambitu et luxuria, primum hostes, deinde cives, tandem etiam terrore sui seculum liberavit. Parthi clade Crassiana altius animos erexerant: civilesque Populi Romani discordias læti acceperant: itaque ut prima affulsit occasio, non dubitaverunt erumpere, ultro quidem invitante Labieno. Qui missus a Cassio, Brutoque (quis furor scelerum!) sollicitaverat hostes in auxilium: et illi Pacoro duce, regio juvene, dissipant Antoniana præsidia, Saxa legatus, ne veniret in potestatem, a gladio suo impetravit. Denique ablata Syria, emanabat latius malum, hostibus sub auxilii specie sibi vincentibus, nisi Ventidius, et hic legatus Antonii, incredibili felicitate et Labieni copias, ipsumque Pacorum, et omnem Parthicum equitatum, toto inter Orontem et Euphratem sinu late cecidisset. Viginti amplius millium fuit. Nec sine consilio ducis. Qui simulato metu adeo passus est hostem castris succedere, donec, absumto jactus spatio, adimeret usum sagittarum. Rex fortissime dimicans cecidit. Mox circumlato ejus per urbes, quæ desciverant, capite, Syria sine bello recepta. Sic Crassianam cladem Pacori cæde pensavimus.

CAP. X.

Bellum Parthicum cum Antonio.

EXPERTIS invicem Parthis atque Romanis, quum Crassus atque Pacorus utrimque virium mutuarum documenta fecissent, pari rursus reverentia, integrata amicitia, et quidem ab ipso fœdus Antonio cum rege percussum. Sed immensa vanitas hominis, dum titulorum cupidine Araxem et Euphratem sub imaginibus suis legi

Digitized by Google

concupiscit: neque causa, nec consilio, ac ne imaginaria quidem belli indictione, quasi hoc quoque ex arte ducis esset obrepere, relicta repente Syria in Parthos impetum facit. Gens præter armorum fiduciam callida, simulat trepidationem, et in campos fugam. Hic statim quasi victor sequebatur: quum subito, nec magna hostium manus, ex improviso, et jam in fessos via sub vespere velut nimbus, erupit: et, missis undique sagittis, duas legiones operuerunt. Nihil acciderat in comparationem cladis, quæ in posterum diem imminebat, nisi intervenisset deum miseratio. Unus ex clade Crassiana Parthico habitu castris adequitat, et salute Latine data, quum fidem ipso fecisset, quid immineret, edocuit; *jam affuturum cum omnibus copiis regem: irent retro, peterentque montes: sic quoque hostem fortasse non defore.* Atque ita sequuta est minor vis hostium, quam imminebat. Adfuit tamen: deletæque reliquæ copiæ forent, nisi urgentibus telis in modum grandinis, quadam forte quasi docti, procubuissent in genua milites; et, elatis super capita scutis, cæsorum speciem præbuissent. Tum Parthus arcus inhibuit. Deinde Romani quum se rursus extulissent, adeo res miraculo fuit, ut unus ex Barbaris miserit vocem; *Ite et bene valete Romani merito vos victores fama gentium loquitur, qui Parthorum tela fugistis.* Non minor ex aqua postea, quam ab hostibus clades. Infesta primum siti regio. Tum quibusdam Salinacidis fluvius infestior. Novissime, quia jam ab invalidis et avide hauriebantur, noxiæ etiam dulces fuere. Mox et ardores per Armeniam, et nives per Cappadociam, et utriusque cœli subita mutatio pro pestilentia fuit. Sic vix tertia parte de sedecim legionibus reliqua, quum argentum ejus passim dolabris concideretur: et subinde inter moras mortem

Digitized by Google

a gladiatore suo efflagitasset, egregius imperator tandem perfugit in Syriam. Ibi incredibili quadam mentis vecordia, ferocior aliquanto factus est: quasi vicisset, qui evaserat.

CAP. XI.

Bellum cum Antonio et Cleopatra.

FUROR Antonii, quatenus ambitu non interiret, luxu et libidine extinctus est. Quippe post Parthos quum exosus arma in otio ageret, captus amore Cleopatræ, quasi bene gestis rebus, in regio se sinu reficiebat. Hæc mulier Ægyptia, ab ebrio imperatore, pretium libidinum Romanum imperium petit. Et promisit Antonius: quasi facilior esset Partho Romanus. Igitur dominationem parare, nec tacite: sed patriæ, nominis, togæ, fascium oblitus, totus in monstrum illud ut mente, ita animo quoque et cultu desciverat. Aureum in manu baculum. Ad latus acinaces. Purpurea vestis ingentibus obstricta gemmis. Diadema aderat, ut regina rex ipse frueretur. Ad primam novorum motuum famam Cæsar a Brundisio trajecerat, ut venienti bello occurreret: positisque in Epiro castris, Leucadem insulam, montemque Leucaten, et Ambracii sinus cornua, classe succinxerat. Nobis quadringentæ amplius naves, ducentæ non minus hostium: sed numerum magnitudo pensabat. Quippe a senis in novenos remorum ordinibus: ad hoc turribus, atque tabulatis allevatæ, castellorum et urbium specie, non sine gemitu maris, et labore ventorum ferebantur. Quæ quidem ipsa moles exitio fuit. Cæsaris naves a triremibus in senos, non amplius, ordines creverant. Itaque habiles in omnia, quæ usus

Digitized by Google

usus poscebat; ad impetus, et recursus, flexusque capiendos, illas graveis, et ad omnia præpeditas, singulas plures adortæ, missilibus simul cum rostris, ad hæc ignibus jactis, ad arbitrium dissipavere. Nec ulla rē magis hostilium copiarum apparuit magnitudo, quam post victoriam. Quippe immensæ classis, naufragio belli facto, toto mari ferebat. Arabumque, et Sabæorum, et mille aliarum gentium Asiæ spolia. Purpuram aurumque in ripam assidue mota ventis maria revomebant. Prima dux fugæ regina, cum aurea puppe, veloque purpureo, in altum dedit. Mox sequutus Antonius: sed instare vestigiis Cæsar. Itaque nec præparata in Oceanum fuga, nec munita præsidiis utraque Ægypti cornua, Parætonium atque Pelusium profuere. Prope manu tenebantur. Prior ferrum occupavit Antonius. Regina ad pedes Cæsaris provoluta tentavit oculos ducis frustra. Nam pulcritudo intra pudicitiam principis fuit. Nec illa de vita, quæ offerebatur, sed de parte regni laborabat. Quod ubi desperavit a principe, servarique se triumpho vidit, incautiorem nacta custodiam, in Mausoleum se (sepulcra regum sic vocant) recipit. Ibi maximos, ut solebat, induta cultus, in differto odoribus solio, juxta suum se collocavit Antonium: admotisque ad venas serpentibus, sic morte quasi somno soluta.

CAP. XII.

Bella adversus gentes exteras.

HIC finis armorum civilium. Reliqua adversus exteras gentes: quæ, districto circa mala sua imperio, diversis orbis oris emicabant. Nova quippe pax: necdum assuetæ frenis servitu-

Digitized by Google

tis tumidæ gentium inflatæque cervices ab imposito nuper jugo resiliebant. Ad Septentrionem conversa ferme plaga ferocius agebat: Norici, Illyrii, Pannonii, Dalmatæ, Mysi, Thraces et Daci, Sarmatæ atque Germani. Noricis animos dabant Alpes atque nives, quo bellum non posset ascendere: sed omnes illius cardinis populos, Brennos, Senones atque Vindelicos per privignum suum Claudium Drusum perpacavit. Quæ fuerit callidarum gentium feritas, facile vel mulieres ostendere; quæ, deficientibus telis, infantes ipsos afflictos humo in ora militum adversa miserunt. Illyrii quoque sub Alpibus agunt, imasque valles earum, ac quædam quasi claustra, custodiunt, abruptis torrentibus impliciti. In hos expeditionem ipse sumpsit fierique pontes imperavit. Hic se et aquis et hoste turbantibus, cunctanti ad ascensum militi scutum de manu rapuit: et in via primus, tunc agmine sequuto, quum Illyricus multitudine pontem succidisset, saucius manibus ac cruribus, speciosior sanguine, et ipso periculo augustior, terga hostium percecidit. Pannonii duobus saltibus, ac tribus fluviis, Dravo; Savo Histroque vallabantur. Populati proximos, intra ripas se recipiebant. In hos domandos Vibium misit. Cæsi sunt in utrisque fluminibus. Arma victorum non ex more belli cremata; sed capta sunt, et in profluentes data: ut ceteris, qui resistebant, victoria sic nuntiaretur. Dalmatæ plerumque sub silvis agunt: inde in latrocinia promptissimi. Hos jam quidem Marcius incensa urbe Delminio quasi detruncaverat: postea Asinius Pollio gregibus, armis, agris, multaverat (hic secundus orator) sed Augustus perdomandos Vibio mandat: qui efferum genus fodere terras coegit, aurumque venis repurgare: quod alio quin

gens

Digitized by Google

gens omnium cupidiſſima, ſtudioſa diligentia anquirit: ut illud in uſus ſuos ſervare videatur. Myſi quam feri, quam truces fuerint, quam ipſorum etiam barbari barbarorum, horribile dictu eſt. Unus ducum, ante aciem poſtulato ſilentio, *Qui vos*, inquit, *eſtis?* Reſponſum invicem: *Romani gentium domini.* Et illi, *Ita*, inquiunt, *fiet, ſi nos viceritis.* Accepit omen Marcus Craſſus. Illi ſtatim ante aciem immolato equo concepere votum, *ut cæſarum extis ducum et litarent*, et *veſcerentur.* Deos audiſſe crediderim. Nec tubam ſuſtinere potuerunt. Non minimum terroris incuſſit barbaris Domitius centurio, ſatis barbaræ, efficacis tamen apud pares homines ſtoliditatis, qui, foculum gerens ſuper caſſidem, ſuſcitatam motu corporis flammam velut ardenti capite fundebat. Ante hos Thracum maxime populus deſciverat. Ille barbarus et ſignis militaribus, et diſciplina, armis etiam Romanis, aſſueverat: ſed a Piſone perdomiti, in ipſa captivitate rabiem oſtendere. Quippe, quum catenas morſibus tentarent, feritatem ſuam ipſi puniebant. Daci montibus inhærent: Cotiſonis regis imperio, quoties concretus gelu Danubius junxerat ripas, decurrere ſolebant, et vicina populari. Viſum eſt Cæſari Auguſto gentem aditu difficillimam ſubmovere. Miſſo igitur Lentulo, ultra ulteriorem repulit ripam. Citra præſidia conſtituit. Sic tunc Dacia non victa, ſed ſummota, atque dilata eſt. Sarmatæ patentibus campis inequitant. Et hos per eundem Lentulum prohibere Danubio ſatis fuit. Nihil præter nives, raraſque ſilvas habent. Tanta barbaries eſt, ut pacem non intelligant. Germaniam quoque utinam vincere tanti non putaſſet! magis turpiter amiſſa eſt; quam glorioſe acquiſita: ſed quatenus ſciebat patrem ſuum Cæſarem, bis trajecto ponte

Digitized by Google

Rheno, quæsisse bellum, in illius honorem concupiit facere provinciam. Et factum erat, si barbari tam vitia nostra, quam imperia ferre potuissent. Missus in eam provinciam Drusus, primos domuit Usipetes: inde Tenctheros percucurrit, et Cattos. Nam Marcomanorum spoliis insignibus quendam editum tumulum in tropæi modum excoluit. Inde validissimas nationes, Cheruscos, Suevosque, et Sicambros pariter aggressus est: qui, viginti centurionibus incrematis, hoc velut sacramento sumpserant bellum, adeo certa victoriæ spe, ut prædam in antecessum pactione diviserint. Cherusci equos, Suevi aurum et argentum, Sicambri captivos elegerant: sed omnia retrorsum. Victor namque Drusus equos, pecora, torques eorum, ipsosque præda divisit, et vendidit. Præterea in tutelam provinciarum præsidia atque custodias ubique disposuit, per Mosam flumen, per Albim, per Visurgim. Nam per Rheni quidem ripam quinquaginta amplius castella direxit. Bonnam et Gesoriacum pontibus junxit, classibusque firmavit. Invisum atque inaccessum in id tempus Hercynium saltum patefecit. Ea denique in Germania pax erat, ut mutati homines, alia terra, cœlum ipsum mitius molliusque solito videretur. Denique non per adulationem, sed ex meritis, defuncto ibi fortissimo juvene, ipsi, quod nunquam alias, senatus cognomen ex provincia dedit. Sed difficilius est provincias obtinere, quam facere. Viribus parantur, jure retinentur. Igitur breve id gaudium. Quippe Germani victi magis, quam domiti erant: moresque nostros magis, quam arma sub imperatore Druso suspiciebant: postquam vero ille defunctus, Vari Quinctilii libidinem ac superbiam haud secus, quam sævitiam, odisse cœperunt. Ausus ille agere conventum: et in castris

tris jus dicebat, quaſi violentiam barbarorum et lictoris virgis, et præconis voce poſſet inhibere: at illi, qui jam pridem rubigine obſitos enſes, inerteſque quererent equos, ut primum togas, et ſæviora armis jura viderunt, duce Arminio arma corripiunt, quum interim tanta erat Varo pacis fiducia, ut ne prædicta quidem, et prodita per Segeſtem unum principum conjuratione commoveretur. Itaque improvidum, et nihil tale metuentem improviſo adorti, quum ille, (o ſecuritas) ad tribunal citaret, undique invadunt, caſtra rapiunt, tres legiones opprimuntur. Varus perditas res eodem, quo Cannenſem diem Paulus, et fato eſt et animo ſequutus. Nihil illa cæde per paludes, perque ſilvas cruentius: nihil inſultatione barbarorum intolerantius, præcipue tamen in cauſarum patronos. Aliis oculos, aliis manus amputabant: unius os ſutum, reciſa prius lingua, quam in manu tenens barbarus, *Tandem*, inquit, *vipera, ſibilare deſiſte*. Ipſius quoque conſulis corpus, quod militum pietas humi abdiderat, effoſſum. Signa et aquila duas adhuc barbari poſſident. Tertiam ſignifer prius, quam in manus hoſtium veniret, evulſit, merſamque intra baltei ſui latebras gerens, in cruenta palude ſic latuit. Hac clade factum, ut imperium, quod in littore Oceani non ſteterat, in ripa fluminis ſtaret. Hæc ad Septentrionem. Sub Meridiano tumultuatum magis, quam bellatum eſt. Muſulanios atque Gætulos accolas Syrtium, Coſſo duce, compeſcuit: unde illi *Gætulici* nomen. Latius victoria patet. Marmaridas atque Garamantas Curinio ſubigendos dedit. Potuit et ille redire *Marmaricus*, ſed modeſtior in æſtimanda victoria fuit. Ad Orientem plus negotii cum Armeniis huc alterum ex Cæſaribus nepotibus ſuis miſit. Ambo

Digitized by Google

bo fato breves: sed alter inglorius. Massiliæ quippe Lucius morbo solvitur: in Syria Caius ex vulnere, quum Armeniam ad Parthos se subtrahentem recipit. Armenios, victo rege Tigrane, in hoc unum servitutis genus Pompeius assueverat, ut rectores a nobis acciperent. Intermissum ergo jus per hunc recuperatum, non incruento, nec inulto tamen certamine. Quippe Domnes, quem rex Artaxatis præfecerat, simulata proditione, adortus virum intentum libello, quem, ut thesaurorum rationes continentem, ipse porrexerat, strictus ac recreatus ex vulnere in tempus. Ceterum barbarus undique infesto exercitu oppressus, gladio, et pyra, in quam se percussus immisit, superstiti etiamnum Cæsari satisfecit. Sub Occasu pacata fere omnis Hispania, nisi quam Pyrenæi desinentis scopulis inhærentem citerior alluebat Oceanus. Hic duæ validissimæ gentes, Cantabri et Astures immunes imperii agitabant. Cantabrorum et pejor, et altior, et magis pertinax in rebellando animus fuit; qui non contenti libertatem suam defendere, proximis etiam imperitare tentabant, Vaccæosque, et Curgionios, et Autrigonas crebris incursionibus fatigabant. In hos igitur, quia vehementius agere nuntiabantur, non mandata expeditio, sed sumpta est. Ipse venit Segisamam. Castra posuit inde partito exercitu totam in diem amplexus Cantabriam, efferam gentem, ritu ferarum, quasi indagine debellabat. Nec ab Oceano quies, quum infesta classe ipsa quoque terga hostium cæderentur. Primum adversus Cantabros sub mœnibus Belgicæ præliatus est. Hinc fuga in eminentissimum Vinnium montem, quem maria prius Oceani, quam arma Romana ascensura esse crediderant. Tertio Aracillum oppidum magna vi repugnat. Captum tamen

Digitized by Google

men postremo fuit Medulli montis obsidio. (Quem perpetua quindecim millium fossa comprehensum cinxit, undique simul adeunte Romano) postquam extrema barbari vident, certatim igne, ferro inter epulas venenoque, quod ibi vulgo ex arboribus taxeis exprimitur, praecepere mortem: seque pars major a captivitate, quae videbatur, vindicavere. Hæc per Antistium, Furnium, Agrippam, legatos, hibernans in Tarraconis maritimis Cæsar accepit. Ipse præsens hos deduxit montibus, hos obsidibus astrinxit, hos sub corona jure belli venumdedit. Digna res lauro, digna curru senatui visa est, sed jam Cæsar tantus erat, ut posset triumphos contemnere. Astures per idem tempus ingenti agmine a montibus suis descenderant: nec temere sumptus, ut barbaris, impetus: sed positis castris apud Asturam flumen, trifariam diviso agmine, tria simul Romanorum castra aggredi parant. Fuisset et anceps, et cruentum, et utinam mutua clade certamen, tunc tam fortibus, tam subito, tam cum consilio venientibus, nisi Trigæcini prodidissent. A quibus præmonitus Carisius, cum exercitu adveniens oppressit consilia, sic quoque tamen non incruento certamine. Reliquias fusi exercitus validissima civitas Lancia excepit. Ubi adeo certatum est, ut quum in captam urbem faces poscerentur, ægre dux impetrarit veniam, *ut victoriæ Romanæ stans potius esset, quam incensa, monumentum.* Hic finis Augusto bellicorum certaminum fuit: idem rebellandi finis Hispaniæ. Certa mox fides, et æterna pax; cum ipsorum ingenio in pacis partes promtiore: tum consilio Cæsaris, qui fiduciam montium timens, in quos se recipiebant, castra sua, sed quæ in plano erant, habitare et incolere jussit. Ingentis esse consilii illud

Digitized by Google

lud observari cœpit. Natura regionis circa se omnis aurifera, miniique et chrysocollæ, et aliorum colorum ferax. Itaque exerceri solum jussit. Sic Astures et latentes in profundo opes suas atque divitias, dum aliis quærunt, nosse cœperunt. Omnibus ad Occasum et Meridiem pacatis gentibus, ad Septentrionem quoque dumtaxat intra Rhenum atque Danubium; item ad Orientem intra Cyrum et Euphratem, illi quoque reliqui, qui immunes imperii erant, sentiebant tamen magnitudinem, et victorem gentium Populum Romanum reverebantur. Nam et Scythæ misere legatos, et Sarmatæ, amicitiam petentes. Seres etiam, habitantesque sub ipso sole Indi, cum gemmis, et margaritis, Elephantes quoque inter munera trahentes, nihil magis, quam longinquitatem viæ imputabant, quam quadriennio impleverant: et ipse hominum color ab alio venire cœlo fatebatur. Parthi quoque, quasi victoriæ pœniteret, rapta clade Crassiana ultro signa retulere. Sic ubique cuncta atque continua totius generis humani aut pax fuit, aut pactio. Aususque tandem Cæsar Augustus, septingentesimo ab Urbe condita anno, Janum Geminum cludere, bis ante se clusum, sub Numa rege; et victa primum Carthagine. Hinc conversus ad pacem, pronum in omnia mala, et in luxuriam fluens seculum gravibus severisque legibus multis coercuit. Ob hæc tot facta ingentia *Dictator perpetuus*, et *Pater patriæ*, dictus. Tractatum etiam in senatu, an, quia condidisset imperium, *Romulus* vocaretur: sed sanctius et reverentius visum est nomen *Augusti*, ut scilicet jam tum, dum colit terras, ipso nomine et titulo consecraretur.

FINIS.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

8k.-uv:—

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google